

faro

TIJDSCHRIFT
over cultureel
ERFGOED

Erfgoeddag 2012

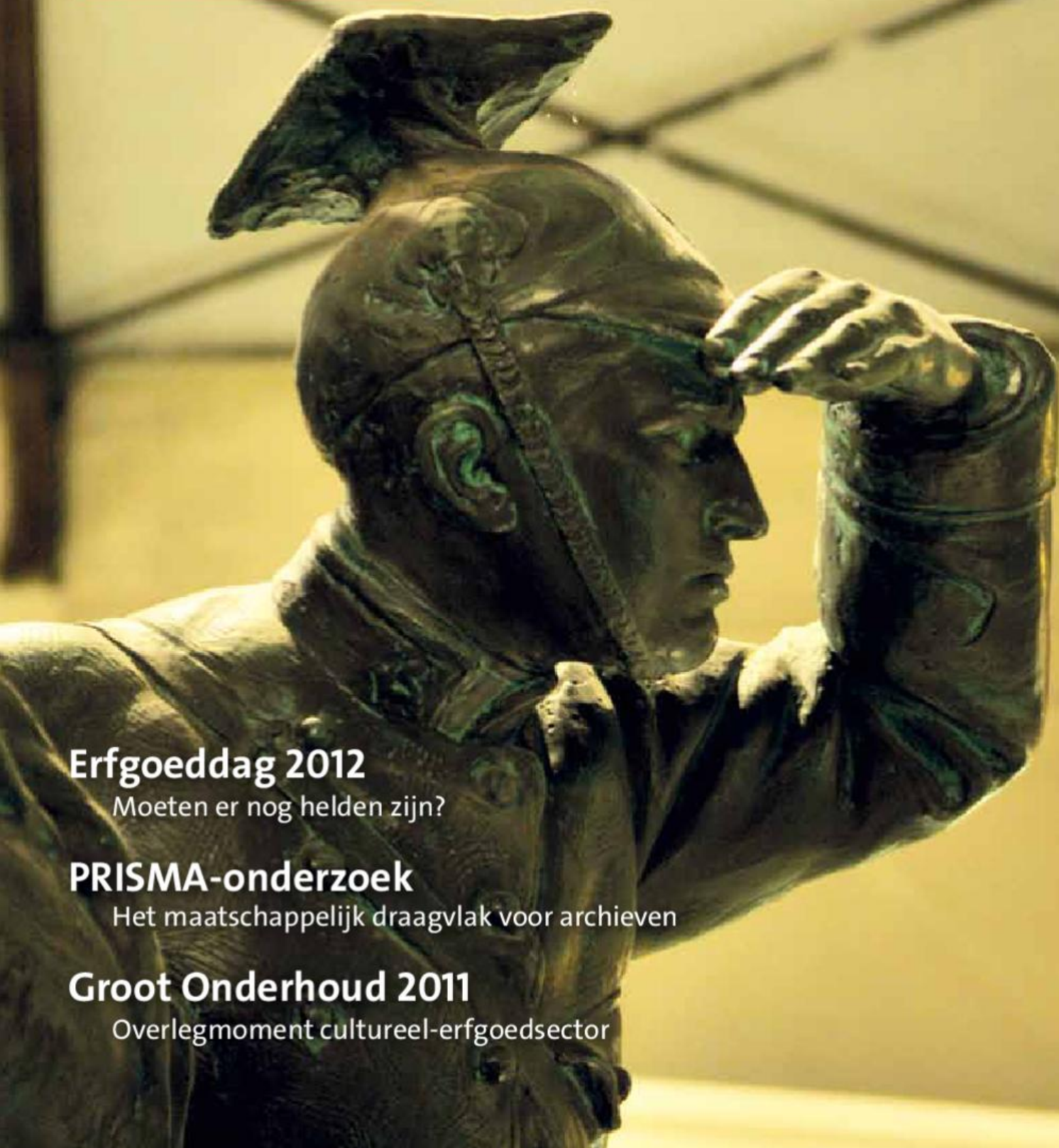
Moeten er nog helden zijn?

PRISMA-onderzoek

Het maatschappelijk draagvlak voor archieven

Groot Onderhoud 2011

Overlegmoment cultureel-erfgoedsector

5

Erfgoeddag 2012: Waarom we onze helden onsterfelijk maken door ze ons telkens opnieuw toe te eigenen

34

Verslag eerste Groot Onderhoud: de Vlaamse cultureel-erfgoedsector overlegt en bezint

Inhoud maart 2012

- 4 Vooruitblik
- 5 Moeten er nog helden zijn? Over het dynamische heldenparadigma ■ *Rob Belemans & Roel Daenen*
- 16 Dubbelspel | De auto als erfgoed
Delin. Een vergeten Leuvens automerk met heldenstatus in Uruguay ■ *Jean-Marie Vleugels*
De Minerva van A ■ *Donald Weber*
- 24 Armen zijn geen erfgoed. Valkuilen en kansen bij het werken rond armoede en met verenigingen waar armen het woord nemen ■ *Thijs Callens, Roel Daenen, Carolien Patyn & Inge Van de Walle*
- 32 Gemene Geschiedenis. Inspiratiegids voor het onderzoek naar het dagelijks leven van het 'gewone' volk (1789 - 1918) ■ *Bart De Nil & Gregory Vercauteren*

■ **COVERBEELD VOORZIJD:** *Uitkijkend naar Erfgoeddag? Een gepatineerde gipsen held uit het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis te Brussel (opname gespiegeld weergegeven). Cf. pagina 5 © Erfgoeddag, foto: Philippe Debroe*

■ **COVERBEELD ACHTERZIJD:** *Arabische Lente in Egypte. Bron: Banti blog*

44

PRISMA-onderzoek toont aan dat archieven in Vlaanderen hun publieke draagvlak nog kunnen vergroten

- 34 Het Groot Onderhoud. De Vlaamse cultureel-erfgoedsector in discussie ■ *Marc Jacobs & Jeroen Walterus*
- 44 PRISMA-bevolkingsonderzoek: groot draagvlak voor archieven in Vlaanderen ■ *Alexander Vander Stichele*
- 56 Webrecensie | www.faronet.be ■ *Bram Wiercx*
- 58 De laatste blik | *Unveiled: Rogier van der Weyden en de Arabische Lente* ■ *Katrijn D'hamers*

Lees *faro* ook online en laat je inspireren door de digitale extra's:
www.faronet.be/tijdschrift

■ COLOFON

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed, 5 (2012) 1
ISSN 2030-3777

REDACTIERAAD

Leen Breyne, Roel Daenen, Bart De Nil, dr. Marc Jacobs, Leon Smets, dr. Alexander Vander Stichele, Hildergarde Van Genechten, dr. Jacqueline van Leeuwen, dr. Olga Van Oost, dr. Gregory Vercauteren en dr. Jeroen Walterus.

redactie@faronet.be

BEELDREDACTIE

Katrijn D'hamers

EINDREDACTIE

Birgit Geudens & Annemie Vanthienen

VORMGEVING

Silke Theuwissen

HOOFDREDACTEUR

dr. Rob Belemans
rob.belemans@faronet.be

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

dr. Marc Jacobs, p.a. Priemstraat 51, BE-1000 Brussel

TECHNISCH-ADMINISTRATIEVE ONDERSTEUNING

FARO-secretariaat

DRUK

Drukkerij Artoos, Kampenhout

ABONNEMENTEN

Een jaarabonnement kost voor abonnees in België 12,50 euro (15 euro in het buitenland). Meer informatie en aanmelding op www.faronet.be/abonnements.

De artikels in dit tijdschrift worden voortaan aan een procedure van blind peer review onderworpen.

© FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed vzw

Met steun van de
Vlaamse overheid

GEDRUKT DOOR ARTOOS

- ✓ ISO 14001
- ✓ 100% GROENE ENERGIE
- ✓ KLIMAATNEUTRAAL BEDRIJF
- ✓ MVO GEDREVEN

KLIMAATNEUTRAAL GEDRUKT

certificaat nr.: 837-53520-0112-1360
www.artoos.be

RECYCLED
Papier gemaakt van gerecycled materiaal
FSC® C007370

Waarde lezer,

Een nieuw seizoen, een nieuwe *faro*: dat bent u wellicht al enkele jaren zo gewoon. Aan het tijdschriftnummer dat nu voor u ligt, ging echter een bijzonder intensief voorbereidingsproces vooraf. Met vier volledige jaargangen op de teller en met een nieuwe beleidsperiode als steunpunt voor cultureel erfgoed voor de boeg, vond de *faro*-redactie dat de tijd rijp was om over te schakelen op versie 2.0 van ons tijdschrift over cultureel erfgoed. Hopelijk heeft u dat meteen al gemerkt aan de *look & feel* van dit nummer. We hebben immers ons best gedaan om *faro* van een nieuwe, meer eigentijdse opmaak te voorzien. Vanaf deze jaargang wordt het blad in eigen huis vormgegeven en wordt het door een toonaangevend bedrijf inzake ecologisch verantwoord drukwerk geproduceerd. *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* verschijnt daardoor niet alleen op milieuvriendelijk papier, maar ook via een klimaatneutraal werkproces inzake drukken en verpakken. We hopen dat onze nieuwe stijl zozeer bij u in de smaak zal vallen, dat u hem nu al gewend bent.

De vernieuwingsoperatie is uiteraard ook deels naar de inhoud doorgetrokken. Vanaf deze jaargang brengen we in sommige nummers ook een themadossier. Zo mag u uitkijken naar een reeks bijdragen over cultureel erfgoed bij onze zuiderburen in het themadossier Wallonië van het volgende nummer. Bovendien zullen er naast vertrouwde ook nieuwe rubrieken verschijnen. In dit nummer staat bijvoorbeeld een eerste aflevering van *Dubbelspel*, waarin een erfgoedonderwerp door twee auteurs onafhankelijk van elkaar en vanuit diverse invalshoeken of specifieke expertises belicht wordt. Het negentigste autosalon indachtig wordt in het eerste *Dubbelspel* de auto als erfgoed onder de loep genomen. Ook in de redactionele aanpak is er een en ander gewijzigd. Alle artikels worden vanaf nu aan een procedure van *blind peer review* onderworpen. Voor elk artikel wordt een dossier opgesteld met een evaluatie en reacties van twee anonieme *reviewers* die de bijdrage aftoetsen aan een reeks criteria. Het proces wordt vervolgens door de redactie opgevolgd.

Daarnaast is er vanaf nu ook een intensievere samenwerking tussen het tijdschrift en de – eveneens grondig vernieuwde – website van het Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed (cf. de bijdrage van Bram Wiercx in de rubriek *Webrecensie* hierna). Voortaan zal elk nummer van ons blad direct na publicatie ook integraal in digitale versie raadpleegbaar zijn in een handig Issuu-formaat op de FARO-website. De QR-code naast het colofon brengt u meteen naar de online versie van dit nummer. Op die manier hopen we dat iedereen in de erfgoedsector en ook alle andere geïnteresseerden drempelloos kennis kunnen en willen nemen van de bijdragen die we met veel toewijding en zorg voor u (laten) schrijven, selecteren, redigeren en vormgeven. Dit blad gaat ook crossmediaal door aan de online versie van *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed* allerlei audiovisuele digitale extra's te linken, die u met één klik meteen kan oproepen. We hopen dat al deze inspanningen voor onze lezers een meerwaarde genereren, maar zijn ons ook zeer bewust van het groeiproces dat al deze vernieuwingen moeten doormaken.

Ondanks al die digitale verbreding en versterking gaan we er als redactie toch van uit dat u ons tijdschrift in de allereerste plaats als erfgoedlezer in de op papier gedrukte bewaarsversie ter hand wil nemen. Daarom hebben we ervoor gezorgd dat het abonnementsgeld – ondanks al deze vernieuwingen – dit jaar ongewijzigd kan blijven en nog steeds een luttel 12,50 euro voor vier (in België) aan huis geleverde nummers bedraagt (15 euro voor bestelling in het buitenland). Mocht u nog geen abonnee zijn, dan kan u daar best meteen verandering in brengen. U vindt alle informatie om u te abonneren op onze website: www.faronet.be/tijdschrift.

Namens de voltallige redactie wens ik u alvast veel leesplezier met dit nieuwe *faro*-nummer.

dr. Rob Belemans, hoofdredacteur

■ Populaire sporters zoals voetballers of wielrenners worden snel verheven tot helden.
Collectie: Sportimonium © FARO, foto: Philippe Debroe

Moeten er nog helden zijn?

Over het dynamische heldenparadigma

Vanwaar komt onze fascinatie voor helden en heldinnen? En wat is dat eigenlijk, een held? Een eenvoudige analyse van het heldenvertoog via Mediargus¹ leert dat het begrip anno 2012 vooral probleemloos en regelmatig gebruikt wordt in sportmiddens, waarbij voetbal- en wielersporters het snelst overladen worden met de taalkundige guirlandes van heroïek. Is het begrip 'held' aan devaluatie onderhevig of is het juist een teken van vitaliteit dat die kwalificatie vandaag veel vlotter toegekend wordt dan pakweg honderd jaar geleden? En wat met die helden uit een steeds verder wegschuivend verleden: mogen ze vergeten worden of mag hun nagedachtenis voor actuele doelen geherinterpreteerd worden? Aan het fenomeen 'Helden' wordt op zondag 22 april een editie van Erfgoeddag gewijd. Daarom: een poging tot deconstructie.

TEKST Rob Belemans & Roel Daenen

■ Voorstelling van de negen goede helden in de Hansa-saal van het stadhuis van Keulen. Van links naar rechts: Karel de Grote, Koning Arthur, Godfried van Bouillon, Jozua, David, Judas Maccabeüs, Julius Caesar, Hector, Alexander de Grote. Bron: Wikipedia

Andrea: “Unglücklich das Land das keine Helden hat.”

Galilei: “Unglücklich das Land das Helden nötig hat.”²

De held: een universele actor

Heldendom is van alle tijden. Het oudste literaire werk uit de wereldgeschiedenis, het *Gilgamesj*-epos, waarvan de oudste teruggevonden fragmenten reeds uit de 18^e eeuw voor Christus dateren en dat ongeveer zes eeuwen later in zijn definitieve vorm werd opgetekend in Assyrië, vertelt over de heroïsche avonturen van de held Gilgamesj, heerser over de Babylonische stad Oeroek.³ Toen de Britse archeoloog Austen Henry Layard in 1850 de restanten van de in 612 voor Christus afgebrande bibliotheek van de Assyrische hoofdstad Ninive (in het huidige Irak) blootlegde, kwam een enorme hoeveelheid kleitabletfragmenten aan het licht. In de hitte van de verwoestende brand waren ze gebakken en daardoor eeuwenlang goed geconserveerd. De kleitabletten bevatten in totaal vier versies van het verhaal van Gilgamesj. Deze held, die voor tweede derde goddelijk en een derde mens was, gaat in het oorspronkelijk elf verhalen tellende epos samen met zijn overwonnen aartsvijand en latere vriend Enkidoe op zoek naar het eeuwige leven en beleeft het ene avontuur na het andere. Meteen is het archetypen van de held geschetst: een man die reeds als kind zijn bovennatuurlijke afkomst, vaak een mengeling van goddelijke en menselijke natuur, laat blijken en zijn bijzondere gaven en menselijke uitmuntendheid aanwendt om zijn vijanden te verslaan en daarmee

onsterfelijke roem verwerft in de nagedachtenis van zijn gemeenschap.

Heldendom komt vanouds in alle culturen voor: tot de orale traditie op alle continenten behoren heldenverhalen. Naast verregaande thematische overeenkomsten vertonen ze onderling ook een grote gelijkheid in compositiestijl. Het heeft echter lang geduurd – en er was een niet-westerse interculturele kijk voor nodig – eer literatuurwetenschappers het erover eens konden zijn dat niet Homerus en de klassiek-Griekse literatuur de maatstaf voor alle epen hadden geschapen.⁴ De vervanging van deze beoordeling van buitenaf (*etic*) door een toetsing aan genrecriteria uit de lokale context (*emic*)⁵ en een intercultureel vergelijkend onderzoek van het eposgenre zijn er pas gekomen dankzij de aandacht voor de orale literatuur. Van de door antropologen in Afrika opgetekende mondeling overleverde epen namen westerse literatuurwetenschappers slechts zeer laat en in beperkte mate kennis. Dat kon ertoe leiden dat ze in hun handboeken tot ver in de 20^e eeuw boudweg verklaarden dat het epos in Afrika niet zou bestaan. Inmiddels weten we dat ook het Afrikaanse continent een levende en erg uitgebreide traditie van heldenverhalen kent.⁶

In de verteltradities over heel de wereld krioelt het dus van de helden. Geheel terecht werd het genre van het monologische bericht over menselijke handelingen in de klassieke indeling van de literaire hoofdgenres door Julius Petersen (1878-1941) dan ook met de naam epiek bedacht, verwijzend naar het epos of heldendicht. Helden in alle culturen belichamen het menselijke verlangen om zijn aardse en sterfelijke condities te kunnen overstijgen. Door zijn bovenmenselijke natuur bewijst de held het be-

staan van een goddelijke opperwereld en de verhalen over zijn avontuurlijke levensloop geven gewone stervelingen de hoop om ooit ook deel uit te maken van die bovenaardse realiteit. “*Tes destins sont d’un homme, et tes vœux sont d’un Dieu*”: zo vatte Voltaire het wezen van de klassieke held samen.⁷

Die emblematische voorbeeldrol van helden werd in onze westerse wereld gedurende de middeleeuwen sterk gecultiveerd en nog meer uitvergroot. Levensbeschrijvingen van heiligen en vorsten werden verteld en op schrift gezet om te focussen op het stichtende voorbeeld dat zij voorgeleefd hadden. Het goede doen ligt – hoe onmenselijk veraf het ook moge lijken – in principe toch binnen ieders bereik, zo luidde de onderliggende boodschap. Moed, altruïsme en zelfopoffering kunnen ervoor zorgen dat de aandacht en hulp van goddelijke zijde gewekt en verkregen werden en dan veranderden gewone stervelingen in helden. Dat geldt voor wereldlijke verhaalpersonages zoals Karel de Grote die zijn zwak-menselijke kompaan Elegast tot voorbeeld strekt, maar evenzeer voor religieuze helden, waarvan het heilige leven in zogenaamde exemplen beschreven werd. En stilaan verschenen ook vrouwelijke helden ten tonele, al leidden zij – zoals Mariken van Nieuweghen en Beatrijs – vaak eerst een heel zondig leven om dan alsnog bekeerd te worden.

Een treffend voorbeeld van de rolmodelwerking als beoogd effect van heldenverering vormt de literaire traditie van de Negen Besten, die omstreeks het einde van de 13^e eeuw in de Nederlanden door een onbekende schrijver in de volkstaal – het zou Jacob van Maerlant kunnen zijn – werd ingezet en navolging kende tot in de 18^e eeuw.⁸ De anonieme auteur van de didactisch-moraliserende vertel-

ling *Van neghen den besten* beschrijft voor elk tijdvak van de toen gangbare driedeling van de geschiedenis in heidendom, jodendom en christendom drie personages die als de grootste helden aller tijden worden geportretteerd, inclusief hun tot voorbeeld strekkende levensloop en daden. Het gaat daarbij over: Hector, Alexander de Grote en Julius Caesar voor de heidense periode; Jozua, David en Judas Maccabeüs voor het joodse tijdperk en Arthur, Karel de Grote en Godfried van Bouillon als christelijke helden. Deze traditie van de Negen Besten verspreidde zich van bij ons over grote delen van Europa en liet sporen na in de beeldende kunst, de literatuur en het gewone dagelijkse leven.⁹

Historische helden – fictieve literatuurpersonages evenzeer als mensen die ooit van vlees en bloed waren – danken hun heldenstatus doorgaans aan latere generaties die hen voor hun daden (blijven) bewonderen en zo hun herinnering levend houden. Uiteraard schuilt daarin ook een reëel gevaar van recuperatie. Helden worden na hun dood ge- en misbruikt om de geschiedenis te herschrijven ten gunste van volkeren, gemeenschappen, naties en heersers. Hun grotendeels tot heldhaftigheid gereduceerde levensverhaal wordt toegeëigend door zelfverklaarde erfgenamen die het onder het mom van verering accentueren of bijkleuren om het inzetbaar te maken voor hun eigen ideologische doelstellingen. Door dat proces van adaptatie en toe-eigening verworpen helden en hun epos dan ook tot immaterieel erfgoed, dat een gemeenschap zich te nutte maakt om als spoor uit een gedeeld verleden bij te dragen tot de actuele identiteitsconstructie. Fortuinlijke helden is het gegund dat ze dit proces niet tijdens hun leven moeten meemaken. Dat is meteen ook de reden waarom een dode held doorgaans een hogere status geniet dan ▶

wie het zelf navertellend allemaal wat kan relativeren en allerlei betekenisconstructies nog kan corrigeren of ontkennen.

Een voorbeeld van een held die deze status aan zijn onfortuinlijke dood dankt en er dus zeker niet naar op zoek was, is de jonge soldaat op de cover van dit nummer. Wie niet beter weet, zou hem op het eerste gezicht en op basis van zijn opvallende hoofddeksel beschouwen als een Duitse ulaan. De *tschapka* was echter gedurende enige tijd ook het hoofddeksel van de lansiersregimenten van het nog jonge Belgische leger.¹⁰ Vanwege de grote gelijkenis met het hoofddeksel van de Duitse ulanen – en ook omdat de Belgische soldaten het uit praktische overwegingen verkozen om met hun kwartiermutsen ten strijde te trekken, in afwachting tot de eerste helmen enige echte bescherming konden bieden – werd de *tschapka* einde augustus 1914 bij de Belgische lansiers officieel afgevoerd. Dat Antoine Fonck, want zo heet onze coverheld, hier in steen geportretteerd is met *tschapka*, strookte absoluut met de realiteit van weleer, want van de maand augustus 1914 heeft hij slechts drie volle dagen mogen meemaken.

Antoine Adhemar Fonck werd geboren op 10 januari 1893 in Verviers, maar groeide na het vroegtijdige overlijden van zijn beide ouders op onder de voogdij van zijn grootmoeder in Luik. Na zijn schooltijd vond hij snel een baan als magazijnier in de *Grand Bazar du Bon Marché* aan de Place Saint-Lambert in Luik. De militiewet van 1909 schafte het lotelingensysteem af en voerde een uitgebreide dienstplicht in. Vermoedelijk wilde Antoine als kostverdiener een lange periode van legerdienst zonder inkomen vermijden en trad hij daarom na zijn 18e verjaardag in 1911 als vrijwilliger in dienst bij het Belgische leger¹¹. De te presteren dienstdagen voor vrijwilligers was langer, maar vanwege hun opleiding als semiprofessionele militairen kregen ze wel een loon. Fonck kreeg stamboeknummer 18.318 en werd ingedeeld bij het Tweede Regiment Lansiers, dat sinds 1885 Luik als garnizoensstad had en vanaf 1900 zijn opleidingskazerne in de Luikse wijk Outremeuse had¹². In mei 1914 keerde lansier Fonck – inmiddels verloofd – voor even terug naar het burgerleven. Op 28 juli werd hij immers gemobiliseerd, vanwege de dreigende invasie van Duitse troepen, nadat koning Albert hen de vrije doorgang over het neutrale Belgische grondgebied had geweigerd. Op de ochtend van 4 augustus 1914 kregen de Luikse lansiers onder bevel van generaal Leman orders om via verkenningsoopdrachten vast te stellen of Duitse troepen vanuit Aken het Belgische grondgebied binnendrongen. Een patrouille van vijf ruiters werd uitgestuurd richting Henri-Chapelle. Fonck reed voorop en werd naar verluidt de allereerste Belgische soldaat die sneuvelde tijdens de Eerste Wereldoorlog.¹³ Ter hoogte van het Croix Polinard in Thimister-Clermont liet de 21-jarige man het leven in een vuurgevecht met Duitse ulanen. De Belgische strijdkracht en natie hadden meteen hun allereerste oorlogsheld.

Inwoners van Thimister recupereerden nog diezelfde dinsdag 4 augustus in de namiddag het levenloze lichaam en begroeven Antoine Fonck twee dagen later op het gemeentelijke kerkhof. Dorpsonderwijzer Malherbe richtte – volgens de inscriptie op de achterzijde van het definitie-

ve grafmonument nog tijdens de eerste oorlogsjaren – op het graf een voorlopig monument op. De bevolking van Thimister-Clermont leek de gesneuvelde jonge Luikenaar geadopteerd te hebben en was vastbesloten om zijn nagedachtenis als hun held in ere te houden. Het gemeentebestuur gaf na de oorlog de opdracht om in de berm van de chaussée Charlemagne, ter hoogte van de plaats waar Antoine Fonck sneuvelde, een monument op te richten. Het werd ontworpen door architect Fernand Symons (1869-1942) en uitgevoerd door beeldhouwer Marcel Rau (1886-1966). De officiële inhuldiging had plaats op 23 augustus 1923. Enkele weken later, op 10 oktober, werd het gipsmodel van het bovenste deel van het monument – dat op de cover van dit nummer is afgebeeld – geschonken aan het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis te Brussel.¹⁴

De militaire overheid wilde kennelijk in ruimere mate greep krijgen op de nagedachtenis van haar eerste soldaat-held en koesterde plannen om de stoffelijke resten van lansier Fonck een ereplaats te geven op het militaire kerkhof van Rabosée. Het gemeentebestuur van Thimister liet zich zijn held echter niet afhandig maken: in ruil voor haar uitdrukkelijke wens dat haar kleinzoon in Thimister begraven zou blijven, ontving Foncks grootmoeder van de gemeente een eeuwigdurende grafconsessie. Bovendien keurde de gemeenteraad op 20 februari 1925 een subsidie van 1000 frank goed voor de oprichting van een stenen grafmonument op het kerkhof. Het werd plechtig ingewijd op 22 augustus 1926. Nog steeds houden de oudstijders en inwoners van Thimister elk jaar op de eerste zondag van augustus een herdenkingsplechtigheid aan het graf en aan het memoriaal van 'hun' soldaat Antoine Fonck. Uiteraard plant men voor de editie van 2014 een grootse plechtigheid. Zo kan u nu reeds intekenen om in ruil voor vier stortingen van 5 euro dan een exemplaar in ontvangst te nemen van de herinneringsmedaille die de afdeling Thimister-Clermont van de Nationale Strijdersbond van België voor Antoine Fonck zal laten maken.¹⁵

“ Het gemeentebestuur van Thimister liet zich zijn held niet afhandig maken.

Was hij die vierde augustus 1914 niet aangeduid voor de verkenningpatrouille naar Henri-Chapelle in het glooiende land van Herve, dan zou Antoine Fonck wellicht een volslagen onbekende landgenoot gebleven zijn en misschien had hij dan een lang en gelukkig leven geleid. Het is wrang en tragisch om te bedenken dat zijn vroege en zinloze dood ervoor gezorgd heeft dat zijn nagedachtenis vandaag meer levend gehouden wordt dan die van de meeste van zijn generatiegenoten (ook al stierven ze in diezelfde Eerste Wereldoorlog), maar alleen door mensen die hem nooit gekend hebben en die slechts geïnteresseerd zijn in de betekenis die zij zelf achteraf aan zijn dood kunnen toekennen. Dat is het lot van de categorie helden die hun status verdanken aan niets anders dan het tragische en vroegtijdige einde van hun leven.

25 Environs de HERVE Le Monument
Fonck à Thimister

■ Het gedenkteken voor lansier Fonck nabij de plaats waar hij op 4 augustus 1914 sneuvelde aan de Chaussée Charlemagne in Thimister-Clermont

Van Odysseus naar expeditie Robinson

De Victoriaanse schrijver en historicus Thomas Carlyle (1795-1881) trachtte als een van de eersten om systematiek te brengen in de veelheid aan heldenfiguren uit het verleden. Het doel van zijn werk *On Heroes, Hero-Worship and the Heroic in History* (1841) formuleerde hij als volgt: "We have undertaken to discourse here for a little on Great Men, their manner of appearance in our world's business, how they

have shaped themselves in the world's history, what ideas men formed of them, what work they did;—on Heroes, namely, and on their reception and performance; what I call Hero-worship and the Heroic in human affairs."⁶ Carlyle onderscheidde naast de goddelijke held nog vijf andere types, die hij elk aan de hand van concrete voorbeelden ontleedde en karakteriseerde: de profeet, de dichter, de priester, de geleerde en de koning.⁷ Hoe verschillend hun kenmerken en eigenschappen ook zijn, volgens Carlyle hebben alle his- ►

torische figuren die heldenverering te beurt is gevallen twee functies gemeenschappelijk. Vooreerst kunnen ze ons leren hoe wij moeten leven. De bewondering die zich van ons meester maakt bij het horen of lezen over al die heldenmoed is functioneel. Zij moet ons ertoe aanzetten om het voorbeeld van een held te volgen. Zo eren we de held en verbeteren we ons eigen leven. Een van Carlyles geveugelde uitspraken luidt dan ook: “*Nothing so lifts a man from all his mean imprisonments, were it but for moments, as true admiration.*” Daarnaast geven de helden uit het verleden ons naar verluidt ook inzicht in “het doel van de geschiedenis”. In de opvatting van de Schotse romanticus en germanofiele Wagnerfan die Carlyle was, leidt het bestuderen van de heldendaden van de groten uit de wereldgeschiedenis ertoe dat we historisch inzicht verwerven en de tijd en context waarin ze leefden ook kunnen begrijpen.

Deze opvatting over de rol van helden ten bate van de historische wetenschap heeft de kritische toets van latere generaties historici niet doorstaan. De held werd als wetenschappelijk studieobject in de 20^e eeuw dan ook definitief verbannen naar de mythologie en narratologie. In het historisch onderzoek kent men geen helden, enkel protagonisten waarvan in de historiserende terugblik achteraf blijkt dat ze – wetens en willens of juist tegen wil en dank – de loop van de geschiedenis mee beïnvloed hebben. Volgens de Nederlandse historicus Willem Frijhoff is ons beeld van ‘de geschiedenis’ wel georganiseerd rond een reeks van dergelijke figuren, waardoor het betekenis en samenhang krijgt.¹⁸ Wetenschappelijke heldenanalyse is echter enkel nog gangbaar als onderdeel van de bestudering van individuele (psychologie) of collectieve (sociologie) gedragsstudies, van literatuur- en discoursanalyse. Zo concludeerde Joseph Campbell (1904-1987) in zijn in 1949 verschenen studie *The hero with a thousand faces* dat elk heldenverhaal – mythisch, historisch of actueel – in wezen terug te voeren is tot de zogenaamde monomythe: een oerpatroon in de vorm van een cyclische reis die voor de held in kwestie altijd begint met een *wake-up call* en dan vaste stadia doorloopt.¹⁹ In zijn vierdelige standaardwerk *The masks of God* (1959-1968) inventariseerde Campbell vervolgens de etnische variatie op dit “oerpatroon” dat hij in mythische heldenverhalen wereldwijd aantroef en waarmee volgens hem de vier grote ontwikkelingsstadia van de menselijke geschiedenis gedocumenteerd worden.

De *wake-up call* die Campbell als opmaat voor elk heldenverhaal definieert, kan zich volgens onze moderne opvattingen in elk mensenleven voordoen. Er komt geen halfgoddelijke oorsprong of lotsbestemming vanuit bovenaardse sferen meer aan te pas: in het leven van elke sterveling kan zich onverwacht en zonder reden de aanleiding tot heldendom voordoen. Of men de kans aangrijpt en zich dan heldhaftig gedraagt of ‘gewoon’ is een kwestie van vrije keuze. Daarmee is de heroïek in overeenstemming gebracht met de democratische basisvoorwaarde van principiële gelijkheid tussen alle mensen. Ook helden zijn gewone mensen (geweest), omdat gewone mensen ook helden kunnen worden. De held sluimert in elk van ons. Beslissend is of we een persoonlijke *wake-up call* krijgen, herkennen en dan ook bereid zijn om ons aan het

avontuur over te leveren dat ons de kans geeft om zo te handelen dat ons gedrag door anderen en liefst ook nog lang na ons bestaan als heldhaftig zal worden beoordeeld.

Twee voorvallen die zich enkele jaren geleden op dezelfde dag in de Verenigde Staten afspeelden, illustreren dat perfect.²⁰ Op 15 januari 2009 raakte het Airbus-toestel van US Airways vlucht 1549 bij het opstijgen van LaGuardia Airport in New York een vlucht ganzen en kwam in de problemen. De piloot, kapitein Chesley B. Sullenberger, deed waarvoor hij opgeleid was en maakte een geslaagde maar spectaculaire noodlanding midden in Manhattan op de Hudson River. Alle 155 inzittenden konden gered worden. Hoewel een week later de hele crew onderscheiden werd met de Master’s Medal van de Guild of Air Pilots and Air Navigators, ze van burgemeester Bloomberg als eerbetoon de stadssleutels overhandigd kregen en ze voor het begin van de 43^e Super Bowl een staande ovatie in ontvangst mochten nemen, spitste alle media- en publieksaandacht zich in de eerste uren en dagen exclusief toe op kapitein Sullenberger. Luttele uren na het ongeval was over hem al een Facebook-pagina en een Wikipedia-artikel aangemaakt. In de namiddag van diezelfde 15 januari 2009 hield president George W. Bush zijn *Farewell Address* tot de natie.²¹ Daarin vestigde hij de aandacht op het ongewone verzoek dat hij in 2007 van de 60-jarige orthopedisch chirurg Bill Krissoff had gekregen. Nadat zijn zoon Nathan in 2006 als soldaat in Irak was gesneuveld, wou vader Krissoff iets reëls doen voor andere Amerikaanse zonen die daar hun leven riskeerden voor de natie. Daarom vroeg hij om ondanks zijn leeftijd toegelaten te worden voor actieve legerdienst bij de medische troepen aan het front. In 2007 sloot Krissoff zijn privépraktijk als chirurg en ging hij in actieve dienst.

Had president Bush deze vader op zoek naar rouwverwerking niet gebruikt om te illustreren wat hij zag als “*America’s character*”, dan had zijn uitzonderlijke beslissing wellicht nooit de media gehaald. Krissoff zou daar – net als piloot Sullenberger – niet om gemaald hebben. Zij handelden in overeenstemming met de aanbevelingen die Michel de Montaigne, de 16^e-eeuwse vader van het essaygenre, reeds noteerde in zijn essay *Over roem*:

“Zij die de adel leren om de eer slechts in de moed te zoeken, ‘*quasi non sit honestum quod nobilitatum non sit*’ [Alsof iets pas eervol is wanneer het beroemd is (Cicero, *De officiis*, I, 4)], wat bereiken ze daarmee, behalve dat ze hun leren nooit risico te nemen als ze niet gezien worden en er goed op te letten of er wel getuigen zijn om verslag uit te brengen van hun heldendaad, terwijl zich duizend gelegenheden voordoen om goed te handelen zonder dat het mogelijk is daarbij opgemerkt te worden. [...] Je moet de oorlog ingaan omdat het je plicht is, en daarbij de beloning verwachten die bij geen enkele mooie daad, hoe verborgen ook, en zelfs bij geen enkele deugdzaam gedachte kan uitblijven, namelijk de voldoening die een zuiver gestemd geweten er zelf van heeft om het goede te doen”.²²

Daarmee is de achilleshiel van het hedendaags heldendom meteen ook aangeduid: het decisieve oordeel van en dus de perceptie door anderen. De echte held staat daar geen seconde bij stil: als zij of hij in actie komt, is er geen pu-

■ Hoewel de hele crew van vlucht 1549 eer werd betoond, spitste de publieks-aandacht zich al snel exclusief toe op piloot Sullenberger.

blik aanwezig of wordt er geen rekening gehouden met de toevallige aanwezigen als beoordelende buitenstaanders. De echte held wil na gedane zaken dan ook zo snel mogelijk terug naar de anonimiteit van het eigen bestaan en vindt aandacht van pers en publiek doorgaans een ongewenste en hinderlijke inbreuk op zijn privacy. Wie de held wil uithangen of spelen, gaat andersom te werk en zoekt omstandigheden op waar publieke aandacht gegarandeerd is. Mediaformats in de amusementssector spelen daar gretig op in. De nuchtere vraag waarom mensen zich publiek laten observeren, terwijl ze zich 'zagezegd' aan extreme omstandigheden blootstellen – en dat kan dan net zo goed gaan over het samen met een stel andere aandachtverslaafden opgesloten worden in een huis als over het trotseren van extreme levensomstandigheden en fysieke proeven op een eiland – vindt hier minstens een deel van haar antwoord: het zijn hedendaagse manieren om je heldenwekker zelf te programmeren. Publieke erkenning als criterium en graadmeter voor heldendom is in deze gemediatiseerde vervangvorm gereduceerd tot (vaak kortstondige) herkenning, waar een hele interview-, portretteer- en roddelindustrie op draait. De passieve mediariol van objectiverende verslaggever is door dealers in imago's en faam ingeruild voor de actieve rol

van heldenmaker. En om de illusie van eeuwige roem in stand te houden, wordt een selectie van BV's gekoesterd en met aandacht vertoeteld om als rolmodel en ultiem streefdoel voor de helden-van-één-dag te dienen. Deze celebrities zijn de moderne tegenhangers van het Griekse pantheon met zijn op mensen lijkende goden die elkaar elk schijnwerperlicht trachten af te vangen.

Dynamische heldenverhalen

Tussen onze hedendaagse omgang met helden enerzijds en de orale epos-traditie in Afrika anderzijds lijkt een grote kloof te gapen. En toch ... Verwijzend naar de registratie die de Nigeriaanse schrijver John Pepper Clark ervan maakte, geeft Minneke Schipper onder meer het voorbeeld van het *Ozidi*-epos dat bij de Ijo in Nigeria voorge-dragen wordt in een zeven opeenvolgende dagen durende performance met zang, dans, mime en allerlei rituelen. Essentieel is daarbij de dynamische vorm van het verhaal, dat bij elke uitvoering opnieuw in interactie tussen de opvoeders enerzijds en het aanwezige publiek anderzijds gecreëerd wordt. "Zangers en vertellers hebben de verhaallijn in hun hoofd en beginnen vandaar uit als bouw- ▶

■ *Het epos in Afrika is eeuwenoud en springlevend. Sunjata is een heldenepos over koning Sunjata, de leeuwenkoning. De oorsprong gaat terug tot de 14e eeuw toen Arabische reizigers al hoorden spreken over Sunjata. Voornamelijk families van Mandé, een groot deel van het huidige Mali en Guinée, beweren dat zij de ware afstammelingen van Sunjata zijn. Jali's, vertellers die de traditie bewaken, spelen de hoofdrol in de vertelkunst. Vroeger stonden ze vaak in dienst van een koning en vertelden ze bij plechtigheden het Sunjata-verhaal.*

Sunjata in een theaterproductie van Pieter Embrechts en Dimitri Leue met Het Paleis. © Kurt Van der Elst

meesters het verhaal op te bouwen en te construeren, of misschien beter te reconstrueren. Het epos is eigenlijk het bezit van de aanwezige toehoorders/toeschouwers, een publiek dat de 'tekst' kent en er zich voortdurend mee kan bemoeien terwijl het verteld wordt. Vragen worden volgens Clark meestal door jongeren onder het publiek gesteld, terwijl commentaren, correcties en aanvullingen op vorm en inhoud komen van de kant van de oudere generatie. (...) De samenwerking tussen de auteur/presentator en het publiek leidt telkens tot herschepping van een oud kunstpatroon dat kan worden aangepast aan de eigen tijd met de daarbij horende normen, behoeften en ontwikkelingen."²³ In wezen gaan wij op dezelfde manier

om met heldenverhalen die ons door vorige generaties zijn overgeleverd en waarmee we een eigentijdse en dus aangepaste omgang moeten creëren, willen we in staat zijn om ze op onze beurt door te geven. Dat kan zelfs gebeuren bij helden waarvan het voortbestaan goeddeels gereduceerd is tot een onroerende verschijningsvorm als standbeeld. In wezen functioneert zo'n verstilde getuigenis in brons of steen dus ook als een potentieel als immaterieel erfgoed te revitaliseren betekenisdrager. Dat de betekenisverschuivingen daarbij ingrijpend kunnen zijn – en juist daardoor tot een krachtige actualisatie kunnen leiden – bewijst het volgende voorbeeld.

De casus Lippens & De Bruyne

Erfgoed dat verband houdt of verwijst naar het koloniale verleden van ons land wordt geregeld gecontesteerd.²⁴ Zo is er niet alleen de fel gemediatiseerde zaak van Bienvenu Mbuto Mondondo tegen uitgeverij Casterman en Moulinsart, die stelde dat *Kuifje in Afrika* discriminerend was voor zwarten.²⁵ In juni vorig jaar ontstond ophef over het Brusselse monument 'De Belgische pioniers in Congo'.²⁶ Dat monument uit 1921 van de hand van Thomas Vinçotte toont onder meer hoe Leopold II tussen zijn soldaten zit en een zwarte vrouw en haar kinderen ontvangt. Aan de zijkant van het werk is te zien hoe een Belgische soldaat een Arabier het hoofd intrapt. Het tafereel heeft als bijschrift 'De Belgische militaire heldenmoed verdelgt den Arabische slavendrijver'.

De promotie van het koloniale project was een cruciaal onderdeel van het beleid van Leopold II, en later, van de Belgische Staat. Met het oog op propaganda stelde de kolonisator niet alleen zichzelf voor, maar ook de door hem gekoloniseerde volkeren. Zowel de grote koloniale tentoonstellingen in Brussel van 1897 als die van 1958 droegen dezelfde boodschap uit: beschaving, vooruitgang en moderniteit, dankzij de komst van de Belgen! Dezelfde lading dekte ook de verschillende monumenten en plekken die herinneren aan de kolonisatie van Congo. Het is

echter niet de eerste keer dat gedenktekens (en – bij uitbreiding – de herinneringscultus) over dit omstreden en emotioneel geladen thema binnen de 'Vaderlandse Geschiedenis', Congo dus, in het brandpunt van de belangstelling staan. Zo hakte in 2004 de mysterieuze actiegroep 'De Stoete Ostendenoare' de hand af van een slaaf op het monument 'Dank der Congolezen' op de zeedijk aan de Koninklijke Gaanderijen in Oostende. De gemeenteraad besloot de hand niet te vervangen omdat het standbeeld zo beter recht deed aan de werkelijkheid. Belgische patriotten en ex-kolonialen vonden het niet kunnen dat de gemeenteraad een dergelijke daad van vandalisme legitimeerde.

Brussel heeft (onder andere) zijn 'Belgische Pioniers in Congo', Oostende heeft zijn 'Dank der Congolezen'. En op de zeedijk in Blankenberge staat het standbeeld van luitenant Lippens en sergeant De Bruyne. Ten tijde van de oprichting van het standbeeld in 1900 waren beide militairen een fenomeen: er werden boeken over hen geschreven, een theaterstuk, een cantate en zelfs zeep en sigaren werden naar hen genoemd.²⁷

Op het monument lezen we op de opschriften: 'Stierven zij de Heldendood voor de Beschaving' en 'De Bruyne geeft aan de wereld een verheven voorbeeld van militaire solidariteit door de vrijheid te weigeren en zijn overste

■ Op de zeedijk in Blankenberge staat het standbeeld van luitenant Lippens en sergeant De Bruyne, gemaakt door Guillaume Charlier en opgericht in 1900. Het oorspronkelijke ontwerp, met naast Lippens en De Bruyne ook een naakte zwarte vrouw met kind die zich vastklampt aan een Belgische vlag, werd aanvankelijk niet uitgevoerd. Pas in 1922 werd haar beeltenis toegevoegd. © Stadsarchief Blankenberge. Bron: Inventaris Bouwkundig Erfgoed

niet te verlaten.' Wat is er aan de hand? Lippens en De Bruyne waren naar Congo getrokken om er carrière te maken in de Weermacht; functies werden er – gezien alle mogelijke gevaren die op de loer lagen – beter betaald dan een vergelijkbare post in de relatieve veiligheid van het vaderland. In 1892 werden de twee landgenoten in Oost-Congo door de troepen van Tippu Tip gevangengenomen tijdens de zogenaamde Ivooroorlog, een conflict waarvan de inzet mag blijken uit de naamgeving. Toen een contingent Belgische troepen de plek naderde waar Lippens en De Bruyne gevangen werden gehouden, aan de andere kant van de Lualaba-rivier, gebeurde er iets dat de motor is van de eerste fase van de heldenverering van het duo. De overlevering gaat als volgt:

Op de rechteroever van de Lualaba verschijnt sergeant De Bruyne, bebloed, halfnaakt, geboeid, omringd door Arabieren, gewapend met nieuwste Britse geweren. Op de rechteroever staat luitenant Scherlinck met een aantal scherpschutters. Scherlinck: "Verstaan die Arabieren Frans?"

De Bruyne: "Neen."

Scherlinck: "Spring in het water, mijn mannen zullen de bewakers neerschieten."

De Bruyne: "Neen, ik heb beloofd bij Lippens te blijven, die is ook gevangen genomen."

Scherlinck: "Lippens is dood, de Arabieren hebben het mij gezegd."

De Bruyne: "Ze liegen, hij leeft. Ik blijf."

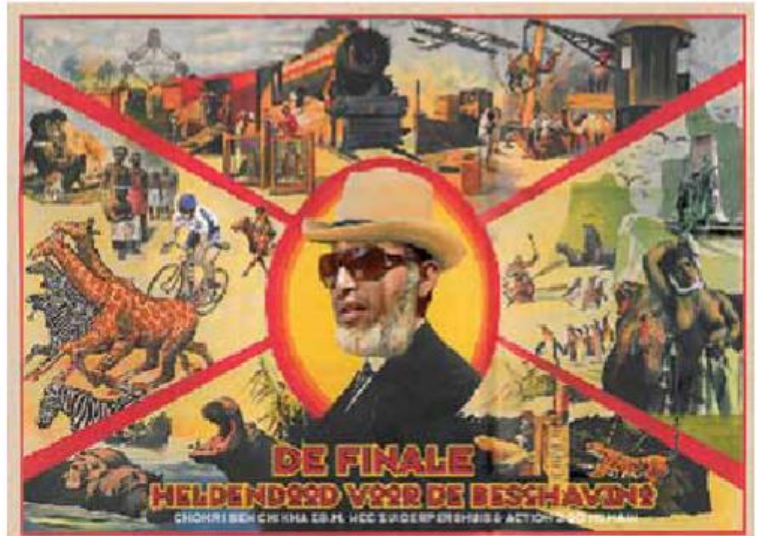
De kleine sergeant draait zich om en verdwijnt met zijn bewakers in de brousse. Op 30 november 1892 worden Lippens en De Bruyne door de Arabische slavendrijvers afgemaakt in Kasongo. Als Dhanis in juni 1893 eindelijk het bolwerk van Tippu Tip binnen trekt als overwinnaar, laat hij de lijken opgraven. Het officieel verslag vermeldt: het lichaam van Lippens is volledig doorboord met een lans, zijn hals is door een pijl doorboord. De voeten en handen van De Bruyne zijn afgehakt, alvorens hij met stokslagen en geweerkolven is afgemaakt.²⁸

De Bruyne koos ervoor om niet in te gaan op het voorstel van zijn strijdmakker aan de overkant. We weten niet precies waarom. Een plausibele reden kon zijn dat hij niet kon zwemmen. Of, zoals het monument met stellige zekerheid weet, dat hij op een verheven manier de 'militaire solidariteit' huldigde. Het antwoord kan ook echter van een heel andere, verrassende aard zijn:

"Of ons beschavingswerk in Kongo, in graniet vereeuwigd op de dijk van Blankenberge, het monument van Lippens en De Bruyne. U weet wel, die twee dappere Belgische soldaten die tijdens hun humanitaire missie tegen de slavenhandel stierven in de handen van de wrede Tippu-Tip. Nu is dat standbeeld ook een monument dat iedere Belgische democraat dierbaar zou mogen zijn, maar om een andere reden. Vandaag weten we dat Lippens en De Bruyne wellicht twee homo's waren. Twee mannen die het beu waren om hier hun aard te moeten loochenen. Die in Kongo vrijer konden ademen, en ook vrijer konden vrijen. Twee minnaars die liever samen stierven dan de ander alleen achter te laten. Het is geen militaire variant van de beroemde missionarisverhalen, zoals dat van de onvermijdelijke Damiaan te Molokai. Het gaat om een herenvariant van Romeo en Julia, het verhaal van een onmogelijke liefde die noodlottig afliep."²⁹

Dat roze verhaal keert hardnekkig terug. Catherine schrijft over Lippens, "... zoals zijn biograaf het schrijft 'il était porté à des amitiés masculines'. Hij was homo. En dan kunnen we ons natuurlijk afvragen of de geardheid van De Bruyne niet eerder met vriendschap dan met militaire solidariteit had te maken."³⁰ En hij gaat verder: "Er gaan dan ook stemmen op in Blankenberge om het monument een nieuwe functie te geven. Zo zou men de homobeweging kunnen uitnodigen om jaarlijks een krans bij het monument neer te leggen. Zo wordt het misschien een ode aan de vriendschap. Nobeler dan militaire heldenmoed."

En de recentste deconstructie van het monument staat op conto van theatermaker Chokri Ben Chikha. Hij is zelf van Blankenberge en raakte gefascineerd door de zwarte vrouw die aan de voeten ligt van het militaire duo. Zij drukt, net als haar bronzen evenknieën van het monument in Oostende, haar dankbaarheid uit jegens de Belgen omwille van hun strijd tegen de Arabische slavenhandelaars. Chokri Ben Chikha maakte er een *standup tragedie* over, die hij noemde naar een van de taferelen op het monument: 'De Finale: Heldendood voor de beschaving'.³¹

■ Met 'De Finale' rondt Chokri Ben Chikha zijn zoektocht af naar het wezen van de heldenstatus. Aanleiding voor deze voorstelling: zijn fascinatie voor de naakte zwarte vrouw van het standbeeld voor Lippens en De Bruyne. Zij krijgt geen naam op het standbeeld. Wie was ze? Waarvoor stond ze? Chokri maakte daarover drie interventies, beginnend met een eerste voorstelling 'L'Afrique c'est chic' samen met Senegalese artiesten. In de tweede etappe, 'Heldendood voor de Beschaving: de ceremonie', bejubelt Chokri de zwarte vrouw en haar bewondering voor de beschaving. Het slotstuk van zijn trilogie vormt de voorstelling 'De Finale: Heldendood voor de beschaving'.

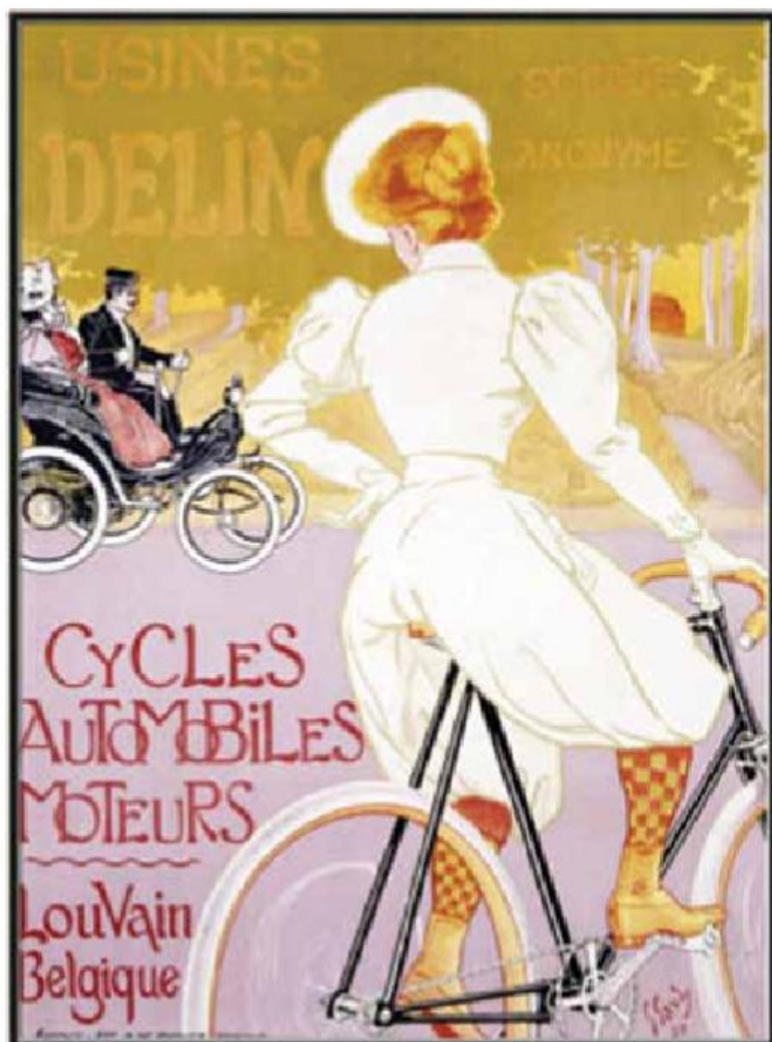
In een interview met *De Morgen* vertelde hij daarover: “In werkelijkheid weet niemand wie de zwarte vrouw van Blankenberge is. Maar wat ik wel weet, is dat ze als cliché in ons hoofd zit. Zwarte vrouwen zijn plezant, puur en exotisch. Ze beantwoorden aan het oerverlangen.”³² Daarmee is weerom een nieuwe actualisering en herinterpretatie ontstaan, waardoor vermeden wordt dat dit monument aan versteende betekenisloosheid ten prooi zou vallen.

De nieuwe verhalen over Lippens, De Bruyne en vrouwen zijn immers instructief over allerlei vormen van omgaan met het verleden, over constructies die kunnen gemaakt

en getoetst worden, over de gestaag evoluerende perceptie en receptie. Zoals in het verhaal achter de monumenten ter nagedachtenis van Antoine Fonck maken ze duidelijk hoe aan de hand van allerlei bronnen die in archieven, musea en (erfgoed)bibliotheken bewaard worden en via de zogenaamde “volksmond” doorgegeven worden, andere duidingen van gebeurtenissen en handelingen in het verleden mogelijk zijn. Het komt er op Erfgoeddag op aan zich bewust te zijn van het belang van en de grote hoeveelheid aan en de rijke inhoud van bronnen, artefacten en sporen en van de noodzaak om ze te bewaren, te ontsluiten en er liefst ook iets mee te doen. ■■■

Roel Daenen en Rob Belemans zijn beide stafmedewerker bij FARO, de eerste als coördinator van Erfgoeddag, de tweede voor immaterieel erfgoed en hoofdredacteur van dit tijdschrift.

- Mediargus is de “digitale persdatabank met content uit alle Vlaamse en Nederlandse kranten, de Roulartamagazines en het persagentschap Belga.” Zie: www.mediargus.be.
- B. BRECHT, *Leben des Galilei*, 1938.
- cf. H.L.J. VANSTIPHOUT, ‘Het Gilgamesj-epos’, in: M. SCHIPPER (red.), *Onsterfelijke roem. Het epos in verschillende culturen*. Baarn, Ambo, 1989, p. 19-34.
- Zo hekelde de Indiase literatuurprofessor Nabaneeta Dev Sen met milde ironie de hardnekkigheid waarmee westerse eposspecialisten de Ilias als het oerepos absoluut referentiële waarde bleven hanteren. Dev Sen citeert in dat verband bijvoorbeeld de Nederlander Jan De Vries, die de epiek der Indiërs een fundamentele vreemdheid blijft toedichten, zonder de grote en universele parallellen in verhaalstructuur en -opbouw te willen zien. “Alles [in de Indiase letterkunde; R.B.] dreigt de wedderigste vormen van een tropisch regenwoud aan te nemen”, zo meende De Vries, terwijl hij zich wel thuis voelde in de Ilias, want “daar is een edele ruimteverhouding; daar heerst een zin voor beperking en schone orde, die ons het wezen van alle echte klassieke kunst schijnt te zijn.” cf. N. DEV SEN, *Counterpoints. Essays in Comparative Literature*. Calcutta, Prajña, 1985, p. 71.
- De termen *emic* en *etic* – afgeleid van de linguïstische termen *phonemic* en *phonetic* – werden in 1954 bedacht door de taalkundige Kenneth Pike in een poging om de kwestie binnen de sociale wetenschappen te beslechten wanneer kennis/inzichten objectief (waardenvrij) dan wel subjectief genoemd moeten worden. *Emic* duidt daarbij op de beschrijving van een gedragswijze of overtuiging die betekenisvol is vanuit het standpunt van de actor en dus door zijn cultureel bepaalde blik gekleurd is. *Etic* is een beschrijving van gedrag of opinie door een observerende buitenstaander, die daardoor pretendeert een cultureel neutrale, waardenvrije uitspraak te doen.
- cf. M. SCHIPPER, ‘De levende traditie van het epos in Afrika’, in: M. SCHIPPER (red.), *Onsterfelijke roem. Het epos in verschillende culturen*. Baarn, Ambo, 1989, pp. 146-160.
- VOLTAIRE, *Discours sur l’homme, De la liberté* – 1734.
- W. VAN ANROOIJ, ‘Wereldgeschiedenis in een notendop. De traditie van de Negen Besten’, in: R.E.V. STUIJP & C. VELLEKOOP (red.), *Omgang met het verleden*. Hilversum, Verloren 2001, pp. 167-185.
- De oudste voorstelling van de Negen Besten in de Duitstalige landen is een reeks van negen stenen beelden in de gotische pronkzaal (Hansesaal) van het Keulse stadhuis. In de Franstalige wereld is de topos van de negen superhelden bekend als *Les Neuf Preux*. cf. A. SALAMON, ‘Les Neuf Preux: entre édification et glorification’, in: *Quætes Bulletin des jeunes chercheurs médiévistes* n° 13 - Figures royales à l’ombre du mythe (2008), pp. 38-52.
- De *tschupka* is als militair hoofddeksel zelf een stuk roerend erfgoed met een erg internationale geschiedenis. Hij werd vanaf 1784 gedragen door Oostenrijks-Habsburgse ulanen (verkenner te paard) die in Galicië geronseld werden. De Poolse troepen die in het Napoleontische leger en in de keizerlijke garde dienden, maakten de *tschupka* ook bij andere Europese legers zo berucht, dat ze eerst door bevriende strijdkrachten, zoals de legers van Westfalen en Napels, en na Waterloo ook door de overwinnaars van Napoleon voor hun beraden troepen werden ingevoerd. In de Eerste Wereldoorlog was het hoofddeksel echter enkel nog bij de Duitse en Oostenrijks-Hongaarse cavalerie in gebruik. Het was daar een variant op de alom gekende pinhelm, waarbij de pin vervangen werd door het kenmerkende platte vierkante opzetstuk. De oorspronkelijke Poolse benaming *czapka* is een Germaans leenwoord, en is bijgevolg verwant aan ons woord *kap*.
- Over de militaire carrière van Antoine Fonck valt weinig met zekerheid te achterhalen, omdat zijn dossier als soldaat van de Eerste Wereldoorlog vermist is in de Sectie Archieven van de Algemene Dienst Inlichting en Veiligheid te Evere en ook de registres *matricules* van het 2e regiment Lansiers uit deze periode niet bewaard zijn gebleven. Met dank aan dr. Luc Vandeweyer, archivaris bij het Algemeen Rijksarchief.
- Deze kazerne zou na de Eerste Wereldoorlog de naam Caserne Fonck krijgen, als postuum eerbetoon aan haar gevallen pupil. Tot die militaire herinneringscultus behoorde ook de beslissing om de leuze van het Tweede Regiment Lansiers te veranderen in: “*meurs premier, comme devant*” (sterf als eerste, zoals weleer). De Lansiers hebben Luik al geruime tijd verlaten. Vandaag biedt de voormalige Caserne Fonck en de bijhorende manege onderdak aan de Hogeschool voor Kunsten Saint Luc. Cf. www.saintluc-liege.be [laatste raadpleging op 27-02-2012].
- Of Antoine Fonck ook inderdaad de eerste gevallen Belgische militair was, valt niet met zekerheid te zeggen. Diezelfde vierde augustus lieten ook de rijkswachters Auguste Bouko en Jean-Pierre Till het leven in schermutselingen met binnenvallende Duitse troepen in Visé. En dan zijn er ook nog de twee eerste Belgische infanteristen, de Antwerpenaren L. Maulus en P. Van Gastel, waarvoor in april 1936 een monument opgericht werd aan de Maasbrug bij Visé met daarop als overlijdensdatum ook 4 augustus 1914. Cf. www.arquibusiers.be/20e-siecle-2.htm [laatste raadpleging op 27-02-2012]. Alleszins maakte het Belgische leger wel een strikt onderscheid naar rang, want als eerste gevallen officier staat baron Camille de Menten de Horne (* 14/08/1870) te boek. Hij was kapitein-commandant bij het 2^e regiment Lansiers en sneuvelde op 5 augustus 1914 in Plainevaux, waar hij een – sober uitgevoerde – gedenkplaat kreeg als “*premier officier belge mort pour la patrie*”.
- Met dank aan Piet Veldeman en Sandra Verhulst, assistent en educatief medewerker bij het Koninklijk Museum van het Leger en de Krijgsgeschiedenis, voor deze en hogervermelde inlichtingen.
- Cf. www.ardenneweb.eu/node/594 [laatste raadpleging op 27-02-2012]
- Carlyles boek is via het Gutenbergproject in digitale vorm online raadpleegbaar op: www.gutenberg.org/files/1091/1091-h/1091-h.htm [laatste raadpleging op 27-02-2012]
- Voor een kritische benadering van de dichter en denker als heldentypes cf. S. KOHLHAMMER, ‘Der Hammer redet. Dichter und Denker als Helden’, in: K.H. BOHRER & K. SCHEEL (red.), *Heldengedenken. Über das heroische Phantasma* [Sonderheft 724/725], Merkur, Deutsche Zeitschrift für Europäische Denken, Jg. 63 (2009), pp. 897-906.
- W. FRIJHOFF, *Heiligen, idolen, iconen* [Rede in verkorte vorm uitgesproken bij de openbare aanvaarding van het ambt van gewoon hoogleraar in de geschiedenis van de Nieuwe Tijd aan de Vrije Universiteit te Amsterdam op donderdag 28 mei 1998], Nijmegen, Sun, 1998, p. 46.
- J. CAMPBELL, *The Hero with a Thousand Faces*. Pantheon Books, Princeton University Press, 1972.
- J. JOFFE, ‘Held auf dem Hudson. Warum wir auch in Zeiten des Ich-Ich-Ich Heroen lieben’, in: *Die Zeit*, 22.01.2009, nr. 5.
- De integrale tekst staat op de website van de Washington Post: <http://latimesblogs.latimes.com/washington/2009/01/post.html>
- M. DE MONTAIGNE, ‘Over roem’, in: *Essays*. Amsterdam, Boom, 1998, p. 349.
- M. SCHIPPER, o.c., blz. 146.
- Denken we maar aan de controverse die ontstond naar aanleiding van de tentoonstelling ‘Het geheugen van Congo’, in het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika, in 2005. Zie o.a. M. REYNEBEAU, ‘Het geheugen van Congo’ in het Afrika museum. Een museum kijkt in eigen boezem’, in: *De Standaard*, 4/02/2005, s.p. Zie ook M. COUTENIER, ‘Tervuren: het museum. Het spel van vergeten en herinneren’, in: *België. Een parcours van herinnering en expansie*, Amsterdam, Bert Bakker, 2008, pp. 308-319.
- Zie o.a. S.N., ‘Kuijfe in Afrika hoeft niet uit de rekken’, in: *De Morgen*, 10/02/2012, www.demorgen.be/dm/nl/989/Binnenland/article/detail/1393046/2012/02/10/Kuijfe-in-Afrika-hoef-niet-uit-de-rekken.dhtml. Tegen de rechterlijke uitspraak voor de rechtbank in eerste aanleg dat de klacht ongegrond was, tekende de eiser, Bienvenu Mbutu Mondondo, op 13 februari l.l. beroep aan. Wordt vervolgd.
- Zie: www.bruscelnieuws.be/artikel/omstreden-koloniaal-monument-krijgt-bij-schrift
- L. CATHERINE, *Wandelen naar Congo. Langs koloniaal erfgoed in Brussel en België*. Berchem, Epo, 2006, p. 96.
- www.sigo.be/inter-netprojecten/kongovrijstaat/biografie/lippens.htm, geciteerd in: L. CATHERINE, *Mansjema: de enige oorlog die België won*. Antwerpen-Baarn, BRTN-VAR, 1994, s.p. Allerhande variaties van het verhaal zijn online terug te vinden, zoals dit artikel: www.blankenberge-online.be/benne/benne_0014.html
- W. PAULI, ‘Wat er zo dierbaar is aan België’, in: *De Morgen*, 16 juli 2005, s.p.
- L. CATHERINE, *Wandelen naar Congo*, op. cit., p. 95
- Zie voor de trailer www.youtube.com/watch?v=gnplcr1v0KU
- A. OLAERTS, ‘De zwarte vrouw van Blankenberge’, in: *De Morgen*, 18 december 2010, p. 63

Om de negentigste editie van het Autosalon van 12 tot 22 januari 2012 een feestelijk karakter te geven, stonden in Heizelpaleis 6 voor één keer ook automodellen van weleer te blinken. We lieten die aanleiding niet onbenut om de automobiel als roerend erfgoed onder uw aandacht te brengen. Twee afzonderlijk geschreven maar in duet gepresenteerde bijdragen lichten de begin- en eindfase van de al bij al kortstondige Belgische autoproductie toe aan de hand van twee historische merken. Naast het in eigen land grotendeels in vergetelheid geraakte automerk Delin, gevestigd in Leuven, staat het tot de verbeelding sprekende Antwerpse merk Minerva. Beide hebben ze inmiddels ook een heel specifieke band met de museumwereld.

■ Foto boven: Reclameposter voor Delin door Georges Gaudy.

Foto onder: Antwerpenaren droomden ervan om zelf te kunnen rondrijden in zo'n luxueuze Minerva. Minerva-brochure uit 1912. Collectie Universiteitsbibliotheek Gent

Delin

Een vergeten Leuvens automerk met heldenstatus in Uruguay

Op het einde van de 19^e eeuw was de eerste, puur experimentele fase in de ontwikkeling van een zelfrijdend voertuig (een koets zonder paarden) voorbij. Een minimum aan betrouwbaarheid en vermogen bleek voldoende om de eerste kopers te lokken. Tussen 1895 en 1903 ontstond er ook een Belgische productie, die meestal nog uit artisaanale werk bestond. Tientallen bedrijven uit diverse sectoren startten als nevenactiviteit ook met de productie van auto's. Dat was het geval bij wapenfabrikanten als FN, Nagant en Pieper, bij fietsenfabrikanten als Delin en Belgica, bij machinefabrikanten als Snoeck en bij fabrikanten van spoorwagemateriaal als Métallurgique. Kopers kwamen in deze pioniersperiode uit een zeer kleine, avontuurlijk aangelegde financiële elite. Voor het grote publiek was toen zelfs een fiets vaak een nog onbereikbare droom. Aangepaste infrastructuur voor het nieuwe vervoermiddel ontbrak nog en ook de betrouwbaarheid, het rijcomfort en de bruikbaarheid waren beperkt. De auto ging 's winters op stal: autorijden was een zomerse activiteit. De Belgische wagens werden gekenmerkt door technische vernieuwingen, een eenvoudige constructie, een robuust karakter en een goede afwerkingskwaliteit. Het slechte Belgische wegennet maakte het gebruik van sterke staalsoorten en een stevige constructie immers noodzakelijk.

Het is weinig bekend, maar ook in Leuven werden er op het einde van de 19^e eeuw auto's geproduceerd. Gedurende enkele jaren kende het merk Delin een groot succes. De stichter van het bedrijf, Joseph Delin, werd op 28 juli 1863 in Leuven geboren. Na het behalen van zijn ingenieursdiploma richtte hij samen met zijn Engelse schoonbroer Antoine Bodinar, eveneens ingenieur, in 1891 in Leuven een fietsenfabriekje op. Bodinar had toen net een brevet verkregen voor zijn verbetering van de hechting van holle rubberbanden op de wielen van *velocipèdes*. In 1894 vestigden ze hun atelier aan de Leuvense Vismarkt. Ze legden zich toe op de productie van 'Derby'-fietsen, waarvan er in 1894 reeds tweehonderd werden geproduceerd. Maar Delin was zich ervan bewust dat hij de fiets populairder moest maken. Hij stichtte een eigen wiefierblad, *Le Cycliste Belge*, dat verscheen tussen 15 november 1884 en 17 januari 1888. Daarnaast liet hij de 'Velodroom Derby' aanleggen, een soort oefenterrein dat een vijftal minuten van het Leuvense station gelegen was. Deze piste uit asse was enig in haar genre: ze was 165 meter lang en 4 meter breed, had een oefenplein en was volledig overschaduw door bomen. Hier kon elke liefhebber en toekomstige eigenaar in alle rust zijn eerste pogingen op een fiets ondernemen. Het toenemende fietsverkeer veroorzaakte ook al specifieke ongevallen. Om hierop in te spelen, zou Delin ►

TEKST Jean-Marie Vleugels

■ Foto boven: Het oudst bewaarde Delin-exemplaar dat in het Museo del Automóvil del Uruguay in Montevideo gekoesterd wordt als de eerste auto die in het land rondreed. © JFM

Foto onder: Delin Voiturette uit 1901: het enige in België bewaarde exemplaar. Collectie Raoul Thybaut

■ De originele aandelen van de 'Usines Delin' uit 1898 worden nog erg gewaardeerd door verzamelaars omwille van het mooie staaltje grafiek. Collectie Jean-Marie Vleugels

op enkele belangrijke wegen eerstehulpdozen hebben geplaatst, die ter beschikking stonden van eventuele verkeersslachtoffers. Ze waren tevens voorzien van een klein offerblokje voor steun aan de armen.

Zoals andere fietsfabrikanten was Joseph Delin van oordeel dat de auto een belangrijke innovatie was. Vanaf 1898 startte hij dan ook zelf met de productie ervan. In dat jaar werd de Société Anonyme Usines Delin Cycles, Automobiles, Moteurs opgericht, met een maatschappelijk kapitaal van 1.250.000 frank, samengesteld uit 12.500 bevoorrechte aandelen van 100 frank en 12.500 gewone aandelen zonder waarde aanduiding. Het kapitaal vertegenwoordigde de persoonlijke inbreng van Joseph Delin en zijn schoonvader Jacques Janssens. Delin bracht immers zijn persoonlijke eigendommen in, zijnde de woning aan de Vismarkt 7, het atelier en het volledige handelsfonds met daarbij een patent uit 1897 voor een door hem uitgevonden verwisselbare naaf voor autowielen. Ook schoonvader Janssens en zijn echtgenote Elisabeth Opdebeeck brachten hun gemeenschappelijke eigendom aan de Mechelsestraat 78 in. Hun oude olieslagerij en zeepziederij werden verbouwd en uitgebreid. In 1898 beschikte Joseph Delin daardoor in het centrum van de stad over 4.000 m² atelier, waarin een smederij, een atelier voor de constructie van velgen, een atelier voor automechaniek, lakkerij, bekleding, emallage en vernikkelen en een atelier voor de bouw van fietsen waren ondergebracht. Het bedrijf telde 250 werknemers.

Een jaar na de start van het bedrijf was Joseph Delin klaar voor het eerste autosalon. Zijn komst zou niet onopgemerkt blijven, mede door zijn constante zoektocht naar nieuwigheden en verbeteringen. In 1899 was het merk aanwezig op het derde Rijwiel- en Autosalon van de Union Veloce Club van Brussel dat werd georganiseerd in de Pôle Nord, het latere Zomerpaleis. Delin stelde er een 'Duc' voor met tweecilinder verbrandingsmotor LOYAL, luchtgekoeld en met frictiekoppeling. Een jaar later was Delin opnieuw aanwezig, naast 23 andere Belgische auto- en fietsenmerken. Het bedrijf bracht in 1900 een tweezitter met een vooraan geplaatste De Dion-motor van 2 pk op de markt voor de prijs van 3.300 fr. Verder werd er een driewielige motorfiets met dezelfde achteraan geplaatste motor verkocht voor 1.750 fr. Vermogende liefhebbers konden zich ook een tweewielige motorfiets met 1 pk motor met langspeelste motor en cardanaandrijving aanschaffen voor 1.200 fr. Ter vergelijking: een arbeider verdiende rond 1900 een weekloon van 15 à 20 fr. Volgens een studie van de ASLK uit 1903 kostte de bouw van een arbeiderswoning zo'n 3.000 fr. Delin legde de nadruk op de staalkwaliteit van zijn producten, op het feit dat alle rollagers gecementeerd waren en dat door de productie met automatische machines alle onderdelen vervangbaar waren. Met dit laatste was Delin zijn tijd vooruit, de standaardisatie van onderdelen stond immers nog in de kinderschoenen. De producten van de Leuvense fabriek werden zowel verkocht onder de merknaam 'Delin' als 'Derby'. Het bedrijf legde zich ook toe op de export naar Nederland (en zijn koloniën) en naar Groot-Brittannië. Hiervoor werd vooral de naam 'Derby' gebruikt. In het kader van deze export liet het bedrijf in 1901 een Brits patent op een transmissiesysteem voor auto's registreren. In datzelfde jaar patenteerde hoofdingenieur Eugène Matthieu ook een verbeterde aandrijving voor motorfietsen.

“ *Hoewel de Delin-fabriek slechts enkele jaren in Leuven actief was, heeft ze toch gezorgd voor een belangrijke nalatenschap.* ”

Vanaf 1901 ging Delin zich meer toeleggen op klassieke auto's waarbij de motor de achterwielen aandreef via een enkele ketting. Het bedrijf lanceerde een tweezitter met 2,75 pk en een verticale stuurstang. Ook een vierzitter (4 pk), een zogenaamde 'tonneau' met vier plaatsen (8 pk) en een bestelwagen (4 pk) kwamen op de markt. Deze drie laatste modellen hadden reeds een hellende stuurstang. De Leuvense autofabriek kende succes. Het bedrijf maakte in 1901 een brutowinst van maar liefst 243.394 fr. Helaas overleed oprichter Joseph Delin op 4 oktober van dat jaar aan tuberculose. Ingenieur Eugène Matthieu nam de leiding van de autoafdeling over en was aanwezig op het volgende autosalon. Ditmaal werden een chassis, een dubbele Phaeton, een 'tonneau', een badkuipwagentje, motorgroepen en petroleummotorfietsen voorgesteld. Delin ontwikkelde duidelijk meer volwaardige bruik-

■ De blijde intrede van de Delin Voiturette van Señor Rossel y Rius in Montevideo (1899/1900).

bare wagens. Toch zou het de laatste deelname van het Leuvense bedrijf aan het autosalon zijn. In januari 1902 werden de beheerders van de fabriek geconfronteerd met de noodzaak om grote investeringen te doen. Dit bleek echter op de locatie aan de Vismarkt in Leuven niet mogelijk. Ondanks zijn gezonde financiële toestand werd het bedrijf ontbonden. De outillage werd overgelaten aan ingenieur Matthieu, die de firma in 1903 verhuisde naar Zaventem en de naam veranderde in 'U.S.: Usines de Saventhem - Brevets E. Matthieu. Dit bedrijf fuseerde in 1906 met Belgica. In 1909 werden beide merken uiteindelijk overgenomen door Excelsior, een van onze legendarische Belgische topmerken. Niet alleen de fabriek van Delin sloot in deze periode haar deuren, ook andere Belgische autoproducenten moesten hun activiteiten noodgedwongen stoppen. De druk om de productie te verhogen nam immers toe, maar daarvoor waren er uitbreidingsmogelijkheden en kapitaal nodig. Het aantal bedrijven werd drastisch uitgedund. De belangrijkste Belgische constructeurs op grotere schaal zoals Minerva (1903), Imperia (1907) en Excelsior (1910) verschenen dan ook pas na de eeuwwisseling vaak als resultaat van een fusie van kleinere pionierbedrijfjes.

Hoewel de Delinfabriek slechts enkele jaren in Leuven actief was, heeft ze toch gezorgd voor een belangrijke nalatenschap. Het automerk is wereldwijd bekend en onsterfelijk geworden dankzij een uitzonderlijk mooie reclameposter van de hand van Georges Gaudy, een Belgische graficus en kunstschilder. Deze populaire poster uit de belle époque wordt vandaag nog altijd gereproduceerd in diverse materialen en afmetingen en wereldwijd verkocht. Ook het originele aandeel van de 'Usines Delin' uit 1898 is een waardevol collector's item.

Gezien de korte productieperiode zijn er vandaag nog slechts enkele oldtimers van het merk Delin bewaard. Eentje rijdt nog in België rond en maakt deel uit van een privécollectie, een ander exemplaar bevindt zich in een Zweeds museum en een derde is vandaag te bewonderen in het Museo del Automóvil del Uruguay in Montevideo. De cultus die rond Delin in Uruguay ontstond is opmerkelijk, want het automerk is in dat land bij toeval een begrip geworden. In 1899/1900 werd er een Delin vanuit Europa ingevoerd door de heer Alejo Rosell y Rius, de schoonzoon van de toenmalige president van Uruguay. Dit exemplaar wordt nu in het automuseum van Montevideo gekoesterd als de oudste auto van het land en is volgens onze gegevens meteen ook de oudste Delin ter wereld. Alejo Rosell y Rius was een zeer bekend en gewaardeerd weldoener in Uruguay. Zo was hij de mecenas voor een ziekenhuis en voor de publieke zoo van de hoofdstad. Dit heeft natuurlijk ook bijgedragen tot de status die zijn wagen later verkreeg. In 1983 werd de in Leuven gefabriceerde Delin van mijnheer Rosell y Rius door de posteries van Uruguay gevierd met een speciale dagstempel en postzegel. Daarnaast werd ook een telefoonkaart uitgebracht met daarop de afbeelding van deze unieke wagen. ■■■

Jean-Marie Vleugels werkt als vrijwilliger voor het stadsarchief van Leuven en is als oldtimerliefhebber bijzonder geïnteresseerd in het merk Delin en in de geschiedenis en betekenis van dit Leuvense bedrijf uit de pionierstijd van de Belgische automobiel-industrie.

Geraadpleegde literatuur:

P. DE BARSY en P. FRERE, *Gedenkboek van het 50' auto-motor- en rijwiel-salon*, Brussel, EPE, 1970.

Y. KUPELIAN, J. KUPELIAN en J. SIRTAINÉ, *De geschiedenis van de Belgische auto*, Tielt, Lannoo, 1980.

'La Belgique Rétro' in: *Reader's Digest*, 1988.

N. VAN ZUTPHEN & G. CONVENTS, *Fiets en Film rond 1900: moderne uitvindingen in de Leuvense samenleving (Arca Lovaniensis artis atque historiae rescrans documenta, jaarboek, 8/1979)*, Leuven, Vrienden Stedelijke Musea Leuven, 1981.

■ De Minerva M8 staat klaar om opgehesen te worden naar de vijfde verdieping van het MAS. © MAS, foto: Bart Huysmans

De Minerva van A

TEKST Donald Weber

Antwerpen heeft wat met Minerva, zoveel is duidelijk. Er moest en zou een Minerva in het MAS komen, want een Antwerps stadsmuseum zonder Minerva? Nee, ondenkbaar, daar zijn ze het in Antwerpen wel over eens.¹ Ik mocht het vorig jaar persoonlijk ervaren toen ik een lezing gaf in 'het Stad' over de automobiel in de Belgische geschiedenis. Na afloop werd ik benaderd door enkele wat oudere Antwerpse dames, die hun spijt kwamen betuigen over het feit "dat het toch niet wat meer over Minerva was geweest", want dat ze daarvoor waren gekomen, zoveel was duidelijk.²

Nu is die band tussen Antwerpen en Minerva eigenlijk niet zo voor de hand liggend. Er zijn enkele feiten die tegen pleiten. Zo is Minerva opgericht door een ingeweken Hollander, Sylvain de Jong. En de legendarische luxewagens waarmee het merk zo beroemd geworden is, daar struikelde je niet bepaald over in de straten van Antwerpen. De wagens werden vooral geëxporteerd, enkel 's werelds superrijken konden zich er een permitteren. *And last but not least*: de laatste Minervafabriek bevond zich niet in Antwerpen zelf – althans niet binnen de Antwerpse ring – maar in Mortsel, in vogelvlucht toch een goede zeven kilometer van de kathedraal verwijderd.

En toch ging het ver, de identificatie tussen de Sinjoren en 'hun' Minerva. Ter illustratie een kleine anekdote uit de oude doos. In het begin van de jaren 1920 vestigden zich kort na elkaar twee filialen van de grootste Amerikaanse autobouwers van toen in de Antwerpse haven, namelijk Ford en General Motors. Dat was toen zeer bijzonder, enkel Londen had daarvoor een lokaal Fordfiliaal gehad. Dat de Antwerpse haven werd uitgekozen, betekende dat Antwerpen gezien werd als het bruggenhoofd om de Europese markten te veroveren. Een feit van enorme economische betekenis, iets wat toen overigens ook werd erkend.

“De band tussen Antwerpen en Minerva is eigenlijk niet zo voor de hand liggend.

De Belgische regering verleende maar wat graag gunstige douanetarieven en andere voordelen. Dat was echter niet naar de zin van Camille Huysmans, socialistisch parlementslid en latere burgemeester van Antwerpen. In 1930 protesteerde hij fel tegen de aankoop van een dozijn voertuigen door de Belgische posterijen; de bestelling was aan 'de Amerikanen' gegeven, en niet aan het eigen Minerva: "Kijk eens naar de vooruitgang die de Amerikanen maken. In België stijgt hun productie tussen 1928 en 1929 van

10.646 naar 17.841 automobielen, ofwel een stijging van 61 procent. We worden overspoeld door Amerikaanse films, waarvan de betrekkelijke artistieke waarde ons allen bekend is. We worden evenzeer overspoeld door automobielen.”³

Natuurlijk, vanuit het oogpunt van de tewerkstelling was er een groot verschil: voor de paar duizend luxewagens die Minerva produceerde op het einde van de jaren 1920 waren 6.000 arbeiders nodig, terwijl Ford en GM voor bijna 20.000 geassembleerde seriewagens per jaar elk amper 1.000 arbeiders nodig hadden. Maar die cijfers verklaren niet alles. Het is evengoed een psychologisch feit dat de machtige vestigingen van Ford en General Motors, hoewel ze langer en recenter in Antwerpen aanwezig zijn geweest, nooit een vergelijkbare stempel konden drukken op de ziel van de Antwerpenaren.⁴

De rivaliteit tussen de ‘Amerikaanse’ en de ‘eigen’ Antwerpse autobouwers is uiteindelijk slecht afgelopen voor de laatsten. De grote Europese luxewagens werden tijdens het interbellum weggeveegd door goedkope, in enorme aantallen geassembleerde Amerikaanse seriewagens. De dood van stichter Sylvain de Jong in 1928 en de Wall Street Crash het jaar erop versnelden de ondergang alleen maar. In 1932 dreigde al een eerste keer het faillissement. De Belgische regering moest halsoverkop 55 miljoen Belgische frank in het bedrijf pompen. Maar het was dweilen met de kraan open, en in 1934 volgde het onvermijdelijke bankroet. Het einde werd mede veroorzaakt door klunzige en eigenlijk onverantwoorde investeringen in prestigieuze racewagens en in verouderde motortechnologie. Dat feit, en het verlies van de overheidslening van 1932 – een reusachtig bedrag in die tijd – zorgde voor kwalijke ressentimenten bij de Belgische overheid, en dat zou de Belgische automobiellouwers zuur opbreken. In 1935 onderhandelden de V.S. en België over een bilateraal handelsverdrag. België hoopte op verlaagde douanetarieven voor zijn glas- en cementexport, maar moest al snel vaststellen dat het met lege handen voor de Amerikanen stond. Er was eigenlijk maar één ding dat de Amerikanen interesseerde: nog lagere tarieven voor automobiellonderdelen, zodat de Antwerpse filialen van Ford en GM aan de verovering van Europa konden beginnen. Regeringsonderhandelaar Pierre Forthomme stuurde op 20 januari een telegram naar België: “Automobiellkwestie cruciaal punt. Aanzienlijke toegeving doen noodzakelijk”.⁵ De Belgische regering gaf toe, al was zij er zich goed van bewust dat ze daarmee het hoofd van de Belgische autobouwers op het kapblok legde. Enkele maanden later legde FN noodgedwongen zijn automobiellijn stil, en bezegelde de rechtbank ook het faillissement van Minerva. Het was het historische einde van de Belgische automobiellmerken.⁶

Toch was de start van Minerva veelbelovend. Het bedrijf was eigenlijk helemaal niet begonnen als een producent van luxewagens, wel integendeel. Sylvain de Jong stichtte in 1897 een fietsfabriek, geen autofabriek. Dat was eigenlijk rijkelijk laat; de fietsmarkt groeide massaal in het begin van de jaren 1890 – na de introductie van de luchtband – maar tegen het einde van dat decennium was het vet al wat van de soep. Zoals de meeste fietsfabrikanten van die tijd was De Jong sterk geïnteresseerd in de nog jonge tech-

■ Foto boven: Een blik op de voormalige Minervafabriek in Berchem. Hoewel de afdeling van Minerva in Mortsel als laatste bleef bestaan, was de hoofdproductie vooral gesitueerd in de fabriek in Berchem (site van de huidige Peugeotgarage in de Karel Domsstraat). Minerva-brochure uit 1913. Collectie Universiteitsbibliotheek Gent

■ Foto onder: Minerva werd door de Nederlandse stichter Sylvain de Jong in 1897 opgericht en was aanvankelijk een fietsfabriek. Vanaf 1900 produceerde Minerva ook motoren, eerst voor motorfietsen, later voor kleine wagentjes en pas daarna volgde ook de productie van luxewagens. Foto in L'Automobile belge van 8 oktober 1922. Collectie Universiteitsbibliotheek Gent

nologie van de uiterst mobiele verbrandingsmotor. Al in 1896, nog voor de oprichting van Minerva, was Sylvain de Jong aanwezig op de stichtingsvergadering van de Automobile Club de Belgique.⁷ In 1900 kocht Minerva licenties om motoren te produceren, en bracht het bedrijf een *motocyclette* op de markt. Deze kleine vinnige motorfietsen – eerder bromfietsen eigenlijk – waren een degelijk product en verkochten bijzonder goed. Dat stelde De Jong in staat om een stap verder te gaan, en in 1904 begon hij met de verkoop van kleine wagentjes, zogenaamde *voiturettes*. Zo een *voiturette* verhoudt zich tot een automobiel als een brommer tot een motor. Niettemin, net als de Minerva-motocyclette werd ook de *Minervette* een succes.⁸ Pas jaren later, toen de grote Amerikaanse autofabrikanten de *economies of scale* lieten gelden, begon Minerva noodgedwongen te evolueren in de richting van prestigieuze luxewagens. Toch wordt Minerva in de collectieve herinnering niet geassocieerd met (brom)fietsen of *Minervettes*, maar vrijwel uitsluitend met die grote automodellen uit het laatste decennium van zijn bestaan.

Waarom zijn Antwerpenaren dan zo trots op hun Minerva? Een stereotiepe verklaring is natuurlijk snel gevonden in de reputatie van de Sinjoren als het gaat over de faam van hun wereldstad en van alles wat daar ontstaat. Maar om dat cliché te overstijgen, kunnen we ook kijken naar wat mobiliteitssociologen te zeggen hebben over de plaats en betekenis van automobielen in de samenleving. Dat komt vaak neer op wat Amerikaanse historici omschreven hebben als “*a love affair*”.⁹ Het is hetzelfde psychologische mechanisme dat ervoor zorgt dat jongetjes altijd en overal ter wereld, zodra ze autootjes in handen krijgen, er weg van zijn. Het gaat daarbij niet over rationaliteit en amper over realiteit. Het gaat over verlangen, over de belofte van kracht, snelheid en glorie die meegegoten zijn in het motorblok en de stalen carrosserie, over dromen van de wind in de haren en de eindeloze horizon tegemoet rijden. De band tussen Antwerpenaren en Minerva is misschien wel dat: een droom. Het gaat dan over opgroeien in de stad, verhalen horen over de grote autofabriek in Berchem en dromen dat je ooit zelf in een Minerva zou kunnen rijden. Een beetje een Antwerpse versie van *The Great American Dream*.

Als resultaat van die fierheid belandde een Minerva-exemplaar ook in de vaste opstelling van het Museum aan de Stroom. Museumtechnisch klopt dat natuurlijk niet helemaal. Zomaar een enkele Minerva neerpoten in de enorme ruimten van het MAS, als een rareiteit tussen de rest van de collectie, is niet helemaal wat je van een zichzelf respecterend museum verwacht. Ken je die toestellen die je vaak ziet op kermissen her en der in het Vlaamse land? Je steekt er een muntje in, legt je hand op een glasplaat, en aan de hand van je lichaamswarmte voorspelt de automaat je toekomst. Het is belachelijk, maar toch zal je altijd mensen hebben die bereid zijn om een munt te ruilen voor enkele seconden van zoete toekomstdromen. Het is een beetje zo met deze Minerva, eenzaam en alleen in zijn museum, of zoals erfgoed specialisten het zouden stellen: een publiekspresentatie van geïsoleerd opgestel-

de en gedecontextualiseerde erfgoedobjecten. Toegegeven, zonder historische context en bredere culturele duiding staat onze fiere Minerva er wel een beetje bij als een voorattractie.

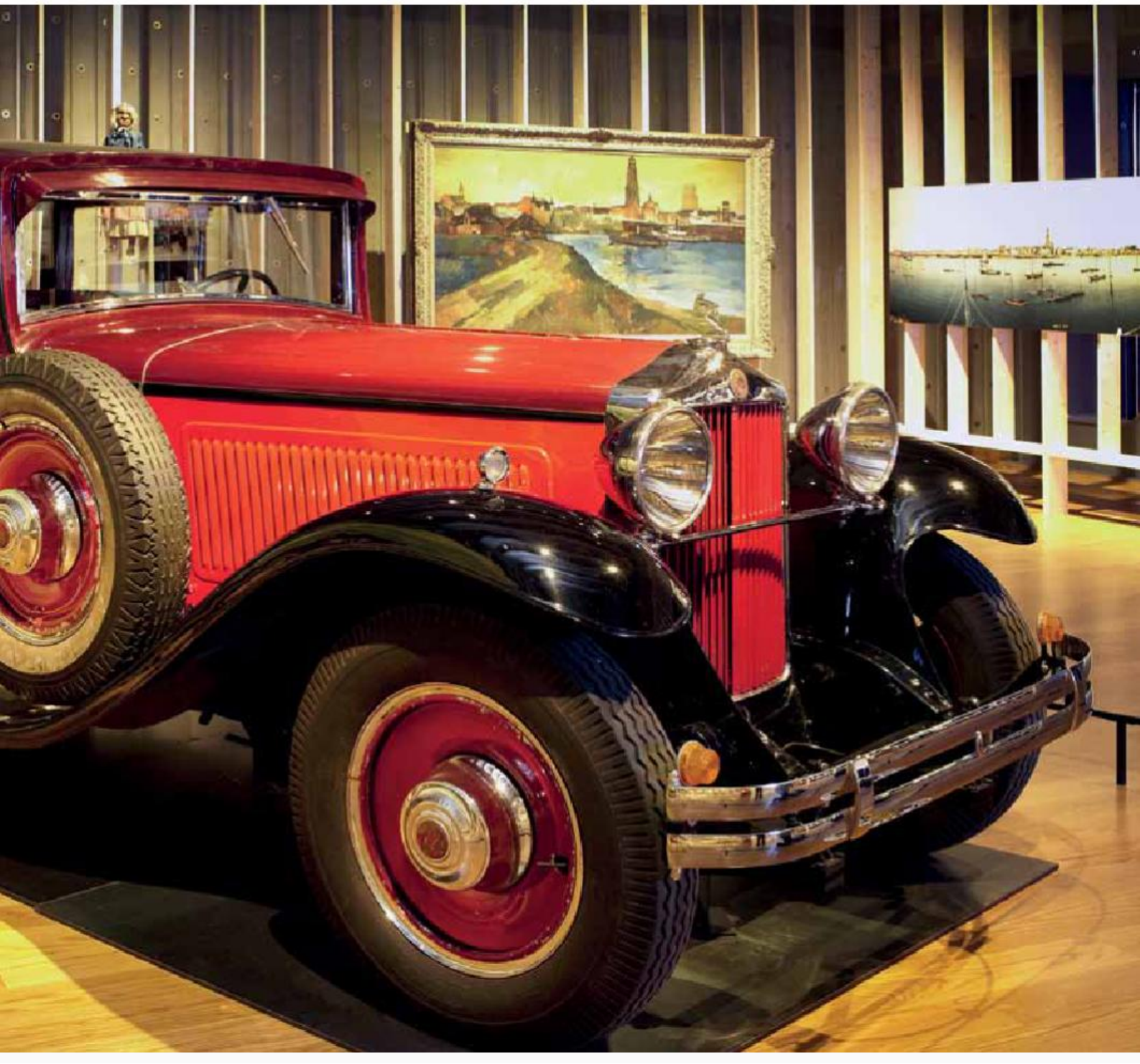
Maar is dat zo erg? Als historische getuige van een bewonderenswaardig industrieel verhaal mag dit museumobject inderdaad wat meer aandacht krijgen. We twijfelen er niet aan dat het MAS er in de toekomst wel eens werk van zal maken: als het over Minerva gaat, mag er gerust een aparte museumzaal tegenaan gegooid worden. Laat evenwel intussen onze droomwagen staan waar hij staat. Want zijn we niet allemaal ook een beetje dat kleine jongetje dat zin krijgt om hard door de museumgang te gaan lopen, luid roepend van “Vroem vroeoemoem”? ■■■

Dr. Donald Weber is wetenschappelijk medewerker bij Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis.

1. Zie: www.atv.be/item/minerva-oldtimer-naar-het-mas (geraadpleegd op 27 januari 2012). Begin februari bereikte ons het bericht van het onverwachte overlijden van Franz De Feyter, de trotse eigenaar van de Minerva in het MAS. De faroredactie biedt langs deze weg haar oprechte deelneming aan de familie.
2. Nottebohmlezing in de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience te Antwerpen, 15 mei 2011.
3. *Parlementaire handelingen Kamer van Volksvertegenwoordigers*, 3 juni 1930, p. 1889.
4. Y. KUPÉLIAN, J. KUPÉLIAN & J. SIZDAINE, *De geschiedenis van de Belgische auto*. Tielt, Lannoo, 1980, p. 35.
5. Algemeen Rijksarchief, *Papieren van Forthomme*, BE ARA T25.158.
6. D. WEBER, *De blijde intrede van de automobiel in België, 1895-1940*. Gent, Academia Press, 2010, p. 168.
7. *Le Véloce*, 8 januari 1896, p. 2.
8. Y. KUPÉLIAN & J. KUPÉLIAN, *Minerva*. Overijse, uitgegeven in eigen beheer, 1985.
9. P. NORTON, *Fighting Traffic: The Dawn of the Motor Age in the American City*. Cambridge, MIT Press, 2008, ix-396 p.

■ De Minerva in het MAS © Frank Croes

■ Poserende spinsters. Binnenzicht van spinnerij Vooruit in Gent, 1926. Gent, MIAT.
© Erfgoeddag, foto: Philippe Debroe

Armen zijn geen

Valkuilen en kansen bij het werken
rond armoede en met verenigingen
waar armen het woord nemen

TEKST Thijs Callens, Roel Daenen, Carolien Patyn & Inge Van de Walle

■ *Mieke Miserie, Mechelen, Het Firmament.*
© Erfgoeddag, foto: Philippe Debroe

erfgoed¹

Erfgoeddag 2011 op zondag 1 mei stond met de roepnaam 'Armoë troef' in het teken van de geschiedenis van de perceptie, de bestrijding en de beleving van armoede in al haar aspecten. Dit veelzijdige, fascinerende verhaal werd niet alleen gebracht via het cultureel erfgoed dat hier getuigenis van aflegt, maar ook – en blijkbaar verrassend – door mensen die anno 2011 in armoede leven. Nochtans zou een Erfgoeddag die de stem van de arme zélf niet zou laten horen, wel aansluiten bij een lange – en vaak als volkomen normaal geziene – traditie om 'de' arme te herleiden tot een willoos, hulpeloos object. Met die traditie heeft Erfgoeddag 2011 nadrukkelijk willen breken. In wat volgt schetsen we eerst het begrippenkader en de context van de evolutie van het 'armoedeparadigma', gevolgd door een verslag van hoe Erfgoeddag – dankzij de hulp en expertise van een aantal partners – het thema passend kon presenteren aan de cultureel-erfgoedsector en, via hen, aan het publiek. Dit traject kan inspirerend werken voor alle cultureel-erfgoedorganisaties die, in het kader van hun publiekswerking en/of inhoudelijke programma's, armen ook echt willen betrekken.

Met 'Armoe troef' sneed de cultureel-erfgoedsector een 'gevoelig' thema aan. Dat bleek heel duidelijk uit een opiniebijdrage in *De Standaard*, een paar dagen voor Erfgoeddag.² De auteur stelde: "...armoede zichtbaar maken is belangrijk, maar haar voorstellen als erfgoed is risicovol. De vraag 'Hoe arm was Arm Vlaanderen?' leidt de aandacht af van de armoede vandaag en onze plicht tot betrokkenheid. De dag houdt het gevaar in dat wij armoede komen 'bezoeken' als een ver-van-mijn-bedshow. Als iets waar we wel willen naar kijken, maar dan liefst op een vrijblijvende en zelfs ludieke manier. [...]"

Het was echter van bij de prille voorbereidingen duidelijk dat Erfgoeddag in de communicatie en de aanpak van het thema een aantal zaken duidelijk naar voren zou moeten schuiven, precies om dit soort gevoeligheden (en verwijten) voor te zijn. Daarom klopte FARO reeds in april 2010 aan bij Demos, het kenniscentrum voor participatie van kansengroepen aan cultuur, jeugdwerk en sport.³ Uit de gesprekken kwamen aanvankelijk twee belangrijke aandachtspunten naar voren. Ten eerste is er het spanningsveld tussen armoede in het verleden – de traditionele focus van erfgoed – en armoede als hedendaagse realiteit. Hoewel erfgoedorganisaties – en Erfgoeddag – gericht zijn op (het sensibiliseren over) roerend en immaterieel erfgoed, blijft het toch zo dat 'cultureel erfgoed' de connotatie oproept een zaak van het verleden te zijn, met als grote gevaar dat de band met het heden wordt doorgesnoeid.

“ Armoede is een thema dat bij uitstek 'tijdloos' is.

Armoede is echter een thema dat bij uitstek 'tijdloos' is omdat het in elke samenleving voorkwam en voorkomt. In die zin vonden beide partners het belangrijk het thema armoede zo te benaderen dat eerder 'de blik op armoede' als geschiedkundige lijn werd gethematiseerd, met inbegrip van de blik op armoede vandaag. Alle 'ontwikkeling' van de gemiddelde westerse samenlevingen ten spijt zijn we er immers nog niet in geslaagd armoede uit te roeien, wel integendeel: de armoede stijgt gemiddeld. Samen met het Vlaams Netwerk van verenigingen waar armen het woord nemen (verder: Vlaams Netwerk) werd er dan ook over gewaakt dat de communicatie via de inspiratiebrochure van Erfgoeddag, op de voorbereidende infomomenten en in de communicatielijnen die rond het evenement zelf werden opgezet, voldoende sensitief was en de doelgroep kon bereiken.

Een tweede belangrijk aandachtspunt was de band tussen armoede als object van Erfgoeddag en personen in armoede die als subject mee vorm konden geven aan Erfgoeddag. Het zou een kapitale fout tegen de actualiteit van armoede en personen in armoede vandaag geweest zijn als Erfgoeddag was uitgedraaid op 'de middenklasse gaat kijken naar armoede (in het verleden)'. Op die manier zouden het thema armoede en ook de personen die in armoede leven (in het verleden) gereduceerd worden tot een 'objectstatus'; een effect dat wel vaker optreedt wanneer we een 'blik' thematiseren via artistieke of culturele weg. Vanuit de visie van Demos en het Vlaams Netwerk was het belangrijk dat kansengroepen, i.c. mensen in armoede,

ook zelf een stem kregen (en krijgen) in de culturele verwerking van hun actuele leefwerelden. Personen in armoede, zo stelden Demos en het Vlaams Netwerk, konden wel degelijk een zinvolle bijdrage leveren als subjecten, als actoren en als vormgevers in dit erfgoedgedeven. Dat vereiste een aantal extra communicatieve inspanningen en het aanspreken en coachen van verenigingen van mensen in armoede als partners.

In de verdere voorbereidingen werden dan ook de volgende vragen en probleemstellingen uitgediept:

- Wat is de realiteit/leefwereld van mensen in armoede vandaag?
- Hoe kijken we naar armoede, naar mensen in armoede en hoe kijken zij naar ons?
- Hoe vertaalt zich dat in armoedebestrijding?
- Welke visie op (actieve) cultuur- en meer specifiek erfgoedparticipatie van mensen in armoede leeft er?
- Hoe omzeil je de – zowel in onderzoek als in beleid veel voorkomende – valkuilen van de reductie van mensen in armoede tot object van een blik of onderzoek?

De context: armoede vandaag

De economische crisis bracht (en brengt) in dit eerste decennium van de 21^e eeuw meer en meer mensen zichtbaar op de rand van de armoede. Het is ooit anders geweest. Na de Tweede Wereldoorlog leek armoede uit het vizier verdwenen. België kende, net als andere West-Europese landen, een sterke economische groei en een toenemende materiële welstand voor steeds meer mensen. Er werd geïnvesteerd in de uitbouw van de verzorgingsstaat en in de sfeer van het vooruitgangsoptimisme was er geen ruimte voor het doordenken van de armoedeproblematiek. In de feiten was armoede niet verdwenen, maar de blinde vlek na WOII illustreert hoe een omschrijving van armoede ook altijd een waardeoordeel impliceert.⁴ Armoede kan in een maatschappij maar worden gezien als het (h) erkend wordt als een maatschappelijk probleem. Ides Nicaise, onderzoeker bij het HIVA (Hoger Instituut voor de Arbeid, KU Leuven) formuleert het als volgt: mensen die in armoede leven, handelen even rationeel als iedereen, maar ze botsen op bepaalde achterstellingsmechanismen. Die doen zich voor in de verschillende maatschappelijke sectoren. Armoede is dus niet louter een kwestie van onvoldoende inkomen, maar een complex vraagstuk met vele dimensies: financieel (schaarste, onvoldoende middelen om rond te komen); sociaal (maatschappelijk isolement en afnemende sociale participatie); cultureel (afgesloten zijn van de samenleving).

Rechtenbenadering en participatie

In Vlaanderen zien we dat sinds de jaren 1980 in toenemende mate initiatieven genomen worden om armoede te bestrijden. Zeker na Zwarte Zondag in 1991 werd armoedebestrijding ingezet als middel tegen verzuring en verrechtsing.⁵ De aardverschuivingen in het maatschappelijke en politieke landschap (zoals het succes van het Vlaams Blok, nu Vlaams Belang) bleken sterk geconcentreerd in achtergestelde wijken en bij kansarme bevolkingsgroepen.

pen in de grote steden. Vanaf 1990 zette de Vlaamse overheid dan ook via extra fondsen – zoals het ‘Vlaams Fonds voor de Integratie van Kansarmen’ (later omgevormd tot het ‘Sociaal Impulsfonds’ en nog later opgeslokt door het Gemeente- en Stedenfonds) – in op gemeenten met grote concentraties kansarmen of migranten.⁶ Om de inspanningen voor armoedebestrijding beter te kunnen coördineren, vroeg de Regering-Dehaene in 1992 een zogenaamd *Algemeen Verslag over de Armoede*. Het werd in oktober 1994 voorgesteld en een jaar later gepubliceerd.⁷ Belangrijke vernieuwing was dat het geen louter wetenschappelijk onderzoek was, maar tot stand kwam in dialoog tussen de OCMW’s en de doelgroepen zelf, via de zogenaamde ‘verenigingen waar armen het woord nemen’. Het was een erkenning van de kennis van mensen in armoede en hun strijd om tot een beter leven te komen. Mensen in armoede mogen dan vaak de krantenkoppen halen, figureren in sappige tv-formats of het onderwerp zijn van statistieken of dossiers; hun eigen verhaal wordt zelden verteld en/of gehoord.

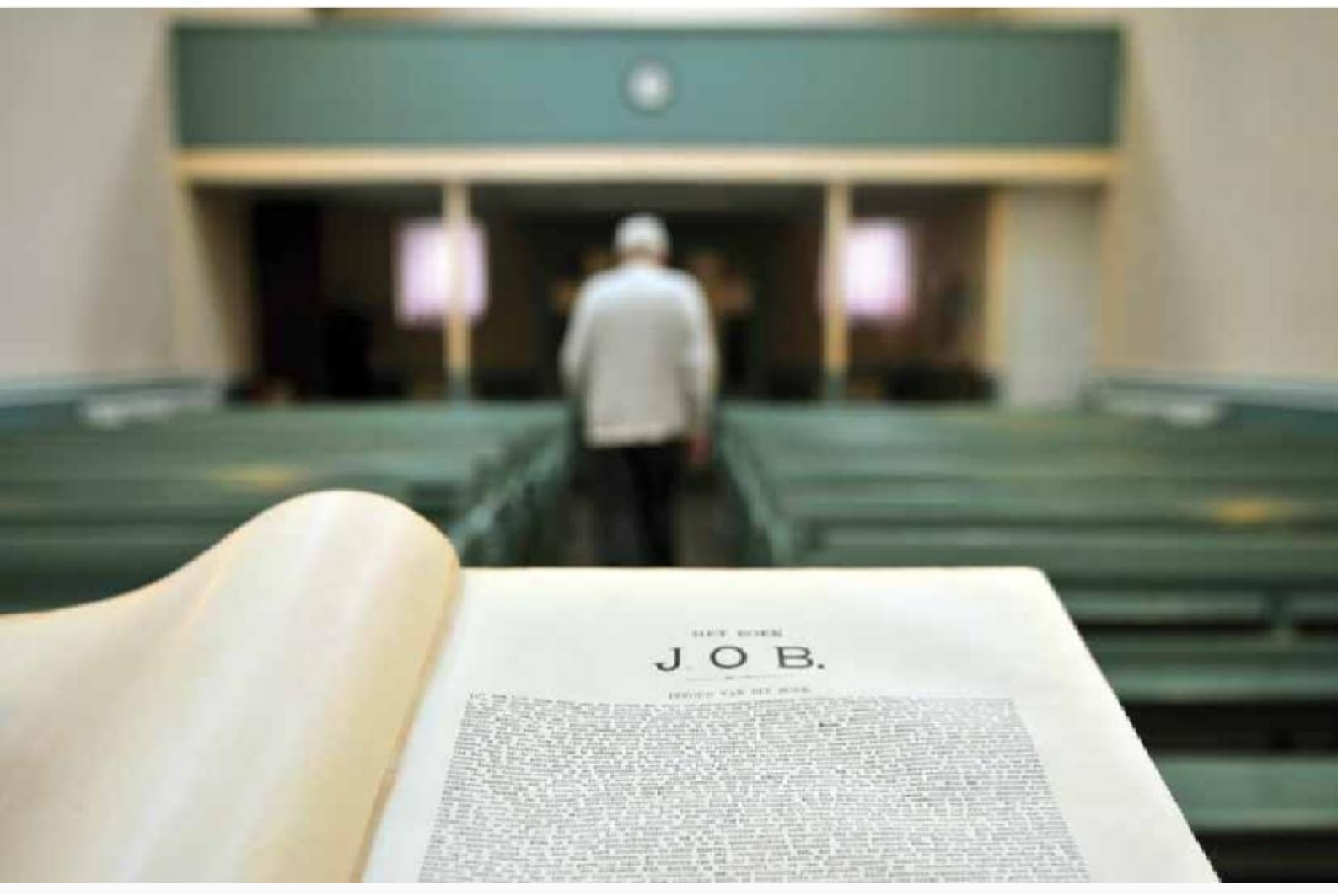
In het kielzog van het *Algemeen Verslag over de Armoede* werden bepaalde organisaties erkend als zogenaamde ‘verenigingen waar armen het woord nemen’.⁸ Deze zelf-organisaties van mensen in armoede stellen een ‘rechtenbenadering’ voorop als noodzakelijk referentiekader voor een beleid ter bestrijding van armoede. Vanuit die rechtenbenadering leeft ook het besef dat de samenleving

het resultaat is van een historisch proces van maatschappelijke strijd. Mensen in armoede hebben het recht om hun eigen probleemdefiniëring en kennisproductie over armoede aan het discours toe te voegen.

Deze ‘juridisering van het welzijn’ sluit aan bij de actuele rechtsontwikkelingen in de verzorgingsstaat. Zowel op Europees als op internationaal niveau beschermen verdragen de sociale grondrechten van de burger. Deze grondrechten garanderen een menswaardig leven voor iedereen. Onder sociale grondrechten verstaan wij wat in artikel 23 van de Belgische Grondwet omschreven wordt: “Ieder heeft het recht een menswaardig leven te leiden. Daartoe waarborgen de wet, het decreet of de in art. 134 bedoelde regel, rekening houdend met de overeenkomstige plichten, de economische, sociale en culturele rechten, waarvan ze de voorwaarden voor de uitoefening bepalen.”

Binnen deze benadering is participatie een sleutelbegrip in de armoedebestrijding.⁹ Verschillende instrumenten zijn dan ook gecreëerd om armen te betrekken bij het armoedebeleid. Wat het federale niveau betreft, mag hierbij onder andere gedacht worden aan het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting. Op het Vlaamse niveau valt de goedkeuring aan te stippen van het Armoededecreet (2003) en de structurele erkenning daarbinnen van de verenigingen waar armen het woord nemen. De Vlaamse Regering stelt ►

■ *Bijbelse verhalen rond armoede: het boek Job. Anderlecht, vzw Bethlehem Veeweyde te Anderlecht.*
© Erfgoeddag, foto: Philippe Debroe

binnen twaalf maanden na haar aantreden een actieplan armoedebestrijding op dat loopt over een periode van vijf jaar. Het actieplan is zo opgebouwd dat minstens de basisrechten, vermeld in het *Algemeen Verslag over de Armoede*, worden gerespecteerd: het recht op participatie, maatschappelijke dienstverlening, gezin, rechtsbedeling, cultuur, inkomen, onderwijs, werkgelegenheid, huisvesting, gezondheidszorg. Het actieplan komt tot stand met participatie van de doelgroepen, in partnerschap met het Vlaams Netwerk. Toch blijven onderzoekers vaststellen dat armen niet of slechts zeer minimaal in staat zijn om zelf iets aan hun toestand te doen. Dat staat haaks op het beleidsmatig vertoog, waarbij participatie van de armen een centrale plaats is gaan innemen. Armoedebestrijding is niet alleen een kwestie van het activeren van armen, maar ook van blijvend werken aan het versterken van sociaal, psychisch, materieel én cultureel kapitaal van mensen in armoede.

Armen als vormgevers

Terug naar de voorbereiding van Erfgoeddag. Hoe moest het evenement dan wel proberen te breken met de achterhaalde traditie om armoede en armen steeds maar te herleiden tot het 'object' van cultuur? Als we het hebben over erfgoed, hebben we het immers over cultuur: over het vermogen, eigen aan mensen, om betekenis te geven aan het bestaan. Een aantal denkers braken de toonaan-

■ 'De smeder' (beeld) en 'De haven' (schilderij) in het Constantin Meuniermuseum te Brussel. © Erfgoeddag, foto: Philippe Debroye

gevende visie over de relatie tussen cultuur en armoede open. Een eerste aanzet werd gegeven door de socioloog Oscar Lewis, die in zijn boek *La Vida, a Puerto Rican Family in the Culture of Poverty* (1966) voor het eerst sprak van een 'cultuur van de armoede'.¹⁰ Hiermee verbond hij als eerste de denkkaders van armoede en cultuur, al kan zijn benadering tegelijkertijd behoorlijk stigmatiserend genoemd worden: de cultuur van de armoede zou volgens Lewis immers bestaan uit een aantal gedragswijzen, uit de afwezigheid van een werelds en relationeel bewustzijn, uit een hardnekkig gevoel van waardeloosheid, uit gebrek aan impact, etc. Niettemin maakte zijn concept komaf met het idee dat armoede louter terug te brengen is tot materiële deprivatie en werd het sindsdien almaar duidelijker dat ook de immateriële aspecten van armoede aandacht verdienen.

Perfect aansluitend bij deze eerste stap in een denk-'revolutie' over armoede is het werk van Edward Palmer Thompson, die de notie 'cultuur' introduceerde in de *labor history*, het bastion van de marxistische sociale geschiedenis. De stelling van Thompson was dat het klassieke marxisme niet kon antwoorden op de vraag waarom een bepaalde maatschappelijke groep (gedefinieerd vanuit materiële bestaansvoorwaarden) zich al dan niet ontwikkelt tot een klasse met klassebewustzijn. 'Cultuur' is hier, zo meent Thompson, een noodzakelijke *middle term*: een term die de brug slaat tussen de materiële condities van de mens en de mens als agens.¹¹ Hiermee maakte Thompson de weg vrij voor een niet-elitair cultuurbegrip, een cultuurnotie die samenvalt met het mens-zijn, ongeacht stand of klasse. Dit cultuurbegrip werd verder uitgewerkt door Raymond Williams, die vanuit zijn kunst- en cultuurhistorische achtergrond het volgende poneerde: "culture is ordinary, in every society and in every mind" (1958). Cultuur was voor hem een "whole way of life", en was zeker niet enkel het voorrecht van diegenen die het materieel beter hebben.¹²

Deze gedachten waren mijlpalen in de visieontwikkeling over de relatie tussen cultuur en armoede en ze werken ook door in de beleidsvisie en -praktijken die actueel relevant zijn binnen de Vlaamse context. Zo beklemtoonde het in 1994 gepubliceerde *Algemeen Verslag van de Armoede* (zie hoger) dat culturele uitsluiting de ergste vorm van uitsluiting is, en dus niet de materiële en financiële vormen van uitsluiting zoals men zou kunnen denken. Armen wezen erop dat ze vooral hunkeren naar een actieve deelname aan cultuur, naar het creëren van processen van symbolen en het geven van betekenissen aan de grote en aan hun eigen kleine wereld.

Bij het stimuleren van cultuurparticipatie door mensen in armoede wordt participatie verhoogd doorgaans kwantitatief ingevuld. Terwijl we de vraag naar de kwaliteit van ons aanbod voor mensen in armoede ook moeten durven stellen. Het betrekken van mensen in armoede en verenigingen waar armen het woord nemen was dan ook een basisvoorwaarde voor het succes van deze editie van Erfgoeddag. Niet alleen voor die ene dag, maar vooral voor het opzetten van langdurige samenwerkingsverbanden tussen spelers die elkaar niet of nauwelijks kenden en waarvoor tevens het kader ontbrak om iets samen te doen.

Samenwerken, graag. Maar hoe?

Hoe de organisatoren te werk konden gaan, bleef aanvankelijk een open vraag. De paden van de meeste armoede- en erfgoedorganisaties kruisen elkaar immers niet spontaan. Het werd gauw duidelijk dat er bemiddelingswerk nodig was. Het Vlaams Netwerk voelde daarbij snel aan dat het eventuele kader van Erfgoeddag interessante kansen voor makelaardij bood. Deze organisatie bindt de strijd tegen armoede van onderuit aan, met name vanuit de eigen ervaringen van mensen in armoede. Cruciaal in deze strijd is dat iedereen gelijkwaardig kan deelnemen aan de samenleving. Als dat principe in het gedrang komt, moet de samenleving zelf in vraag worden gesteld. Dit betekent echter niet dat iedereen gelijk is of gelijk behandeld moet worden, wel integendeel. Precies omdat niet iedereen dezelfde startpositie heeft, moet er in de eerste plaats iets aan die ongelijkheid worden gedaan. Het punt is dat echte gelijkwaardigheid nog lang niet is verwezenlijkt en dat stimulerende maatregelen dus noodzakelijk blijven.

Het Vlaams Netwerk beschouwt armoede als een structurele uitsluiting van de maatschappelijke grondrechten. De voornaamste doelstelling van de organisatie is om maatschappelijke en beleidsmatige structuren die armoede bestendigen of veroorzaken, aan te pakken en om te buigen. Een heel concreet voorbeeld daarvan is de sociale uitsluiting die mensen in armoede ondervinden en die maakt dat zij niet mogen zijn wie ze zijn.¹³ Deze maatschappelijke uitsluiting en kwetsbaarheid raakt almaar meer groepen van de samenleving.

Het volstaat echter niet om te werken aan een beleidsmatige aanpak. Het Vlaams Netwerk wil ook in de dagdagelijkse praktijk proberen het verschil te maken door te veranderen hoe mensen met elkaar omgaan. Om rekening te houden met de leefwereld en de noden van mensen in armoede is er een mentaliteitswijziging nodig, waarbij iedereen er telkens opnieuw voor kiest om zo te handelen dat elk individu toegang krijgt tot de grondrechten van iedereen. Dit houdt in dat iedereen op zijn manier ook verantwoordelijk is én de mogelijkheid heeft om bij te dragen tot een oplossing. Daarom is er nood aan solidariteit om samen aan de slag te gaan: mensen met en zonder armoede-ervaring kunnen samenwerken als partners, elk vanuit de eigen kennis en ervaring en met respect voor de eigenheid van de ander. Deze visie was bij het Vlaams Netwerk dan ook de basis voor een deelname aan Erfgoeddag.

Aan de slag

Om de beschikbare tijd en middelen zo efficiënt mogelijk te gebruiken, werd beslist om gebruik te maken van de expertise van het Vlaams Netwerk en – vooral – van de verschillende verenigingen waar armen het woord nemen. Deze hanteren steeds een doorgedreven participatieve visie. Tien van deze verenigingen meldden zich met een projectvoorstel, net als alle kandidaat-deelnemers, aan bij de coördinatieceel Erfgoeddag van FARO. Daarbij konden ze rekenen op een tussenkomst in de werkingskosten en op de ondersteuning van een stafmedewerker van het Vlaams Netwerk. Deze ondersteuning was een cruciale

■ *Armendis van de Onze-Lieve-Vrouw, broodbedeling door een dismeester, 17^e eeuw. Brugge, OCMW-archief.
© Erfgoeddag, foto: Philippe Debroe*

factor voor het welslagen van een cultureel project dat de (sociale) basiswerkingen oversteept.

Verenigingen waar armen het woord nemen zijn in de eerste plaats verenigingen met een sociale opdracht. Ze zijn dan ook niet noodzakelijk vertrouwd met erfgoedprojecten. Erfgoeddag heeft als beleidsinstrument ook zijn eigen doelstelling en formele vereisten.¹⁴ Dat maakte het voor de verenigingen aangewezen om een samenwerkingsverband op te zetten met een speler uit de cultureel-erfgoedsector. Gezien de meeste verenigingen actief zijn in steden, lag een samenwerking met de erfgoedcellen voor de hand.¹⁵ Ondanks alle goede voornemens en informatie zorgde het opzetten van zo'n erfgoedproject toch voor enige koudwatervrees bij de kandidaat-deelnemers.¹⁶ Dit werd grotendeels opgevangen door de ondersteuning van het Vlaams Netwerk, waarbij zowel ingezet werd op motivatie, praktijkondersteuning als administratieve ontlasting van de lokale projecten.

Iedere deelnemende vereniging waar armen het woord nemen zocht en vond lokaal de nodige partners om hun project mee op te zetten, mede ook dankzij de bemiddeling van de betrokken erfgoedcellen. Een greep uit de aangegane allianties:

- vzw Wiedert uit Brugge vormde een gelegenheidskoor met Curieus;
- vzw A'kzie uit Kortrijk zette samen met de Katholieke Hogeschool en sociaal-artistisch project De Figuranten een tentoonstelling op;
- in Antwerpen werkten verenigingen waar armen het woord nemen samen met de bibliotheken en het Modemuseum;
- Leren Ondernemen vzw uit Leuven ging in zee met De Kunstbank;

- vzw Recht-op uit Borgerhout ging aan de slag met getuigenissen, anekdotes en verhalen van mensen in armoede. Deze vereniging werd ook gevraagd om de persconferentie van Erfgoeddag in het Brusselse Hallepootmuseum te verzorgen.¹⁷

Sommige meer ervaren verenigingen ontwikkelden zelf een erfgoedaanbod aan de hand van de ervaringen, creaties, getuigenissen, foto's ... van de mensen in armoede die bij hen over de vloer komen. Andere verenigingen waren al heel actief rond cultuurparticipatie van mensen in armoede, en maakten van Erfgoeddag gebruik om hun resultaten, hun werking of hun geschiedenis te presenteren aan een breed publiek.¹⁸

Eind goed, erfgoed?

De verenigingen die deelnamen, waren over het algemeen erg tevreden over hun Erfgoeddag. Ze genoten op de dag zelf van alle aandacht en leerden bovendien ook nieuwe lokale en regionale partners kennen, wat her en der leidde tot duurzame relaties, binnen of buiten het kader van Erfgoeddag. Toch kende ook dit proces enkele moeilijkheden en die zaten duidelijk vast aan de grote verschillen tus-

sen beide 'werelden'. Een aantal verenigingen stond voor een samenwerking met totaal onbekende partners. Voor de meeste deelnemers bleek dit een positief gegeven, andere verenigingen voelden echter dat de partners hen (en hun werkwijze) (nog) niet ten volle begrepen. Bovendien werden de verenigingen soms net iets te laat in het proces betrokken.

Een belangrijke succesfactor ziet het Vlaams Netwerk in het feit dat er bovenlokale ondersteuning was door een vertrouwde partner – het Vlaams Netwerk zelf dus. Bovendien werden de verenigingen (en dus de mensen in armoede) als echt volwaardige inhoudelijke medeorganisatoren beschouwd, en niet enkel als deelnemend publiek. De les van deze editie van Erfgoeddag is met andere woorden meervoudig. Samenwerken met verenigingen van mensen in armoede, al dan niet rond armoede, is niet alleen een uitdaging, maar ook een noodzakelijkheid. Dat vereist echter niet alleen een open houding, maar best ook wat voorkennis over hoe er over armen (en armoede) gedacht wordt (en vanuit erfgoedperspectief: werd).

En de stem van de arme zelf?

Uiteraard kunnen we in het kader van dit artikel niet in detail ingaan op de samenwerkingverbanden van alle deelnemende verenigingen. Een concrete activiteit willen we hier toch graag bij wijze van voorbeeld toelichten: "Arm of rijk, iedereen houdt van muziek" van de Brugse vzw Wieders.¹⁹ Samen met Curieus West-Vlaanderen en het Netwerk Vrijetijdsparticipatie richtte Wieders het gelegenheidskoor *Mélange* op. Op Erfgoeddag gaf *Mélange* voor en in interactie met het publiek optredens op het binnenplein van het Brugse belfort. Een speciaal voor de gelegenheid samengesteld repertoire van "liedjes die niet mogen, maar die iedereen kent" werd onder begeleiding van de beiaard samen gezongen. Want *zingen*, zo bleek, was een uitstekende en laagdrempelige manier om echt samen 'iets' te doen.²⁰ Een koorlid getuigt:

"Het klopt als een bus dat iedereen van muziek houdt. Arm of rijk, het speelt allemaal geen rol. Wanneer we muziek horen, komt er bij ieder van ons van alles los. In de workshops 'zingen voor je plezier' leerde ik deze belangrijke les. Ik dacht dat men mij in de workshops zou zien als 'die arme sukkelaar', maar niets was minder waar. Ik werd niet beoordeeld en veroordeeld, maar men zag me als groepslid. Eerst vond ik het vreemd, want we zijn het niet gewoon dat andere mensen ons als mens zien. Ze zien ons veel meer als een sukkelaar of een marginaal. Maar nu niet, ik mag zijn wie ik ben. En dat doet deugd, want ik hoor erbij en word au sérieux genomen. En dat geeft me hoop. Als ik zie dat andere mensen de moeite doen om ons te leren kennen en te waarderen,

ben ik ervan overtuigd dat we misschien de kloof die nu tussen ons bestaat, kunnen dichten."²¹

Over de belangrijke signaalwaarde van dit soort inclusieve erfgoedparticipatie – met name ook voor mensen in armoede zelf als deelnemer – getuigt een ander koorlid van *Mélange* heel open in het voorwoord van het programmaboekje:

"Vaak zeggen mensen: 'Het is allemaal hun eigen schuld dat ze in armoede komen'. Toch ben ik ervan overtuigd dat niemand ervoor kiest om in armoede te leven. Ook ik niet! Zolang ik me herinner, heb ik namelijk al ervaring met armoede. De afgelopen 38 jaar vergelijk ik dan ook vaak met een *rollercoaster*. De piekmomenten waarin ik gelukkig was, zijn echter op één hand te tellen; ik was veel vaker ongelukkig. Ik voelde me een echte niemand. Ja, ik heb keuzes gemaakt die jij misschien niet zou doen, of die jij misschien veroordeelt. Maar ik heb ze gemaakt, en ik heb er in mijn leven mee moeten leren omgaan. Wel met vallen en opstaan, en heel veel helpende handen, maar het is me (bijna) gelukt. Het laatste jaar heb ik namelijk terug het gevoel dat mijn leven op de rails zit. En zie ik een eind aan de tunnel. Ik ben terug iemand. Ik ben niet meer beschaamd om wie ik ben, en ik durf terug mezelf te zijn ...

Als ik terugkijk, heb ik geen of weinig spijt om wat en hoe ik het gedaan heb in mijn leven. Het leven was voor mij niet altijd een pretje, maar het heeft me wel gemaakt tot wie ik nu ben, namelijk **iemand die de moeite waard is.** ■■■

Thijs Callens en Carolien Patyn zijn stafmedewerkers armoedebeleid bij het Vlaams Netwerk van verenigingen waar armen het woord nemen, Roel Daenen is stafmedewerker communicatie en coördinator Erfgoeddag bij FARO en Inge Van de Walle is stafmedewerker Lokale Netwerken en Armoede bij Demos. Met veel dank aan An De Bisschop, directeur van Demos en Pascale Cockhuys, coördinator van Wieder vzw.

1. Naar de titel van de bijdrage van J. BLEYVEN, 'Armen zijn geen erfgoed', opiniebijdrage in *De Standaard*, 28.04.2011, p. 52.
2. Zie voetnoot 1. De reacties op deze bijdrage bleven vervolgens nog twee dagen de opiniepagina's van diezelfde krant vullen - als graadmeter kan dat allicht tellen.
3. Demos vzw is een kenniscentrum voor participatie van kansengroepen aan cultuur, jeugdwerk en sport. Een van de thema's waarvoor Demos jarenlang werkt is de brug tussen personen die leven in armoede enerzijds en cultuur anderzijds. De visie waarvoor Demos werkt, start vanuit het recht op cultuur als universeel mensenrecht. Dit recht wordt vaak ontzegd aan mensen in armoede. Demos werkt en werkt via verschillende concrete sporen aan het effectief tastbaar maken van dit recht voor mensen in armoede: mensen in armoede hebben ook cultuur, zijn in potentie cultuurmakers, en moeten de mogelijkheden krijgen om deel te hebben aan cultuur. Concrete trajecten die Demos in dit kader heeft uitgewerkt, zijn: OCMW-traject rond participatie aan cultuur, sociaalartistieke projecten en hun voorloper, de ART-23-projecten en lokale netwerken vrijetijdsparticipatie. Meer info: www.demos.be
4. M. BOUVERNE-DE BIE, 'Een rechtenbenadering als referentiekader', in: M. BOUVERNE-DE BIE, A. CLAEYS, A. DE COCK, J. VANHEE (red.), *Armoede en Participatie*. Gent, Academia Press, 2003, pp. 1-18.
5. D. DIERCKX, 'Beleidsarmoede in armoedebeleid', *Alert*, 33(3), pp. 66-74.
6. J. VRANKEN, *Zit er schot in het armoedebeleid?* Brussel, Koning Boudewijnstichting, 2001.
7. KONING BOUDEWIJNSTICHTING, *Algemeen Verslag over de Armoede (AVA)*. Brussel, Koning Boudewijnstichting, 1995.
8. Zie: www.vlaams-netwerk-armoede.be
9. Professor Maria De Bie (UGent) wijst er echter op dat recht niet per definitie wd zijn genereert. Te eng of te strak begrepen participatie zou ongewild kunnen leiden tot het voortzetten van de armenzorgtraditie en geïnstrumentaliseerd worden voor volksoptocht en volksverheffing. Binnen een rechtenbenadering is het belangrijk om uit te gaan van een participatieve benadering en tegelijk ook grondig te reflecteren over wat in de hedendaagse context daaronder verstaan moet worden.
10. O. LEWIS, *La Vida, a Puerto Rican Family in the Culture of Poverty*. San Juan and New York, 1966.
11. E.R. THOMPSON, *The Making of the English Working Class*. Harmondsworth, Penguin, 1966.
12. R. WILLIAMS, 'Culture is Ordinary', in: N. McKenzie (ed.), *Conviction*. London, 1958, MacGibbon & Kee en R. WILLIAMS, *Resources of Hope*. London, Verso, 1989.
13. Zie de visietekst van het Vlaams Netwerk van verenigingen waar armen het woord nemen, www.vlaams-netwerk-armoede.be/documents/Visietekst%20Vlaams%20Netwerk.pdf. Dit fragment is daar letterlijk uit overgenomen.
14. Zie: <http://erfgoeddag.faronet.be/algemene-voorwaarden-voor-deelnemers>
15. Zie: www.erfgoedcellen.be
16. Een essentieel naslagwerk voor elke organisatie die met een vereniging waar armen het woord nemen wil samenwerken is *Wij blijven niet in de kou staan. Mensen in armoede genieten van cultuur, sport en vrije tijd*. Brussel, Vlaams Netwerk, 2010. Te downloaden via: <http://erfgoeddag.faronet.be/nieuws/mensen-armoede-betrekken-bij-erfgoeddag>
17. Zie o.a. www.cobra.be/cm/cobra/cobra-media/player/muziek/1.1012669 en www.dewereldmorgen.be/foto/2011/05/03/onze-rijkdom.
18. Voor een concrete beschouwing achteraf, zie bv. www.erfgoedcellen.be/product.php?lang=NL&prodid=22&catid=41&itemno=0&pos=6 en voor een programma, zie <http://leveninleuven.be/2011/04/13/erfgoeddag-wat-levert-armoe-troef-in-leuven-op>. Het volledige aanbod leest u in: *Programma brochure Erfgoeddag 2011*. Brussel, FARO, 2011.
19. Zie: www.vzwieder.net
20. Er werd nog gezongen op Erfgoeddag in Brugge, zoals het concert 'Gezelle in de RAPte' in het Bruggemuseum - Gezelle. We vermelden al eerder de activiteiten van de vzw Recht-Op met hun project 'Onze rijkdom' - cf. voetnoot 18. Hun gezongen deelname aan Erfgoeddag resulteerde in een cd, die zowel op Radio 1 als Radio 2 aanbod kwam, zie o.a. www.radio2.be/regio/antwerpen/onze-rijkdom-een-nieuwe-cd-van-ent-bijzonder-koor.
21. In: 'Arm of rijk, iedereen houdt van muziek', *programmaboekje concert 'Liedjes die niet mogen maar iedereen kent'*. Brugge, Erfgoeddag 2011, p. 18.

■ In Brugge vormden leden van Wieder vzw (vereniging waar armen het woord nemen) een gelegenheidskoor dat samenwerkte met de beiaardier. © Matthias Desmet - Cel Fotografie Stad Brugge

NIEUW: Gemene Geschiedenis. Inspiratiegids voor het onderzoek naar het dagelijks leven van het 'gewone' volk (1789-1918)

TEKST Bart De Nil & Gregory Vercauteren

De thema's van allerhande erfgoedprojecten en -publicaties, het aanbod van lokale volkskundige musea en het werk van heem- en familiekundigen bewijzen het telkens weer: erfgoedwerkers hebben in hun omgang met het verleden een stevige belangstelling voor de gewone mensen en hun doen en laten. In het valorisatietraject *Gemene Geschiedenis. Dagelijks leven van het 'gewone' volk (1789 - 1918)* wil FARO aan erfgoedwerkers instrumenten aanreiken om het dagelijks leven van de gewone mens, in al zijn complexiteit en rijkdom, te bestuderen en te evoceren. De doelstelling is tweeledig: enerzijds willen we met dit traject de verspreiding van expertise naar erfgoedwerkers over het onderzoek en de valorisatie van bronnen bevorderen; anderzijds willen we erfgoedwerkers via een thematische aanpak bewustmaken van en toeleiden naar de vaak ongekende informatierijkdom die archieven bevatten voor hun projecten. In het kader van dit traject begeleidt FARO enkele proeftuinen over erfgoedprojecten/werkingen rond het dagelijks leven. Centraal staat de methodiek, met andere woorden: 'hoe' kunnen erfgoedwerkers het dagelijks leven documenteren (d.w.z. via welke zoekstrategieën in (archief)collecties) en 'hoe' kan bronnenmateriaal vervolgens omgezet worden in een publieksgericht verhaal?

FARO-medewerkers Bart De Nil en Gregory Vercauteren schreven voor dit traject een 'inspiratiegids'. Deze publicatie is bedoeld als een oriënterende wegwijzer voor heemkundigen, familiekundigen en andere lokale erfgoedwerkers die een onderzoek naar gemene geschiedenis willen voeren. Na een korte inleiding over wat gemene geschiedenis kan betekenen, belichten we enkele thema's waarrond je onderzoek kunt doen. Ten slotte bespreken we enkele interessante bronnen. Om de inspiratiegids praktischgericht te houden, komen de onderliggende wetenschappelijke inzichten in sterk vereenvoudigde vorm aan bod. Wie zich na het lezen van deze handleiding nog verder wil verdiepen, vindt de nodige insteken en literatuurverwijzingen daarvoor in een bijhorend informatie-dossier op www.faronet.be/gemene-geschiedenis.

De naam 'Gemene Geschiedenis' die we voor dit traject kozen, is met opzet wat dubbelzinnig. 'Gemeen' wordt hier in de eerste plaats gebruikt in zijn oudste betekenis

van: openbaar, algemeen of gewoon (zoals in het Gemeenebest, een gemene weg, de gemeente). In die betekenis is het ook een synoniem van 'volks'. Maar in een meer hedendaagse betekenis staat gemene geschiedenis ook voor geschiedenis met een scherp kantje, waarvoor je best even oppast. We staan er niet altijd bij stil, maar ook in de geschiedschrijving doen er allerhande clichés de ronde over het dagelijks leven van de gewone man of vrouw in het verleden. Die 'gemeenplaatsen' gaan van een hoogdravende verheerlijking van het simpele boerenleven tot een uitgesproken miserabilistisch beeld van de 19e-eeuwse fabrieksarbeid. Ten slotte staat gemene geschiedenis ook voor gemeenschappelijke geschiedenis, voor het verleden dat we met zijn allen delen. Want is de ervaring van het alledaagse niet ook datgene wat ons allemaal bindt?

De focus van het traject *Gemene Geschiedenis* ligt op de tijdsspanne 1789-1918: een periode waarvan er inmiddels geen levende getuigen meer zijn. In het traject komen dus géén mondelinge-geschiedenisprojecten aan bod. Voor deze periode is er wel nog veel bronnenmateriaal voorhanden, dat ook relatief gemakkelijk toegankelijk is voor erfgoedwerkers. Wie zich geprikkeld voelt om rond het verleden van de eigen gemeente of regio ook zelf eens de gemene toer op te gaan, kan de inspiratiebrochure *Gemene Geschiedenis. Inspiratiegids voor het onderzoek naar het dagelijks leven van het 'gewone' volk (1789 - 1918)* vanaf nu bij FARO bestellen.

B. DE NIL EN G. VERCAUTEREN, *Gemene Geschiedenis. Inspiratiegids voor het onderzoek naar het dagelijks leven van het 'gewone' volk (1789-1918)*, FARO, Brussel, 2012.

De inspiratiegids is verkrijgbaar aan 10 euro via bestellen@faronet.be, meer info op www.faronet.be/publicaties. ■■■

Bart De Nil is stafmedewerker archieven bij FARO.

Dr. Gregory Vercauteren is stafmedewerker lokaal cultureel-erfgoedbeleid bij FARO.

BART DE NIL EN GREGORY VERCAUTEREN

GEMENE GESCHIEDENIS

*Inspiratiegids voor het onderzoek
naar het dagelijks leven van het
'gewone' volk (1789-1918)*

Het Groot Onderhoud

De Vlaamse cultureel-erfgoedsector in discussie

TEKST Marc Jacobs & Jeroen Walterus

■ © FARO

Op dinsdag 25 oktober 2011 kwamen meer dan tweehonderd cultureel-erfgoedwerkers in het congres- en erfgoedcentrum Lamot in Mechelen samen voor een eerste 'Groot Onderhoud'.¹ Het was een gezamenlijk initiatief van FARO en de Vlaamse Adviescommissie Cultureel Erfgoed, met de steun van de Vlaamse overheid. We lieten ons inspireren door het Franse voorbeeld van 'Les Entrepreneurs du patrimoine'. Vandaar dus ook de naam 'onderhoud', hier in de betekenis van dialoog of gesprek; en ook wel met een speelse knipoog. Tijdens dit sectorevenement presenteerde FARO de resultaten van het onderzoekstraject PRISMA.² De SARC nam de belangrijkste resultaten in de vorm van publicaties in ontvangst en gaf aan dat ze ook in de schoot van die strategische commissie zouden worden opgevolgd, verwerkt en desgevallend bij de Vlaamse overheid aangekaart. Resultaten is één stap, resultaten in de (erfgoed- en beleids-)praktijk iets anders. Hoe kan er op de werkvloer of aan de vergadertafels op verder worden gewerkt? De aanwezigen gingen in discussiegroepen het gesprek aan rond enkele beleidsuitdagingen. Aansluitend reikte Vlaams minister Joke Schauvliege 's avonds de jaarlijkse Prijs van de Vlaamse Gemeenschap voor cultureel erfgoed uit, ditmaal aan vzw tapis plein.³ Het eerste Groot Onderhoud was een mijlpaal in het PRISMA-traject en in de ontwikkeling van en het streven naar zichtbaarheid als een sector. De cultureel-erfgoedsector kan deze formule zolang als nodig blijkt jaarlijks aangrijpen en toe-eigenen voor gemeenschappelijke doeleinden en communicatie, om samen vooruitgang te boeken en kritisch en geïnformeerd te overleggen. In 2012 vindt alvast een tweede Groot Onderhoud plaats.

In deze bijdrage publiceren we, zoals beloofd, een impressie en een samenvatting van de belangrijkste bevindingen uit de discussiegroepen in de namiddag van het eerste Groot Onderhoud.

PRISMA veldanalyse cultureel erfgoed

Centraal in het Groot Onderhoud van oktober 2011 stonden de resultaten van het onderzoekstraject PRISMA, een veld- en toekomstanalyse voor cultureel erfgoed, uitgevoerd door FARO in de periode 2009-2011. Met dit onderzoek levert het steunpunt bouwstenen en trajecten aan voor een langetermijnvisie op cultureel erfgoed in Vlaanderen. De cultureel-erfgoedsector draagt zo bij aan de realisatie van de doorbraken voor cultuur en cultureel erfgoed in het actieplan 'Vlaanderen in Actie', ingebed in een globale cultuurbeleidsstrategie voor de komende tien jaar. En dat is broodnodig, gezien de toch nog te zwakke positie van cultureel erfgoed(zorg) als sector en als jong beleidsdomein in het cultuurbeleid en bij uitbreiding het beleid van de Vlaamse Gemeenschap. Het traject werd en wordt uitgevoerd in dialoog met de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen, wat culmineerde in het Groot Onderhoud 2011.

Tussentijdse conclusies van PRISMA

FARO zal in 2012 de belangrijkste conclusies van het PRISMA-onderzoek samenbundelen in een eindrapport dat we presenteren aan de (huidige en toekomstige) beleidsmakers. Ook in de 21^e eeuw blijft cultureel erfgoed belangrijk als 'het DNA van de samenleving'. Musea, archieven, erfgoedbibliotheken, koepelorganisaties voor volkscultuur, het steunpunt, diverse expertisecentra en ondersteunende erfgoedorganisaties spelen een belangrijke rol in het duurzaam bewaren, bestuderen en toegankelijk houden van ons roerend en immaterieel cultureel erfgoed. Ook de bevolking vindt cultureel erfgoed belangrijk. Zo blijkt

uit het representatieve bevolkingsonderzoek op basis van antwoorden van 2.000 Vlamingen dat het draagvlak voor de zorg voor en het borgen van cultureel erfgoed bijzonder groot en breed is. De participatiecijfers evolueren in stijgende lijn. Dat is voldoende reden om de erfgoedinstellingen op Vlaams niveau het potentieel van de collecties en de werking verder te laten ontwikkelen. Dit vraagt middelen. Het budget voor cultureel erfgoed in het Vlaamse cultuurbudget is sinds 2005 nominaal gestegen, maar het proportioneel aandeel stagneert al jaren rond de 8 %. Een echte budgettaire inhaalbeweging voor de ondersteuning van de landelijke cultureel-erfgoedwerking blijft vooralsnog uit. Dit geldt voor alle actoren, maar met name voor de musea op landelijk niveau zijn er grote uitdagingen en, binnen een cultureel-erfgoedwerkingskader, uitbreidingsnaden. Daarnaast blijkt het erfgoedverenigingsleven – met zo'n 150.000 Vlamingen die lid zijn van een lokale erfgoedvereniging – stand te houden, maar ... als men vooruitziend wil inspelen op de demografische realiteit van zowel de vergrijzing als de kleuring, dan is het tijd voor actie.

“ *Proportioneel stagneert het budget voor cultureel erfgoed al jaren rond de 8 % van het cultuurbudget.* ”

PRISMA heeft diverse erfgoedzorgnaden in beeld gebracht. Er zijn nu diverse bouwstenen en -plannen voor het beleid van de komende jaren. Het onder impuls van minister Schauvliege en de administratie tot stand gekomen cijferboek en de opdracht aan het steunpunt om deze meting voortaan tweejaarlijks te herhalen, zijn belangrijke ontwikkelingen. Het is duidelijk dat er tegen 2020

Belangrijke resultaten van de PRISMA veld- en toekomstanalyse

- Themanummer PRISMA, *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, 4 (2011) 3.

U vindt er op 102 bladzijden de presentatie van resultaten, visieteksten en analyses over cruciale thema's in het cultureel-erfgoedveld: www.faronet.be/prisma/prisma. In volgende nummers van het tijdschrift worden nog meer resultaten gepubliceerd.

- Bevolkingsonderzoek: www.faronet.be/prisma/participatie-onderzoek

Om het potentieel van de erfgoedsector beter te kunnen inschatten en te peilen naar het draagvlak voor erfgoed in Vlaanderen, organiseerde FARO in het najaar van 2010 een bevolkingsonderzoek onder de noemer 'Vlamingen & het verleden'. Er werd diepgaand gepeild naar erfgoedinteresse en erfgoedparticipatie in al hun vormen. Een eerste, beperkt overzicht van de eerste onderzoeksresultaten werd gepubliceerd in het themanummer van *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*, jg. 2011, nr. 3. In 2012 wordt de analyse van de dataset voortgezet en worden de resultaten op verschillende manieren bekendgemaakt.

- Cijferboek 2010: www.faronet.be/prisma/cijferboek

FARO ontwikkelde een cijferboek cultureel erfgoed i.s.m. het agentschap Kunsten en Erfgoed, het departement CJSB, de Studiedienst van de Vlaamse Regering en in overleg met vertegenwoordigers van de cultureel-erfgoedsector. Doel was om te onderzoeken hoe we beleidsrelevante kwantitatieve gegevens kunnen verzamelen over de landelijk erkende of gesubsidieerde cultureel-erfgoedorganisaties. Het rapport is online beschikbaar: *Cijferboek cultureel erfgoed 2010. Rapportage van de gegevensverzameling over het referentiejaar 2009*. Brussel, FARO, 2011.

- Onderzoek over cultureel-erfgoedverenigingen in Vlaanderen

FARO voerde in 2010 een doorlichting uit van de sector van lokale erfgoedverenigingen in Vlaanderen. De resultaten hiervan staan in de publicatie: *Nabij, verenigd en meegerekend: cultureel-erfgoedverenigingen in Vlaanderen (2010-2011)*. Te bestellen via www.faronet.be/publicaties.

■ © FARO

een reeks debatten, afstemmingspogingen, stappen en sleutelinvesteringen moeten gebeuren. Daarom is het nodig om een visie te ontwikkelen op het toekomstig beleid voor cultureel erfgoed. FARO pleit dan ook voor de ontwikkeling van een visienota – ja waarom niet een pragmatisch ‘masterplan’ roerend cultureel erfgoed Vlaanderen? – en vooral voor een becijferd actieplan. Het sinds 2008 in voege zijnde Cultureel-erfgoeddecreet blijft hiertoe het geschikte middel dat toelaat een innoverend en internationaal up-to-date cultureel-erfgoedbeleid te voeren. Ten overvloede wijzen we, aangezien blijven hameren op dezelfde nagel soms kan helpen, op diverse artikelen in de *Kaderconventie van de Raad van Europa over de waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving* (Faro, 2005). Er zijn kansen te over voor de Vlaamse en andere overheden om in budgettair interessantere tijden te kiezen voor duurzame investeringen en strategisch te kiezen voor het eindelijk verlenen en slim inzetten van adequate middelen voor de cultureel-erfgoedsector.

Krachtlijnen uit de gesprekken

In negen sessies kwamen tijdens het Groot Onderhoud evenveel thema's aan bod, die aansluiten bij de onderzoeklijnen en de tussentijdse conclusies van PRISMA of die momenteel van cruciaal belang zijn voor de toekomstige ontwikkeling van de sector. Deze thema's werden bepaald in overleg met de Adviescommissie Cultureel Erfgoed, waarvan de leden op 25 oktober ook de rol van moderator op zich namen. Elk discussiemoment (op één

na, belangenbehartiging) werd ingeleid door een FARO-medewerker die de voor het thema relevante resultaten van PRISMA synthetiseerde en presenteerde. Het agentschap Kunsten en Erfgoed stond in voor de verslaggeving.

Hier een overzicht van de sessies:

- Sessie 1 | De vergrijzing verzilverd. 55-plussers en vrijwilligerswerk in de erfgoedsector
- Sessie 2 | Profilering in de erfgoedsector: een bruikbaar middel voor een efficiënt doelgroepenbeleid
- Sessie 3 | Migratie en interculturaliteit
- Sessie 4 | Hoe (be)houden we het cultureel erfgoed op een duurzame manier toegankelijk?
- Sessie 5 | Hoe kan netwerken in de cultureel-erfgoedsector bevorderd en verbeterd worden?
- Sessie 6 | Hoe kan de cultureel-erfgoedsector in de toekomst meer inzetten op competenties van zowel professionele medewerkers als vrijwilligers?
- Sessie 7 | Hebben we nood aan een visienota over roerend erfgoed of een roerend-erfgoedcollectie(plan) Vlaanderen 2020?
- Sessie 8 | Over de zin en onzin van publiek-private financieringsmodellen voor de erfgoedsector
- Sessie 9 | Belangenbehartiging voor de cultureel-erfgoedsector

Naargelang het thema en de samenstelling van de discussiegroepen bleken de sessies zeer diverse dynamieken te kennen en meer of minder breed of concreet te gaan. Ze leidden niet allemaal tot duidelijke conclusies. Per sessie vatten we hieronder samen wat de inhoudelijke insteek of de vraagstelling was, welke belangrijke elementen in de discussie naar voren kwamen en welke conclusies er eventueel getrokken werden. FARO zal de tendensen van dit discussieforum verwerken in het eindrapport van PRISMA.

■ De vergrijzing verzilverd

Uit het PRISMA-onderzoek bij de erfgoedorganisaties en -verenigingen blijkt dat jongsenioren (55-plussers) een dankbare vijver zijn waaruit erfgoedactoren kunnen visen in hun zoektocht naar vrijwilligers. Deze populatie is erg actief, vaak geïnteresseerd in erfgoed en kan zich bovendien engageren op een moment waarop de rest van de bevolking in de klas of op het werk zit. Toch zijn vele

■ © FARO

erfgoedorganisaties die werken met vrijwilligers net niet op zoek naar 55-plussers. Meer nog, de vergrijzing van het vrijwilligersbestand wordt vaak gezien als een probleem. Deze sessie verkende de vraag welke impact de vergrijzing kan hebben op het vrijwilligerswerk in de erfgoedsector. Wat zijn de voor- en nadelen van werken met oudere vrijwilligers? Is het nodig om vrijwilligerswerk in de erfgoedsector aantrekkelijker te maken voor ouderen en hoe kunnen we dit dan doen? En waarom moeten we tegelijkertijd op zoek blijven gaan naar nog jongere vrijwilligers?

“ De vergrijzing van het vrijwilligersbestand wordt vaak gezien als een probleem.

De deelnemers beaamden dat de meerderheid van de vrijwilligers binnen hun organisatie vaak 55-plussers zijn. Bij het rekruteren van vrijwilligers spelen naam bekendheid en herkenbaarheid van de organisatie een rol. Jonge mensen worden soms evenwel afgeschrikt door het imago van een vereniging. De invulling van de taken van vrijwilligers is belangrijk, zo werd gesteld. Daarbij werd gesuggereerd dat het gemakkelijker is om een vrijwilliger te motiveren voor een eenmalig project dan voor het continue engagement van bijvoorbeeld een bestuursfunctie. Episodisch en projectgebonden vrijwilligerswerk lijkt dus een deel van de oplossing, waarbij het vrijblijvende karakter heel wat mensen aanspreekt. Er zijn onbenutte kansen om vrijwilligers te vinden bij de 55-plussers. De rol van lokale overheden bij het aantrekken van vrijwilligers mag niet onderschat worden. De cultureel-erfgoedcellen zijn daarbij van groot belang: zij kunnen meewerken aan het imago van cultureel-erfgoed(zorg), een lokaal erfgoednetwerk uitbouwen en samenwerking tussen de plaatselijke erfgoedorganisaties stimuleren. Opvallend waren de pleidooien en vaststellingen dat migratie soms ook een aanleiding vormt voor vrijwilligerswerk. Veel nieuwkomers blijken een liefde voor de nieuwe streek te ontwikkelen en wensen dit samen met anderen te cultiveren, wat kan uitmonden in de aansluiting bij een lokale erfgoedvereniging.

De deelnemers stelden een lijstje op met wat huidige erfgoedorganisaties en ondersteunende organisaties kunnen doen om vrijwilligerswerk aantrekkelijker te maken:

- het imago van verenigingen opkrikken;
- met overheden samenwerken;
- regionale projecten opzetten;
- samenwerken met andere (ondersteunende) organisaties;
- werken via persoonlijke contacten;
- inspelen op interesses;
- opdrachten simpel houden;
- (kandidaat-)vrijwilligers eigen kennis en kunde laten inbrengen;
- projectmatig werken en de benodigde functies toelichten.

■ Profilering in de erfgoedsector

In deze sessie onderzocht de groep of en hoe het ontwikkelen van erfgoedprofielen een meerwaarde kan betekenen voor de erfgoedsector. Ook hierbij werd vertrokken vanuit de resultaten van het PRISMA-bevolkingsonderzoek. In het culturele veld wordt steeds meer gebruikgemaakt van allerlei profileringsmethodes om een duidelijk beeld te krijgen van de huidige participanten, de niet-participanten en de potentiële participanten. Profilering van de bezoekers, niet-bezoekers, leden en niet-leden ... kan immers waardevolle inzichten verschaffen met het oog op een efficiënt doelgroepenbeleid. Deze benadering hangt dan ook onlosmakelijk samen met vragen over publieksbereik, publieksverbreding, participatieverhoging of ledenwerving.

■ © FARO

Onder de aanwezige cultureel-erfgoedactoren in deze discussiegroep hebben nog maar weinig organisaties een echt grondig publieksonderzoek verricht en worden acties ook meestal opgezet voor het zogenaamde 'brede publiek'. Er is dus weinig praktijkervaring met sterk doelgroepgericht werken en men zoekt naar ideeën en methodes om een publiekswerking in die zin efficiënter vorm te geven. Maar uit de discussie bleek vooral dat er nood is aan een nieuw debat ten gronde over de maatschappelijke rol die culturele instellingen moeten of kunnen spelen. De fundamentele vraag is wat je kunt en mag verwachten van cultureel-erfgoedinstellingen op het vlak van publieksbereik. Er is nood aan een actuele visie hierover in Vlaanderen (wellicht ook gedifferentieerd naar type museum). Momenteel wordt naar verluidt de druk ervaren om zoveel mogelijk publiek te bereiken – en dus steeds meer in te zetten op publiekswerking – omdat dit voor overheden helpt om de investeringen te legitimeren. Toch worden er door de betrokken aanwezigen vragen gesteld bij de kost van al deze publieksacties (zowel qua financiële als personele middelen). Niet alle erfgoedinstellingen kunnen gelijkaardige inspanningen leveren op het vlak van publieksparticipatie. Meer samenwerking tussen cultureel-erfgoedinstellingen (bijvoorbeeld van archiefinstellingen en erfgoedbibliotheken met musea) kan een meerwaarde betekenen door schaalvergroting en kostenefficiëntie. Het publiek zou naar verluidt niet wakker liggen van het onderscheid tussen een bibliotheek, een archief of een museum. Toch voelt niet iedereen onvoorwaardelijk iets voor een grote 'erfgoedpromotiecampagne'. Het succes ligt volgens de groep in een inhoudelijke communicatie ▶

tiemix van verhalen aan de hand van divers erfgoed uit zowel bibliotheken, archieven als musea. Ook het online aanbieden van digitaal erfgoed kan meer convergentie creëren tussen de verschillende 'subsectoren'.

■ Migratie en interculturaliteit

De demografische vooruitzichten liegen er niet om: de Vlaamse bevolking zal in 2020 divers en intercultureel zijn. Voor de cultureel-erfgoedsector liggen er veel uitdagingen in het verschiet. Welke zijn het meest prioritair als het gaat om migratie en interculturaliteit? Bestaat er dan een standaardformule of is er eerder een aanpak op maat nodig om een thema als migratie en interculturaliteit te omhelzen? Zijn organisaties zelf aan zet of moet de overheid verplichtingen opleggen? En waarvan hangt succes af: van de draagkracht van een organisatie, haar missie, de medewerkers, het overheidsbeleid...?

De discussiegroep vroeg zich af hoe men erfgoed definiëert in een interculturele context. Er wordt vaak over 'migratie-erfgoed' gesproken, maar dit wordt door een aantal deelnemers als te beperkt ervaren. Door het Minderhedenforum wordt de term 'etnisch divers erfgoed' gebruikt. Dit slaat zowel op het migratie-erfgoed, op het erfgoed dat meegebracht wordt uit een ander land als ook op het erfgoed dat ontstaat door contacten met de nieuwe gemeenschap. Vanuit een collectieperspectief kan het soms belangrijk zijn om kansen te zien in 'kleine dingen' die zich aandienen. Indien een persoon van etnisch diverse origine bijvoorbeeld een collectie(stuk) komt aanbieden (schenking, inbewaargeving), kan dit een aanleiding zijn om te netwerken binnen de gemeenschap van deze persoon en daar de aandacht voor cultureel erfgoed te stimuleren. Dit soort van procedures en opvolging is nog niet altijd evident voor collectiebeherende instellingen. Het collectiebeleid is vaak niet voorbereid op dit soort van aanbod. Projectwerking blijft een geschikte methode om het terrein verder te verkennen. Als uitgangspunt wordt best de lokale context genomen, waar men mooie voorbeelden kan vinden om te werken rond beeldvorming. Het is daarbij belangrijk aandacht te hebben voor het concept van meervoudige identiteitsconstructie. Verder werd ervoor gepleit dat erfgoedwerkers en organisaties kennis zouden nemen van andere dan de 'klassieke' (erfgoed)methodieken. Zo zou men meer kunnen experimenteren met

sociaalartistieke praktijken waarin andere competenties aangeboord worden. Op die manier kan men aspecten en resultaten van de cultureel-erfgoedwerking misschien integreren in een ruimer kader met meer maatschappelijke impact, met name op de directe leefomgeving. Samenwerking met andere partners buiten het cultureel-erfgoedveld is daarvoor een belangrijke sleutel.

■ Duurzame toegang tot het cultureel erfgoed

Een volgende werkgroep boog zich over 'duurzaamheid' ('sustainability') en toegang ('access'). Er stellen zich in Vlaanderen grote uitdagingen om zowel het fysiek als het digitaal cultureel erfgoed duurzaam te bewaren en te ontsluiten. Willen we voorkomen dat er gaten in ons digitaal geheugen ontstaan of dat waardevolle collecties verloren gaan door een gebrek aan de gepaste materiële zorg, dan moeten erfgoedinstanties duurzaamheid nu centraal plaatsen in hun werking. Dat is onder meer een kwestie van het bouwen van gepaste infrastructuur. Ook een goede definiëring en afstemming van de rollen en verantwoordelijkheden zijn cruciaal. Van groot belang zijn het zorgen voor de opbouw en uitwisseling van expertise en kennis.

In de discussie vertrokken de aanwezigen vanuit het gegeven dat in het Cultureel-erfgoeddecreet een dubbele opdracht en uitdaging staat ingeschreven: de 'zorg voor' en de 'ontsluiting van' cultureel erfgoed. Ze stelden dat de invloed van de behoudsmedewerker(s) ('collection keeper') in de meeste collectiebeherende cultureel-erfgoedorganisaties te beperkt is. Hun aantal is te klein en meestal functioneren ze niet op stafniveau, waardoor ze een te beperkte impact hebben bij het nemen van strategische beslissingen binnen het algemene collectiebeleid. Hun taken blijven nog te veel beperkt tot het organiseren van bruikleen en tentoonstellingen, terwijl de opdracht van behoud en beheer veel breder is (registratie, inventarisatie, conservatie, restauratie, bewaren...). De spagaat tussen ontsluiting en publiekswerking enerzijds en behoud en beheer anderzijds vraagt om nog een ander debat ten gronde over de *core business* van de collectiebeherende cultureel-erfgoedorganisaties vandaag en vooral (over)morgen. Als mogelijke oplossingen worden centralisering en meer sturing vanuit de overheid naar voren geschoven. Daarnaast worden door deelnemers volgende maatregelen gesuggereerd:

- Meer deskundigheid op stafniveau voorzien, via een actieve aanwervings- en opleidingspolitiek.
- Schaalvergroting organiseren in de vorm van structurele samenwerking, bijvoorbeeld rond depotwerking (zowel fysiek als digitaal depot). Daarbij is differentiatie volgens deelsector evenwel te verkiezen.
- Er is een inhaalbeweging nodig op het niveau van de basisfuncties, voornamelijk bij kleinere instellingen. Dit zou kunnen gebeuren onder peterschap van grotere instellingen. De expertise moet op een laagdrempelige manier doorstromen. Het is daarbij ook nodig om na te gaan of de innovatieve technieken die worden aangeboden via de talrijke vormingen vervolgens ook correct geïmplementeerd worden. Het grote aanbod aan vormingen wordt namelijk als

■ © FARO

positief ervaren, maar vaak beschikken de kleinere instellingen niet over het personeel en de middelen om de opgedane kennis daarna in de praktijk te kunnen brengen.

■ Netwerken in de cultureel-erfgoedsector

Een sessie was gewijd aan 'netwerken'. Die zijn er – ook in de cultureel-erfgoedsector – in allerlei soorten, dichtheden, lengtes en vormen. Onder 'netwerk' wordt blijkbaar vooral verstaan: een patroon van onderlinge relaties en interacties tussen personen en organisaties. Soms hebben die onderlinge relaties tussen de netwerkende actoren drie kenmerken: ze zijn wederkerig, gelijkwaardig en vrijwillig van aard. Soms speelt macht een belangrijke rol. Netwerken onderscheidt zich bovendien van samenwerken (waar het complementair aan kan zijn) doordat bij het netwerken de relaties meer structureel van aard zijn en ook niet louter resultaatgericht hoeven te zijn. Netwerken maakt steeds meer deel uit van een internationaal discours en onderzoek. Het model van een *collaboration continuum* van Diane Zorich is daarbij toonaangevend bij sommige organisatiesdeskundigen in Vlaanderen.

De discussiegroep deelde deze visie op de functies van netwerken slechts gedeeltelijk. Men merkte wel op dat zowel formele als informele netwerken van belang zijn. Een persoon maakt vaak deel uit van meer netwerken dan hij of zij denkt. De betrokkenheid bij een netwerk is belangrijk. Netwerken draait om vertrouwen geven en krijgen. Het is van groot belang om binnen een organisatie tijd en middelen te krijgen om te netwerken en om knowhow op te bouwen over netwerken. Deelnemers meenden een verschil aan te voelen tussen collectiebeherende organisaties enerzijds en dienstverlenende organisaties anderzijds. Netwerken vormt een basisopdracht of zelfs -instrument voor dienstverlenende organisaties, terwijl bij collectiebeherende organisaties 'netwerken' te veel wordt beschouwd als iets waar geen tijd en middelen voor zijn (tijdens de werkuren). Maar een mentaliteitsverandering is volop bezig, zo werd beweerd. De meerwaarde van het investeren in en onderhouden van netwerken wordt stilaan meer erkend en wordt een belangrijk element binnen de werking. Het is daarbij van belang om sectoroverschrijdend te werken. Voorbeeld bij uitstek hiervan is de lokale (net)werking van de cultureel-erfgoedcellen. De Vlaamse overheid onderschrijft het belang van netwerken, onder

meer via de nadruk die daarop de voorbije jaren gelegd werd in beheersovereenkomsten en/of cultureel-erfgoedconvenants die ze afsluit met organisaties en met openbare besturen.

■ Inzetten op competenties van professionele medewerkers en vrijwilligers

Competenties zijn clusters van kennis, vaardigheden en attitudes. Vandaag de dag vormen zij dé sleutel om opleidingen en werkveld met elkaar te verbinden, om mensen meer kansen te geven en om vrijwilligerswerk te valideren. Hoe kan de erfgoedsector daarop inspelen? Wat zijn de voordelen van het competentiedenken en het opstellen van algemene competentieprofielen? Wat zijn de nadelen en belemmeringen? Hoe kunnen we competenties opgedaan tijdens allerhande leerervaringen in onze sector laten meetellen? Hoe zouden opleiding en vorming voor (toekomstige) erfgoedwerkers moeten evolueren?

De discussie werd gevoerd met een zeer heterogene groep, die verschillende bedenkingen en pro- of contraargumenten aanhaalde voor het competentiedenken in de cultureel-erfgoedsector. In de groep werden twee accenten speciaal gelegd door de aanwezigen: het versterken van de competenties van vrijwilligers en de kost of/en de risico's van de implementatie van een competentiebeleid bij cultureel-erfgoedorganisaties. Vrijwilligers moeten de kans krijgen om zich bij te scholen, zodat zij een belangrijke aanvulling kunnen zijn voor de beroepskrachten. Het ontbreekt in de sector nog vaak aan methodieken om het educatief of agogisch proces van het van elkaar leren tussen professionals en vrijwilligers te faciliteren. Het spanningsveld tussen universitair geschoolde beroepskrachten en anders geschoolde vrijwilligers wordt door de aanwezigen als belangrijkste probleem voor deze processen omschreven. Daarbij wordt gesteld dat er niet alleen extra inspanningen mogen gebeuren voor jongeren, maar ook voor jongsenioren. Het is belangrijk zich af te vragen of de organisatie bestuursmatig met competenties bezig is. Als men een goed beleidsplan geschreven heeft en daarvoor een goed uitvoeringsplan heeft, dan komt men in principe automatisch bij competenties uit. Investeren in competenties is dus goed, maar hierbij wordt de vraag gesteld hoe competenties kunnen vastgehouden worden ook na het vertrek van individuele medewerkers. Schoolverlaters hebben doorgaans algemene competenties. Heel ►

■ © FARO

■ © FARO

specifieke competenties, diepgaandere kennis en ervaring groeien momenteel vooral via inzet in de organisatie en een goed VTO-beleid. Leren is dus een levenslang proces en investeren in het versterken van de competenties van de medewerkers (soms met weinig ervaring) vraagt tijd en middelen van de organisatie. Maar erfgoedorganisaties hebben vaak niet de middelen of de kennis om aan competentieontwikkeling te doen en “het omschrijven van competenties vereist ook competentie”. Het zou daarom zinvol zijn om basiscompetenties gezamenlijk voor de hele sector te definiëren en om organisaties actief te laten samenwerken op gebied van competentie management. Uit deze sessie werd duidelijk dat maar enkele aspecten van de competentieproblematiek bij heel specifieke segmenten van actoren in de erfgoedsector konden worden aangeraakt. Even duidelijk is dat hier voor de hele sector belangrijke hefboomen of sleutels te vinden zijn om structureel vooruitgang te boeken.

■ Visienota roerend erfgoed

Uit het PRISMA-onderzoek en uit recente parallele onderzoeksprojecten over de depotproblematiek in Vlaanderen, over collectiemobiliteit en over behoud en beheer blijkt dat er dit decennium grote uitdagingen zijn voor het beleid rond roerend erfgoed. Specifiek voor collectievorming en aankoopbeleid loopt momenteel ook het traject 'Met nieuwsgierige blik'. Voor het immaterieel cultureel erfgoed publiceerde minister Schauvliege in 2010 een visienota waarin ze een Vlaams beleid in een actueel internationaal (UNESCO-)perspectief plaatste. Is zoets ook mogelijk voor roerend erfgoed? Is er een overtuigend, internationaal en theoretisch geïnspireerd verhaal mogelijk, met 2020 als eerste mijlpaal? Het concept Collectie Nederland ontlokte bij de noorderburen wel veel discussie en museale pleinvrees maar leverde minder resultaten op. Wat kunnen we er in Vlaanderen uit leren? Welke vormen van samenwerking, herverkaveling, facilitering of afstemming zijn er nodig? Welke overkoepelende strategie(ën) of welk (master)plan op Vlaams niveau is nuttig?

■ © FARO

“ Een globale visienota roerend erfgoed en een lokaal collectieplan sluiten elkaar niet uit, maar er moet vermeden worden dat elke organisatie afzonderlijk een acquisitiebeleid gaat ontwikkelen.

De discussiegroep stelde vast dat er tussen alle recente initiatieven en denkoefeningen met betrekking tot collectiebeleid (collectiemobiliteit, indemniteit, conventie van Faro, het PRISMA-onderzoek) gaten blijven, kloven zonder bruggen, communicatiestoornissen, concurrentie ..., waarbij ook de behoefte geventileerd werd aan een coördinerende instantie of samenhangende kaders. Sommigen richtten hiervoor de blik naar 'de overheid'. Er zijn drie kernvragen te formuleren:

- Moet er een 'roerend-erfgoedplan' worden opgesteld? Een visienota?
- Welke rol moeten de verschillende organisaties hierin spelen?
- Is het nodig om tegen 2020 een nieuw referentiekader uit te denken?

Het gesprek werd voor een groot deel bepaald door het zoeken naar een consensus rond de betekenis van de begrippen 'visienota' en 'collectieplan'. Een visienota komt volgens de betrokkenen vanuit een strategisch beleidskader en is minder dwingend en minder operationeel gericht dan een collectieplan. Een bijkomend punt van discussie was of er reeds een visienota moet zijn vooraleer je een collectieplan kunt opstellen. De facto zijn er reeds veel institutionele collectieplannen, toegegeven, vaak geïsoleerd. Uit de cijfers van het PRISMA-onderzoek m.b.t. het jaar 2009 blijkt, zo werd vanuit de privaatrechtelijke archiefsector benadrukt, dat 57 % van de instellingen zegt een collectieplan te hebben en 63 % een visietekst op het eigen verzamelbeleid. Een globale visienota en een lokaal collectieplan sluiten elkaar niet uit, maar er moet vermeden worden dat elke organisatie afzonderlijk een acquisitiebeleid gaat ontwikkelen. Er zijn dus 'referentiepunten' of een visie nodig, die niet noodzakelijk top-down moet worden geconstrueerd, maar ook vanuit de basis(sen) en de lokale ontwikkelingen kan worden opgebouwd. Internationale voorbeelden kunnen daarbij ook worden meegenomen, zonder de specificiteit van de Vlaamse cultureel-erfgoedsector over het hoofd te zien. Er dient volgens de groep onder andere rekening gehouden te worden met de verschillende (sub)sectorale dynamieken en met drie verknopingen:

- de erfgoeddisciplines (museologie, archief- en bibliotheekwetenschappen, maar ook restauratie, enzovoort);
- de bestuurlijke structuur in Vlaanderen (subsidiariteit), binnen federale, regionale, Europese en mondiale kaders;
- de mogelijkheden van publiek-private samenwerking en afstemming.

■ Publiek-private financieringsmodellen voor de erfgoedsector

■ © FARO

Uit de nulmeting van het cijferboek 2010 voor cultureel erfgoed komt een beeld tevoorschijn dat erfgoedorganisaties in Vlaanderen voor gemiddeld 80 % van overheids-subsidies afhankelijk zijn en slechts in beperkte mate eigen inkomsten genereren. Deze situatie is historisch gegroeid. In de tweede helft van de 20^e en in het begin van de 21^e eeuw zagen overheden in België en diverse buurlanden het als een verantwoordelijkheid om culturele en erfgoedorganisaties die zorg dragen voor het 'publieke domein' zowel beleidsmatig als financieel te ondersteunen, hoe zuinigjes ook. Het is ook nog niet zo lang geleden dat banken (bv. Gemeentekrediet bijvoorbeeld) actief (lokaal-) historische projecten en tentoonstellingen actief steunden. De dwang om via alternatieve kanalen bijkomende financiering te vinden, was lang beperkt. Het ideologisch klimaat van de laatste jaren, met name in diverse buurlanden, stelt bepaalde modellen van legitimering en klassieke subsidiemodellen in vraag, het scherper aanwenden van het subsidiariteitsprincipe heeft voor- en nadelen in de museumsector. Heel recent heeft de banken- en economische crisis er bovendien voor gezorgd dat overheden het budgettair gewoonweg veel moeilijker krijgen. De gesubsidieerde erfgoedsector zal de komende jaren genoodzaakt zijn om zich over het 'financieringsvraagstuk' te buigen.

De discussiegroep behandelde in vogelvlucht thema's zoals publiek-private samenwerking (PPS), (structurele) sponsoring, prijsdifferentiatie en de problematiek van de zakelijke ondersteuning van cultureel-erfgoedorganisaties, in het bijzonder musea. Op dit ogenblik lijkt het erop dat bij publiek-private samenwerkingen vooral de cultureel-erfgoedorganisaties naar de markt stappen, betalen of diensten en advies schenken. Er is nog onvoldoende wisselwerking tussen beide, terwijl de inspanningen van beide kanten zouden moeten komen, zodat er een echte win-winsituatie ontstaat. Ondanks eventuele private inbreng moet ook de overheid bereid blijven om te investeren in de sector, zo stelde de groep. Het betrekken van andere maatschappelijke partners (bv. private groeperingen en fondsen) wordt als een piste gezien die momenteel nog te weinig onderzocht wordt. De organisaties moeten er ook over waken om hun troeven niet uit handen te geven met het oog op toekomstige duurzame PPS. Als voorbeelden worden digitale content en

metadata aangehaald, waarbij het risico kan bestaan dat commerciële spelers met deze content aan de haal gaan, zonder in een billijke compensatie te voorzien voor de investeringen van de publieke actoren. Wat sponsoring, schenkingen, legaten e.d. betreft is het te overwegen dat in de organisatie (personeel, bestuurders ...) een 'relatiebemiddelaar' wordt aangesteld die een duurzaam contact opbouwt met commerciële partners of met particulieren. Die actoren zoeken zelf ook in toenemende mate naar interessante 'niches'. Wanneer een sponsor zich structureel kan identificeren met een product, verzameling, imago of instantie, kan de relatie op langere termijn bestendig worden. Deze relaties kunnen ingebed worden in een institutionele strategie voor de ontwikkeling van een 'culture of giving' die vanuit de (lokale) gemeenschappen wordt gevoed. De betrokkenheid van structurele sponsors of donateurs mag echter nooit ten koste gaan van de professionele deontologie, ethische codes en de waarden van de organisatie. Prijszetting en -differentiatie bieden ook mogelijkheden voor de sector. Het werken met verschillende prijsformules (differentiatie) om zo een specifiek publiek te bereiken, wordt momenteel in Bokrijk onderzocht. Ook formules zoals Mbassadeurs van museum M te Leuven worden als voorbeeld aangehaald. Er lijken voor musea nog mogelijkheden om meer inkomsten te genereren via prijsverhoging en alternatieve prijsformules. Het verhogen van de eigen inkomsten mag dan wel niet afgestraft worden door overheden, door te snoeien op subsidies. De organisaties moeten ruimte krijgen en aangemoedigd worden om te experimenteren. Daarnaast zijn vriendenverenigingen, klassiek mecenaat of eigentijds *crowdfunding* interessante kanalen om bijkomende inkomsten te genereren.

De vraag leeft om de knowhow rond zakelijke expertise te versterken en te delen, bijvoorbeeld in een cursustrajet over 'cultureel ondernemerschap'. Daarnaast ervaart de groep de nood aan een aanspreekpunt rond zakelijke aspecten van cultureel-erfgoedbeheer. Hierbij moet ook meer aandacht gaan naar de verschillende noden van en formules voor collectiebeherende en dienstverlenende organisaties: er zijn immers heel andere uitdagingen voor archieven, erfgoedbibliotheken, expertisecentra en musea.

■ Belangenbehartiging voor de cultureel-erfgoedsector

Onder de deskundige leiding van Hugo De Vos, oud-directeur van de Federatie van Organisaties voor Volksontwikkelingswerk* (FOV), boog een werkgroep zich over de thematiek van de belangenbehartiging.

Er zijn drie werksoorten binnen het sociaal-cultureel werk: verenigingen, bewegingen en vormingscentra. De belangenorganisatie verdedigt de belangen van de afzonderlijke organisaties, van de werksoorten en ook de collectieve belangen. Deze belangen worden voornamelijk verdedigd t.o.v. ministers, kabinetten, de Vlaamse administratie en het provinciale bestuursniveau. Als belangenbehartiger wordt gestreefd naar een duidelijke en liefst constructieve relatie met de overheid. Als er een sterke belangenorganisatie is, dan wordt de (agenda van

de) sector op de politieke en beleidsagenda gezet en is er één aanspreekpunt voor politici, wat comfortabel is voor hen. Het is volgens De Vos aan te bevelen om steunpunt en belangenbehartiger duidelijk van elkaar te onderscheiden. Een steunpunt dient volgens de inleider voorop te lopen, de sector voort te sturen en nieuwe tendensen, methodieken en inzichten te vertalen naar de sector. Een belangenbehartiger lijkt vaak (op het eerste gezicht) eerder 'conservatief' en drijft op andere krachten. Er is wel nood aan een goede relatie tussen beide. Een goede relatie is eveneens noodzakelijk met de adviesorganen zoals de SARC, met beroepsorganisaties, vakbonden, enz. Belangrijk is het inzicht dat de FOV denkt en handelt vanuit de werkgevers: het is geen beroepsvereniging. De FOV is gestart door mensen uit alle deelsectoren bij elkaar te brengen. Daarna werden de statuten, een huishoudelijk reglement en een visietekst opgesteld waarin werd vermeld op welke manier er rekening wordt gehouden met een aantal parameters, bijvoorbeeld op welke manier er tot een standpuntbepaling wordt gekomen. Als belangenbehartiger is een zekere vastberadenheid en geduld, empathie, grote onderhandelingsbereidheid en pragmatisme nodig. De FOV heeft wel degelijk op het beleid kunnen wegen en is aanvaard als gesprekspartner.

De deelnemers hadden tal van vragen en bemerkingen. Zo hebben de organisaties aangesloten bij de FOV allen een gelijkaardig statuut, terwijl er binnen de cultureel-erfgoedsector een grote diversiteit bestaat qua organisatievormen. Samenhangend hiermee moet het gemeenschappelijk belang van de cultureel-erfgoedsector nog verder uitgekristalliseerd en benoemd worden. Er wordt aangevoeld dat er een grote nood is aan gemeenschappelijke belangenbehartiging en aan een open discussie daarover, maar ook dat het cultureel-erfgoedveld nog volop in beweging is en er soms spanningen zijn tussen de belangen van de verschillende deelsectoren (want zelfs de beperkte subsidiëring is zeer ongelijkmatig verdeeld in de cultureel-erfgoedsector). Er moet dus draagvlak gevonden worden voor een gemeenschappelijke belangenbehartiging, in de eerste plaats binnen de sector(en), maar ook bij externe stakeholders en overheden. Er bestond consensus over de vaststelling dat het belangrijk is om via eenheid in verscheidenheid de cultureel-erfgoedsector te positioneren, onder meer via de ontwikkeling van een belangenbehartiger. Gewenst: een nieuw en breder discussiemoment of een overlegdag over belangenbehartiging in de cultureel-erfgoedsector, door iemand te organiseren in 2012 waarbij er verder kan worden gegaan op de tijdens de sessie gegenereerde dynamiek.

Kort samengevat

De discussies in de verschillende werkgroepen waren erg rijk. Het is natuurlijk onmogelijk om alles hier in detail weer te geven of adequaat en genuanceerd recht te doen aan alle inbreng en suggesties. Bovendien bleek een achteraf in de wandelgangen vaak gehoorde opmerking te zijn, dat velen, zoals dat heet, 'het proces zelf' erg waardevol vonden en vooral ook sterk apprecieerden dat er in discussie kon getreden worden over gedeelde thema's met collega's uit dezelfde cultureel-erfgoedsector maar die actief zijn in andersoortige instellingen, netwerken en organisaties, wat onderling contact niet altijd stimuleert. Het Groot Onderhoud bleek een van de eerste gelegenheden sinds de invoering van het Cultureel-erfgoeddecreet van 2008 (en lang daarvoor) waarbij men in een zeer gevarieerde samenstelling in discussies over 'cultureel erfgoed' (zoals dat in Vlaanderen in de 21^e eeuw omschreven wordt) kon treden. Dit niet alleen met allerlei actoren waarvan (een deel van) de werking direct onder dat Cultureel-erfgoeddecreet ressorteert, maar ook met collega's uit andere constellaties en niveaus (zoals de federale instellingen, actoren uit de onroerend-erfgoedsector en het onderwijs).

Uit de discussies en interventies tijdens dit Groot Onderhoud blijkt duidelijk dat het cultureel-erfgoedveld nog steeds in volle ontwikkeling is. Dat uit zich onvermijdelijk ook in bepaalde 'groeipijnen' (en hopelijk geen 'krimp-pijnen'). De cultureel-erfgoedsector krijgt onvoldoende middelen om zijn basisfuncties adequaat uit te oefenen en om daartoe voldoende professionele competenties te verwerven (zonder tegelijk de waardevolle inbreng van de vrijwilligers en andere belangstellenden uit het oog te verliezen: dit werd tijdens het Groot Onderhoud systematisch benadrukt). Er is nog meer gemeenschappelijke expertisestructuren en samenwerking nodig in de ondersteuningsstructuren om de inspanningen beter te kanaliseren en te laten 'renderen'. Erfgoedwerkers, -instellingen, -net-

werken en -organisaties moeten nieuwe tools ontwikkelen om creatief in te spelen op maatschappelijke trends, uitdagingen en evoluties (vergrijzing, interculturaliteit, nieuwe vrijetijdsbestedingspatronen en doelgroepen, enz.). De sector moet vooral ook antwoorden vinden voor de moeilijke dubbele opdracht om het cultureel erfgoed duurzaam toegankelijk te houden en tegelijkertijd uit te pakken met een dynamische publiekswerking die alle doelgroepen in de samenleving voldoende aanspreekt en die een plaats bemachtigt op een concurrentiële vrijetijdsmarkt. Het is een dilemma – of het wordt zo ervaren – dat wellicht enkel te overtuigen is als beleidsmakers (en de bevolking) kunnen overtuigd worden om zowel te (blijven) investeren in de publieke zichtbaarheid van cul-

tureel erfgoed (niet alleen in prestigeprojecten), alsook in de kwaliteitsvolle basiswerking 'achter de schermen'. Kan het een zonder het ander? Beleidsmakers kaatsen in deze moeilijke tijden de bal soms ook terug, en plaatsen (segmenten van) de sector voor hun verantwoordelijkheid om bijkomende financiering te zoeken 'in de markt(werking)'.

“ *De cultureel-erfgoedsector krijgt onvoldoende middelen om zijn basisfuncties adequaat uit te oefenen en om daartoe voldoende professionele competenties te verwerven.* ”

Een allesbehalve eenvoudige opdracht, die niet zonder risico is en die met wisselend succes aangepakt wordt. In de concurrentiestrijd om de schaarse middelen in een – laten we dat vooral niet vergeten – kleine markt en relatief gezien kleine (en wijzigende) demografische populatie in Vlaanderen, dreigen de kleinere erfgoedspelers het moeilijk te krijgen. Het lijkt relevant verder inspanningen te leveren om de cultureel-erfgoedsector in Vlaanderen in kaart te brengen, verder te monitoren en zijn impact aan te tonen, en – niet te vergeten – economisch, maatschappelijk en ecologisch duurzaam te werken ... Stuk voor stuk grote uitdagingen, die slechts ten dele door het Cultureel-erfgoeddecreet (het oude zowel als het naar verwachting in 2012 aangepaste) worden opgevangen. Toch hebben actoren uit de cultureel-erfgoedsector (en actoren die het goed voorhebben met roerend en immaterieel erfgoed in Vlaanderen en met de mensen, instellingen en netwerken die zich daarvoor inzetten) er alle belang bij als één blok achter dit decreet te gaan staan om de ontwikkelingen verder te steunen en te consolideren. Onder het motto 'eenheid in verscheidenheid' kan het cultureel-erfgoedveld zich dan vanuit een solide sokkel als sector verder profileren, gebaseerd op een sterkere interne samenhang en gedeelde belangen ... op naar 2020.

Opvolging van de discussiegroepen

Een aantal ter sprake gebrachte (deel)acties passen in de kerntaken van het steunpunt voor cultureel erfgoed (praktijkondersteuning, praktijkontwikkeling, beeldvorming en communicatie) en staan ingeschreven in het beleidsplan 2012-2016⁵ en in de beheersovereenkomst. Het gaat meer in het bijzonder over de ondersteuning van het vrijwilligerswerk, de profilering van doelgroepen in het kader van de ondersteuning van publiekswerking (valorisatie PRISMA), de werking rond interculturaliteit en/of erfgoed en migratie, het stimuleren van de netwerking en samenwerking in de sector en het versterken van het debat over en de realisaties rond competenties, met ook een link naar de thematiek van de erfgoedopleidingen (traject Erfgoedgeleerden). Andere thema's hebben een sterk beleidsmatige inslag en worden door het agentschap Kunsten en Erfgoed in samenwerking met FARO en andere partners verder opgenomen. Dit geldt meer in het bijzonder voor het thema duurzame toegang tot cultureel erfgoed, waarbij onder andere het agentschap de opvolging verzorgt van het onderzoek naar de depotwerking.⁶ FARO zal rond deze belangrijke hefboom verdere acties ondernemen binnen bijvoorbeeld de ondersteuning van

behoud en beheer van roerend erfgoed. Samen met de sector zullen het agentschap en het steunpunt ook het idee van een visienota over roerend erfgoed verder uitwerken. Het agentschap en het steunpunt nemen elk vanuit hun perspectief en opdrachten initiatieven om vertogen over en het investeringsklimaat voor cultureel erfgoed aan te moedigen en om het duurzaam ondernemerschap in de sector te versterken. Belangrijke clusters van (andere) actoren in de cultureel-erfgoedsector zullen hopelijk zelf kunnen komen tot het realiseren van een andere hefboom om dit en nog veel meer te realiseren, namelijk het uiteindelijk laten opstaan van een assertieve en constructieve belangenbehartiger voor cultureel erfgoed, met name ook op het niveau van Vlaanderen.

Evaluatie en toekomst van het Groot Onderhoud

Volgens de betrokken organisatoren (de adviescommissie, het agentschap, het steunpunt) is het belangrijk om als 'cultureel-erfgoedsector' samen te discussiëren over algemene strategische lijnen, taktische bewegingen, lange- en kortetermijndoelstellingen en trajecten. Daarvoor lijkt de formule van een (jaarlijks) Groot Onderhoud een geschikt instrument. Deze samenkomst wordt in het najaar van 2012 opnieuw georganiseerd. ■■■

Ter gelegenheid van het Groot Onderhoud werden vijf filmpjes gedraaid bij diverse cultureel-erfgoedinstellingen. We filmden in het Nationaal Jenevermuseum, het M HKA, het KADOC, het Groeningemuseum en de Erfgoedbibliotheek Hendrik Conscience. U kan alles bekijken via het YouTube-kanaal van FARO www.youtube.com/faronetvideo.

Prof. dr. Marc Jacobs is docent kritische erfgoedstudies aan de Vrije Universiteit Brussel (Vakgroep Kunstwetenschappen en Archeologie) en directeur van FARO.

Dr. Jeroen Walterus is adjunct-directeur bij FARO.

1. Zie www.hetgrootonderhoud.be podcasts, video's, fotoreportages en presentaties. We maken ook van de gelegenheid gebruik om alle betrokkenen te bedanken voor hun bijdrage aan de realisatie van dit evenement, meer in het bijzonder de leden van de Adviescommissie Cultured Erfgoed, het agentschap Kunsten en Erfgoed (met name ook voor de verslaggeving), het Departement CJS/M, Cultuurnet en de medewerkers van FARO.
2. Zie www.faronet.be/prisma
3. Zie www.cultuurprijzen.be/2010/cultured-erfgoed
4. De FOV is een autonome en onafhankelijke vzw, opgericht door erkende organisaties voor sociaal-cultureel volwassenenwerk. De FOV verdedigt sinds 2000 de belangen van de gesubsidieerde sociaal-culturele organisaties bij overheden en bij andere beleidsinstanties.
5. Een samenvatting van het Beleidsplan 2012-2016 van FARO is te vinden op: www.faronet.be
6. Zie de studie: J. SCHRAUWEN, A. SCHRAMME EN F. SWENNEN, *De huidige, mogelijke en wenselijke rol van de private sector bij investeringen in infrastructuur en uitbating van museumdepots in Vlaanderen. De huidige mogelijke en wenselijke rol van de private sector bij de bouw, het verbouwen of de uitbating van museumdepots*. Antwerpen, UA Cultuurmanagement, 2011.

*In het vorige nummer van *faro* | tijdschrift over cultureel erfgoed werd verslag gedaan van de lezingen en het aansluitende debat tijdens het colloquium 'Archieven 2020' (Brussel, 10 november 2011), waar ook de resultaten werden voorgesteld van het onderzoek naar het draagvlak voor archieven in Vlaanderen. Dit onderzoek gebeurde op basis van de data die verzameld werden in het kader van het grootschalig bevolkingsonderzoek 'Vlamingen & het verleden.' In dit artikel presenteren we de belangrijkste bevindingen van het draagvlakonderzoek archieven.*

PRISMA-bevolkingsonderzoek: groot draagvlak voor archieven in Vlaanderen

TEKST Alexander Vander Stichele

De afgelopen jaren deed ook de Vlaamse archiefsector heel wat inspanningen om een beter zicht te krijgen op de archiefbezoek(st)er.² Via publieksonderzoek willen archieven vandaag immers achterhalen wie er zoal hun instelling bezoekt en waarom en of de bezoekers tevreden zijn over het personeel, de dienstverlening en de beschikbare infrastructuur. Dergelijke informatie is onder meer nuttig, omdat ze toelaat de publieksgerichte facetten van de archiefwerking te evalueren om op basis van die kennis verbeter- of veranderingstrajecten te kunnen initiëren. Ze is bovendien waardevol met het oog op een verruiming van de publieksgerichte werking. Weten welke potentiële bezoekers je vandaag nog niet (voldoende) bereikt en hoe het bezoekersprofiel evolueert doorheen de tijd laat immers ook toe om hieromtrent doelgerichte initiatieven op te zetten.

Ondanks het feit dat heel wat archieven zelf het belang inzien van een correcte gegevensverzameling over hun bezoekers, weten we op bevolkingsniveau relatief weinig over de kennis van archieven, het bezoek aan archieven en de perceptie die de Vlamingen hebben van de archiefsector. Uit de grootscheepse cultuurparticipatiesurveys van het afgelopen decennium blijkt trouwens dat de aandacht vanuit de Vlaamse onderzoekswereld voor de archiefsector eerder beperkt is. Zo werd in de cultuurparticipatiesurvey 2003-2004 van

het toenmalige steunpunt Re-Creatief Vlaanderen enkel gevraagd of de respondenten tijdens de zes maanden voorafgaand aan het onderzoek een archief bezochten. Uit deze bevraging bleek dat 2,7 % van de Vlamingen tussen 14 en 85 jaar oud dat in het voorafgaande halve jaar inderdaad gedaan hadden.³ In het vervolgonderzoek uit 2009 (PaS'09, uitgevoerd door het Steunpunt Cultuur, Jeugd en Sport) werd niet meer gepeild naar archiefbezoek.

Ook wanneer we kijken naar onze buurlanden, zien we relatief weinig diepgang in het verzamelde cijfermateriaal over archiefbezoek. Zo weten we bijvoorbeeld dat 4,3 % van de Nederlanders ouder dan 16 jaar in 2007 aangaf dat ze de afgelopen twaalf maanden een archief hadden bezocht. In vergelijking met de cijfers uit 1995 (2,9 %), 1999 (2,4 %) en 2007 (3,3 %) blijkt het bij onze noorderburen om een gestage stijging te gaan.⁴ Dit komt ook tot uiting in de stijging van het aantal bezoeken per 100 inwoners (van 7 in 1999 tot 16 in 2007), de stijging van het aantal frequente (van 0,6 in 1999 tot 1,7 in 2007) en incidentele (van 1,8 in 1999 tot 2,8 in 2007) bezoekers alsook in de stijging van het gemiddeld aantal bezoeken per bezoeker (van 2,7 in 1999 tot 3,6 in 2007). In het Verenigd Koninkrijk gaf in 2010-11 4,0 % van de respondenten ouder dan 16 jaar aan dat ze een archief hadden bezocht,⁵ terwijl dit cijfer voor Frankrijk in 2008 op 3,0 % lag.⁶ Net zoals in Vlaan-

deren zijn deze participatiecijfers op bevolkingsniveau zowat het enige cijfermateriaal met betrekking tot archieven dat regelmatig verzameld wordt.

Om de lacune inzake relevant cijfermateriaal op bevolkingsniveau voor de Vlaamse archiefsector enigszins weg te werken, namen we in het FARO-bevolkingsonderzoek 'Vlamingen & het verleden' niet alleen vragen op die op een meer gedetailleerde manier peilden naar het archiefbezoek in Vlaanderen. We vroegen daarnaast ook naar de zoekredenen, namen een vragenbatterij op die specifiek peilde naar het publieke draagvlak voor archieven en bewaarbibliotheken in Vlaanderen en polsten eveneens naar het virtuele archiefbezoek. Op basis van deze vragen hoopten we een meer genuanceerd beeld van het archiefbezoek in Vlaanderen te kunnen schetsen, evenals van het maatschappelijke draagvlak voor archieven in Vlaanderen.

Kennis en participatie

In de plaats van de klassieke vraag naar de bezoekfrequentie van de respondenten aan een archief tijdens de afgelopen twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging, wilden we allereerst ook zicht krijgen op de vertrouwdheid met archiefinstellingen in Vlaanderen. Zoals blijkt uit figuur 1, werd daarbij gepeild naar de kennis van een drietal types archieven, die ook telkens geïllustreerd

■ Opname in KADOC. Het filmpje kan bekeken worden op www.youtube.com/user/faronetvideo. © FARO

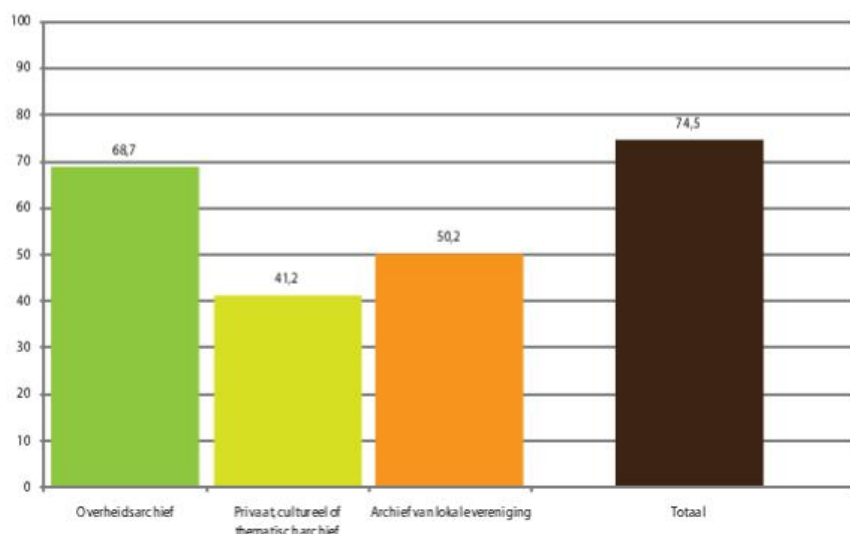
werden met een aantal voorbeelden: overheidsarchieven (1), archieven van private instellingen of cultureel/thematische archieven (2) en archieven of documentatiecentra van lokale verenigingen (3). Voor elk van deze archieftypes werd vervolgens aan de respondenten gevraagd of ze deze ooit bezocht hadden. Indien dit het geval was, konden ze ten slotte aangeven of ze tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een dergelijk archief bezocht hadden en hoe vaak ze dit dan gedaan hadden.

In grafiek 1 geven we voor de drie archieftypes afzonderlijk en ook in het totaal weer hoeveel procent van de respondenten uit het onderzoek deze archieftypes kennen, al was het maar van naam. Uit de grafiek blijkt dat overheidsarchieven de meest gekende archiefinstellingen zijn. Bijna 69 % van de respondenten uit ons onderzoek (18- tot 85-jarige Vlamingen) geeft aan een of meerdere overheidsarchieven te kennen. Dit cijfer ligt op respectievelijk 50,2 % voor de archieven van lokale verenigingen en op 41,2 % voor de archieven van private instellingen of de culturele/thematische archieven. Globaal over de drie archieftypes heen zien we dat bijna 75 % van de respondenten uit het onderzoek aangeeft een of meerdere soorten archiefinstellingen te kennen. Alhoewel we op basis van dit cijfer niets kunnen zeggen over de diepgang van deze kennis, kunnen we wel besluiten dat heel wat mensen zich

■ Figuur 1: vraag naar kennis van en bezoek aan diverse archieftypes in het bevolkingsonderzoek 'Vlamingen & het verleden'.

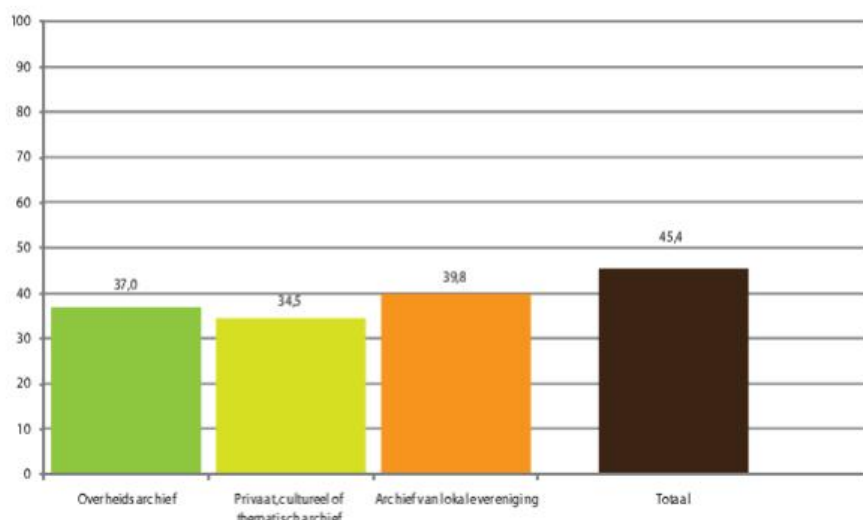
	Kent u het?		Ik heb ze ooit bezocht		Ik heb ze de voorbije 12 maanden bezocht		Zo ja, Hoe vaak was dat het voorbije jaar
	Neen	Ja	Neen	Ja	Neen	Ja	
1. Een overheidsarchief (rijksarchief, provinciaal archief, gemeente- of stadsarchief, een kadaster of OCMW-archief ...)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	.....
2. Een archief van een private instelling (kerkarchief, schoolarchief ...) of een cultureel of thematisch archief (bv.: KADOC, AMSAB, AMVB, Letterenhuis, architectuurarchief ...)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	.....
3. Een archief of documentatiecentrum van een lokale vereniging (heemkundige kring, vereniging voor familiekunder, sportclub ...)	☐	☐	☐	☐	☐	☐	.....

Grafiek 1: kent u onderstaande archieftypes?

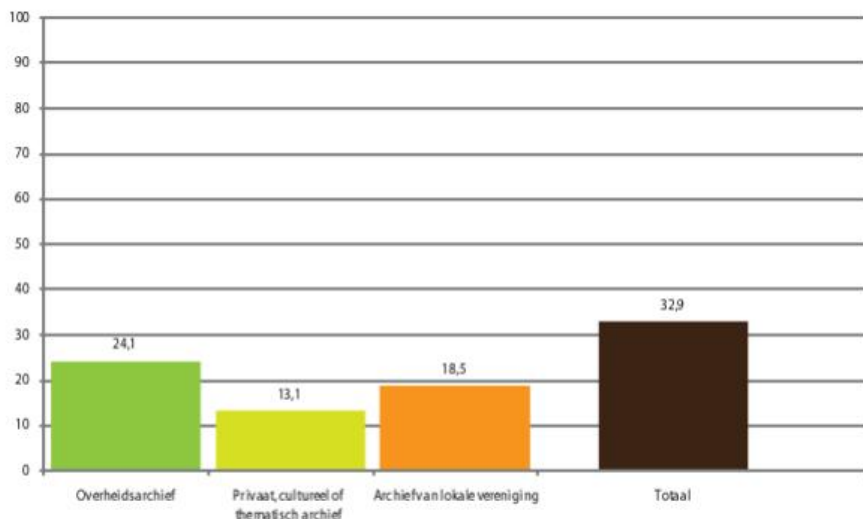
(N = 1682, missing = 11,4%)

Grafiek 2a: indien u een archieftype kent - Heeft u dit type ooit bezocht?

(N = 1199, missing = 4,3%)

Grafiek 2b: totale dataset - Heeft u dit type ooit bezocht?

(N = 1657, missing = 12,7%)

bij het concept 'archieven' op zijn minst iets kunnen voorstellen. Indien we de respondenten met ontbrekende waarden op deze vraag bijvoorbeeld zouden beschouwen als niet-kenners, dan daalt het percentage deelnemers aan ons onderzoek dat aangeeft een of meerdere archieven te kennen (al was het maar van naam) meteen tot 66,0 %.⁸

Wanneer we in grafiek 2a vervolgens kijken hoeveel procent van diegenen die een archief kennen dit ook ooit bezochten, dan zien we dat dit percentage varieert tussen 35 % en 40 %, naargelang het archieftype. Voor het totaal van de archieven ligt het percentage op ongeveer 46 %. Omgerekend naar de totale dataset (dus ook rekening houdend met diegenen die geen enkel archief kennen, zie grafiek 2b) ligt het percentage respondenten dat ooit een overheidsarchief bezocht op 24,1 %. Voor de archieven van private instellingen of cultureel/thematische archieven ligt dit percentage op 13,1 % en voor de archieven van lokale verenigingen op 18,5 %. Uit deze cijfers blijkt dat de grotere bekendheid van overheidsarchieven onder de bevolking niet noodzakelijk wil zeggen dat ze verhoudingsgewijs door veel meer mensen bezocht worden. Globaal gaf 32,9 % van alle respondenten uit ons onderzoek aan ooit een archief bezocht te hebben. Een cijfer dat daalt tot 28,7 % wanneer we alle ontbrekende waarden als niet-bezoekers zouden beschouwen.⁹

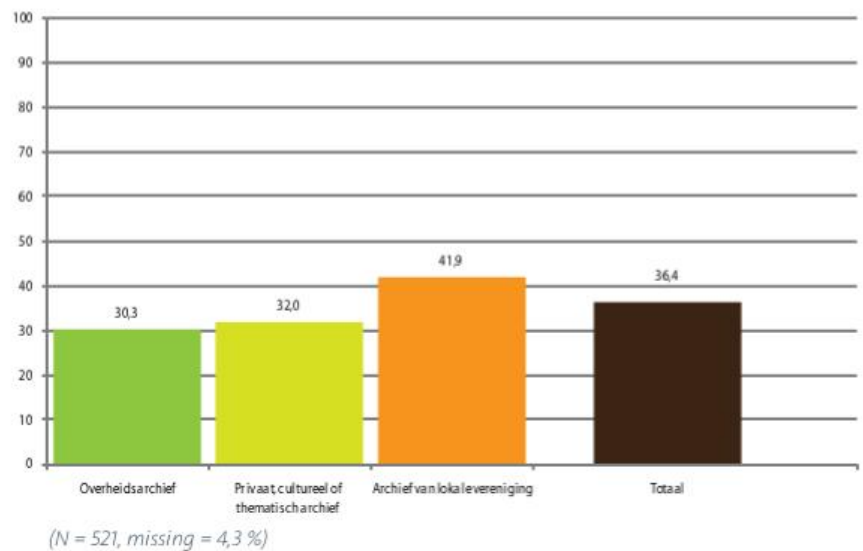
In een volgende stap kunnen we nagaan hoeveel procent van de respondenten die ooit al eens een archief bezochten dit ook deden tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging. Uit grafiek 3a kunnen we afleiden dat globaal iets minder dan een derde van degenen die ooit al een overheidsarchief, een archief van een private instelling of een cultureel/thematisch archief bezochten, aangeven dit ook tijdens het jaar voorafgaand aan de bevraging te hebben gedaan. Voor de archieven of documentatiecentra van lokale verenigingen ligt dit percentage een stuk hoger, nl. op 42 %. Blijkbaar zijn deze doorgaans kleinere en minder professioneel uitgebouwde archieven dus juist degenen die verhoudingsgewijs door het grootste aantal mensen worden bezocht. Gegeven de nauwe link met het lokale verenigingsleven, waar duizenden Vlamingen al dan niet actief bij betrokken zijn, hoeft dit eigenlijk niet

te verwonderen. Als we het bezoekpercentage ook hier weer omrekenen naar de totale dataset (zie grafiek 3b), dan kunnen we stellen dat 6,4 % van alle respondenten tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan het onderzoek een overheidsarchief bezocht, 3,5 % van hen bezocht een archief van een private instelling of een cultureel/thematisch archief en 6,2 % procent bezocht een archief of documentatiecentrum van een lokale vereniging. Voor de drie archief-types samen gaat het over 11,2 % van alle respondenten uit het onderzoek. Indien we de respondenten met een ontbrekende waarde opnieuw als niet-bezoekers zouden beschouwen, dan daalt dit cijfer lichtjes tot 10,0 %. In vergelijking met andere bezoekcijfers op populatieniveau, zowel uit Vlaanderen als uit de ons omringende landen, is dit een hoog percentage (zie boven). Naast de mogelijke oververtegenwoordiging van erfgoedgeïnteresseerden in ons onderzoek is dit verschil waarschijnlijk te wijten aan de meer gedetailleerde manier van bevragen.¹⁰ Hierdoor komt het bezoek aan bepaalde types archieven die doorgaans onder de radar blijven meer aan de oppervlakte, zoals het bezoek aan een kadaster als specifieke vorm van overheidsarchief of het bezoek aan een archief van een lokale vereniging. Uit onze analyses blijkt trouwens dat het merendeel (72 %) van de respondenten die tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een archief bezochten slechts een van de drie types bezocht. Ook de bezoekfrequentie ligt eerder aan de lage kant. Voor de drie archieftypes geldt immers dat de mediaan 2 bedraagt. Dit wil zeggen dat de helft van alle bezoekers tijdens het jaar voorafgaand aan de bevraging maximaal twee keer een archief uit een specifiek type bezocht. Dit cijfer komt overeen met de mediane bezoekfrequentie uit het Publieksonderzoek Archieven, alhoewel de referentieperiode daar maar zes maanden besloeg.

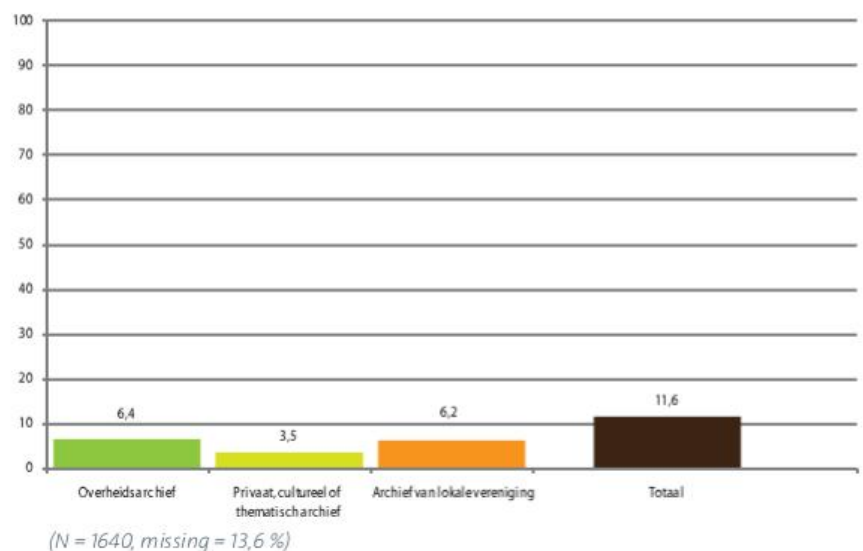
Bezoekredenen

Naast vragen over kennis en participatie werd aan de archiefbezoekers ook gevraagd waarom ze het voorbije jaar een of meerdere archieven hadden bezocht. Ze konden hierbij kiezen uit vijf antwoordmogelijkheden, waarvan ze er meerdere konden aanduiden. Uit tabel 1 blijkt dat het merendeel van de bezoekers (56 %) zegt dat opzoekingswerk de – evidente – motivatie was om een

■ Grafiek 3a: indien u ooit een archief bezocht - Heeft u de afgelopen twaalf maanden een archief bezocht?

■ Grafiek 3b: totale dataset - Heeft u de afgelopen twaalf maanden een archief bezocht?

■ Tabel 1: indien vorig jaar archief bezocht – Redenen van bezoek.

(meerdere antwoorden mogelijk)

Bezoekredenen	%
Reden 1: Ik heb er iets opgezocht.	56,0
Reden 2: Ik heb er iets ontleend.	15,6
Reden 3: Ik heb er om specifieke informatie gevraagd.	37,8
Reden 4: Ik heb er iets bijgewoond (lezing, rondleiding, evenement ...).	27,6
Reden 5: Ik heb er iets bezocht (tentoonstelling ...).	30,8

(N = 171, missing = 8 %)

archief te bezoeken. Verrassend is wellicht dat dit percentage niet veel hoger ligt en dat bijgevolg heel wat respondenten een archief bezoeken om specifieke informatie te vragen (bv. iets te laten opzoeken). En ook het percentage respondenten dat een archief bezocht om er iets bij te wonen (een lezing, rondleiding, evenement ...) of om er iets te bezoeken (tentoonstelling ...) ligt opvallend hoog. Het feit dat archieven in toenemende mate ook een cultureel bezoekersaanbod genereren, draagt op zijn beurt wellicht bij tot het hoge bezoekcijfer voor archieven in ons onderzoek. Uit onze analyse blijkt in ieder geval dat slechts 5 % van alle respondenten uit ons onderzoek de afgelopen twaalf maanden een archief bezocht voor opzoekingswerk.

Maat van vertrouwdheid

Om een beeld te krijgen van het publieke draagvlak voor archieven in Vlaanderen namen we in de vragenlijst acht stellingen op – zowel positieve als negatieve – waarbij de respondenten op een vijfpuntenschaal moesten aangeven in welke mate ze het met de stelling eens zijn. Om de antwoorden op een meer genuanceerde wijze in kaart te brengen, besloten we om een ‘maat voor vertrouwdheid met archieven’ te construeren. Deze maat baseerden we op de reeds besproken vragen over kennis en participatie. Meer bepaald deelden we de respondenten uit het onderzoek op in vier categorieën (zie tabel 2). Een eerste categorie bestaat uit de respondenten die ‘niet of weinig vertrouwd zijn met archieven’. Deze categorie waartoe 27,6 % van de respondenten behoort, bevat diegenen die aangaven geen archieven te kennen en er ook nog nooit een bezochten.¹² De tweede categorie, waartoe 39,5 % van de respondenten behoort, bevat mensen die nog nooit een archief bezochten, maar er wel een of meerdere kennen. We noemen hen daarom ‘enigszins vertrouwd’ met archieven. De derde en vierde categorie, waartoe respectievelijk 21,7 % en 11,2 % van de respondenten behoren, kunnen we omschrijven als ‘vertrouwd met archieven’. Niet alleen kennen de respondenten uit deze categorieën een of meerdere archieven, daarnaast bezochten ze er al een of meerdere. Daar waar de respondenten uit de derde categorie aangaven dat ze dit ooit gedaan hebben, bestaat de vierde categorie uit de respondenten die tijdens de twaalf maanden

■ Tabel 2: maat voor vertrouwdheid met archieven.

Omschrijving van categorieën	%
Categorie 1: Weinig of niet vertrouwd met archieven. Nooit bezocht en kent geen enkel archief.	27,6
Categorie 2: Enigszins vertrouwd met archieven. Nooit bezocht maar kent wel een of meerdere archieven.	39,5
Categorie 3: Vertrouwd met archieven – ooit bezocht. Bezocht ooit een of meerdere archieven.	21,7
Categorie 4: Vertrouwd met archieven – afgelopen jaar bezocht. Bezocht voorbij jaar een of meerdere archieven.	11,2

(N = 1657, missing = 12,7 %)

den voorafgaand aan het onderzoek een of meerdere archieven bezochten.¹²

■ Sociodemografisch profiel van de verschillende categorieën

Het traditionele beeld van de archiefbezoeker is dat van de ietwat oudere, vaak hoogopgeleide man die zich in zijn vrije tijd bezighoudt met een of andere vorm van historisch onderzoek. Dit beeld wordt onderzoeksmatig bevestigd. Zowel het Publieksonderzoek Archieven als Nederlandse en Britse onderzoeken bevestigen dit beeld: hoger opgeleiden, mannen en personen uit de oudere leeftijdsgroepen zijn oververtegenwoordigd binnen de populatie archiefbezoekers.¹³ Als we nagaan hoe de verschillende categorieën van onze maat voor vertrouwdheid zich sociodemografisch tot elkaar verhouden, dan zien we in grafiek 4a dat naarmate de vertrouwdheid met archieven stijgt, het aandeel mannen toeneemt. Zo bedraagt de man/vrouw-verhouding in de categorie die het minst vertrouwd is met archieven 47,2 % t.o.v. 52,8 %, daar waar ze 55,1 % t.o.v. 44,9 % bedraagt voor diegenen die het meest vertrouwd zijn met archieven en hun werking. Dit geslachtsverschil is statistisch evenwel niet betekenisvol. Met betrekking tot de leeftijd stellen we wel betekenisvolle verschillen vast. Zo zien we in grafiek 4b bijvoorbeeld dat 65-plussers significant oververtegenwoordigd zijn binnen de categorie die het minst vertrouwd is met archieven (24,5 % t.o.v. 17,6 % in de totale dataset). Wat betreft de categorie die het meest vertrouwd is met archieven, merken we een lichte oververtegenwoordiging van de 18- tot 34-jarigen (30,8 % t.o.v. 28,1 % in de totale dataset: hoofdzakelijk te wijten aan studenten die in het kader van hun opleiding opzoekingswerk verrichten)

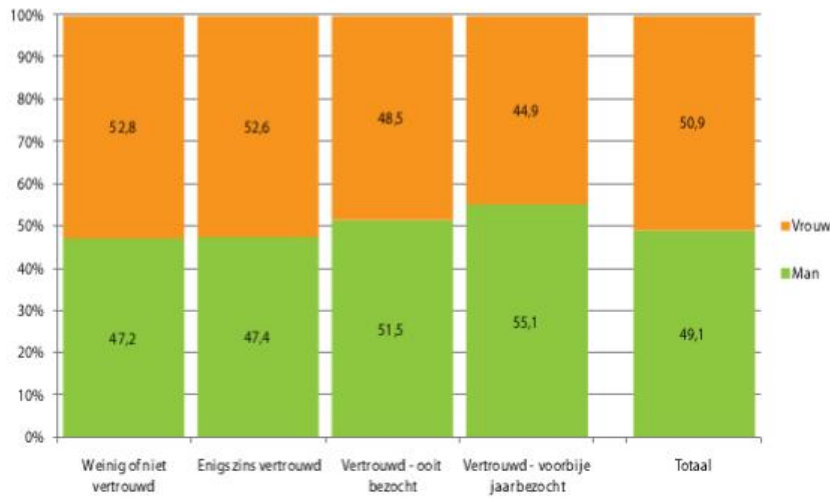
en een sterke oververtegenwoordiging van de 55- tot 64-jarigen (21,1 % t.o.v. 15,6 % in de totale dataset). Een meer gedifferentieerde opdeling toont trouwens aan dat ook de 65- tot 74-jarigen nog licht oververtegenwoordigd zijn binnen deze categorie, maar dat het archiefbezoek duidelijk afneemt na het 75e levensjaar. Het statistisch meest betekenisvolle verschil tussen de vier categorieën betreft echter het hoogst behaalde opleidingsniveau. Uit grafiek 4c blijkt immers zeer duidelijk dat de laagste opleidingscategorieën sterk oververtegenwoordigd zijn binnen de groep met de minste vertrouwdheid, terwijl de hoogste opleidingscategorieën sterk tot zeer sterk oververtegenwoordigd zijn binnen de groep met de meeste vertrouwdheid.¹⁴

Aangezien heel wat archiefbezoekers uit ons onderzoek het archief ook als bredere cultuur aanbieder frequenteren – om er iets bij te wonen of te bezoeken – gingen we ook na wat het sociodemografisch profiel is van de respondenten die het archief juist wel bezochten om er opzoekingen te verrichten. Uit tabel 3 blijkt dat er in vergelijking tot zowel de volledige dataset als tot de volledige groep respondenten uit de categorie die het meest vertrouwd is met archieven (i.e. diegenen die het afgelopen jaar een archief bezochten - zie grafieken 4a, 4b, 4c) beduidend meer mannen een archief bezochten met een opzoekingsdoel. Respondenten uit de jongste leeftijdsgroepen zijn evenals de 55- tot 64-jarigen ook (sterk) oververtegenwoordigd, terwijl respondenten uit de middenleeftijden en de oudste leeftijdsgroepen (sterk) ondervertegenwoordigd zijn. Wat betreft het opleidingsniveau valt vooral de zeer sterke ondervertegenwoordiging op van de laagste opleidingsniveaus en de (sterke)

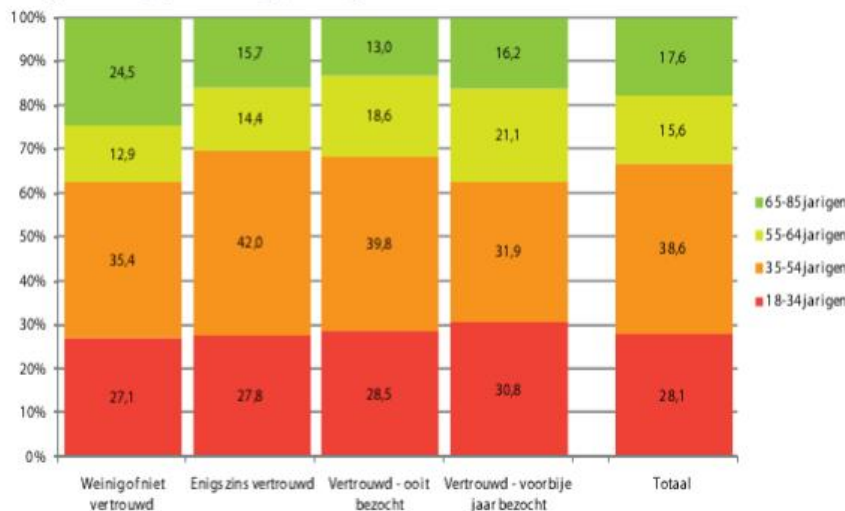
■ *Maat voor vertrouwdheid met archieven - Sociodemografische kenmerken per categorie.*

Grafiek 4a: geslachtsverdeling per categorie van de maat voor vertrouwdheid met archieven.

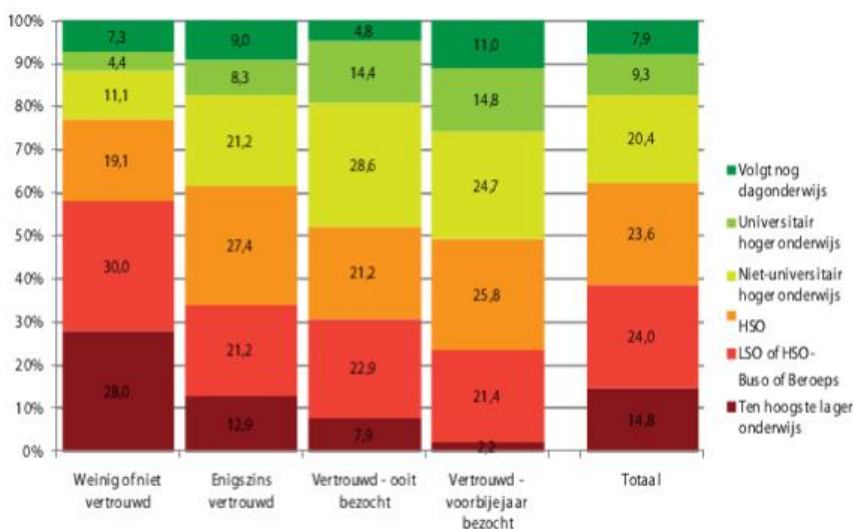
(N = 1656, missing = 12,8 %; $\chi^2 = 4,99$, $df = 3$, $p > .05$)

■ *Grafiek 4b: leeftijdsverdeling per categorie van de maat voor vertrouwdheid met archieven.*

(N = 1650, missing = 13,1 %; $\chi^2 = 32,65$, $df = 9$, $p < .001$)

■ *Grafiek 4c: verdeling naar hoogstbehaalde opleiding per categorie van de maat voor vertrouwdheid met archieven.*

(N = 1627, missing = 14,3 %; $\chi^2 = 172,27$, $df = 15$, $p < .001$)

oververtegenwoordiging van de andere opleidingscategorieën, inclusief de studenten. Het profiel van de archiefbezoekers die opzoeken verrichten sluit dan ook veel nauwer aan bij het profiel van de Nederlandse en Britse archiefbezoeker en stemt grotendeels overeen met het beeld van de leeszaalbezoeker dat we distilleerden uit het meest recente Publiksonderzoek Archieven.

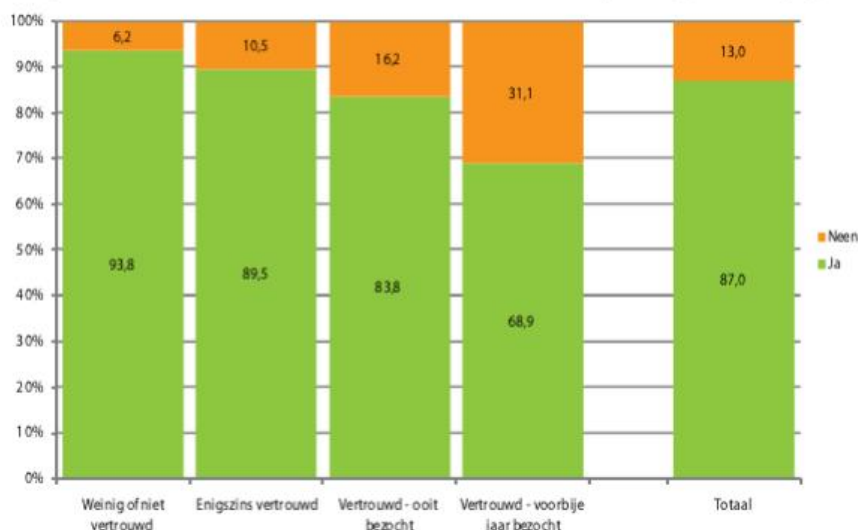
■ *Relatie met brede erfgoedinteresse en -participatie*

In het PRISMA-themanummer van *faro* | tijdschrift over cultureel erfgoed presenteerden we de eerste bevindingen uit het bevolkingsonderzoek 'Vlamingen & het verleden'.¹⁵ We kozen er toen voor om de erfgoedinteresse en -participatie te benaderen vanuit een 'maat voor erfgoedinteresse' die we opstelden aan de hand van specifieke vragen hierover. Uit de analyse bleek duidelijk dat er een positief verband bestaat tussen erfgoedinteresse enerzijds en erfgoedparticipatie anderzijds. Hoe sterker de interesse in diverse erfgoedthema's, hoe breder en frequenter men participeert. Uit onze analyses blijkt dat dit ook opgaat voor archiefbezoek. Wanneer we immers onze eerder geconstrueerde 'maat voor erfgoedinteresse' kruisen met onze nieuwe 'maat voor vertrouwdheid met archieven', dan zien we een heel uitgesproken positief verband.¹⁶ Naarmate de erfgoedinteresse toeneemt, stijgt ook het aandeel respondenten dat zich in de categorie bevindt die het meest vertrouwd is met archieven (en vice versa). Dit impliceert onder meer dat er ook een positieve relatie bestaat tussen kennis van en bezoek aan archieven enerzijds en erfgoedparticipatie anderzijds. Dit blijkt onder meer wanneer we nagaan hoeveel procent van de respondenten uit iedere categorie van onze maat voor vertrouwdheid met archieven lid is van een erfgoedvereniging (zie grafiek 5). Daar waar slechts 6,2 % van de respondenten uit de categorie die het minst vertrouwd is met archieven aangeeft lid te zijn van een erfgoedvereniging, stijgt dit percentage progressief tot 31,1 % voor de groep die het meest vertrouwd is met archieven.¹⁷ In vergelijking met de totale dataset (13 %) is dit een heel hoog percentage. Wanneer we opnieuw enkel kijken naar de respondenten die tijdens het jaar voorafgaand aan de bevraging een of meerdere archieven

■ Tabel 3: indien voorbij jaar archief bezocht en opzoeken verricht - Sociodemografisch profiel

		%
Geslachtsverdeling	Man	62,4
	Vrouw	37,6
Leeftijdverdeling	18- tot 34-jarigen	36,4
	35- tot 54-jarigen	30,9
	55- tot 64-jarigen	22,4
	65- tot 85-jarigen	10,3
Verdeling naar opleidingsniveau	Ten hoogste lager onderwijs	0
	LSO of HSO - Buso of Beroeps	10,6
	HSO	33,9
	Niet-universitair hoger onderwijs	23,8
	Universitair hoger onderwijs	16,5
	Volgt nog dagonderwijs	15,3

■ Grafiek 5: maat voor vertrouwdheid met archieven - Lidmaatschap van erfgoedvereniging?

(N = 1606, missing = 15,4 %; $\chi^2 = 77,94$, $df = 3$, $p < .001$)

bezochten om er opzoeken te verrichten, dan stijgt het percentage leden van erfgoedverenigingen zelfs nog tot 37,5 %. Dit percentage ligt in de buurt van het cijfer dat we vonden onder de leeszaalbezoekers van de archieven die deelnamen aan het Publieksonderzoek Archieven (42,4 %).

■ Relatie met virtuele erfgoedparticipatie

Naast de kennis over en het bezoek aan fysieke archieven peilde het onderzoek ook naar virtueel archiefbezoek en erfgoedgerelateerde internetactiviteiten. In grafieken 6a tot 6e geven we voor een aantal van deze activiteiten de participatiecijfers.¹⁸ We doen dit

opnieuw per categorie van de maat voor vertrouwdheid met archieven en voor de totale dataset. Wanneer we allereerst nagaan hoeveel procent van de respondenten de website van een of meerdere Belgische archiefinstellingen bezocht tijdens het jaar voorafgaand aan de bevraging, dan blijkt uit grafiek 6a dat 84,2 % van alle respondenten die behoren tot een van de vier categorieën dit nooit gedaan heeft. Iets meer dan 9 % deed dit één keer en een goede 7 % deed dit meermaals. De virtuele bezoekcijfers van buitenlandse archiefinstellingen liggen nog wat lager. Opgesplitst per categorie van vertrouwdheid met archieven zien we opnieuw grote verschillen inzake virtueel archiefbezoek. Er is immers een duidelijke relatie tussen vertrouwdheid met fysieke

archieven en het virtueel bezoeken van archiefinstellingen. Zo zien we dat bijna de helft van alle respondenten die het jaar voorafgaand aan het onderzoek een archief bezocht in die periode ook de website van een of meerdere Belgische archiefinstellingen bezocht. Ongeveer 30 % van deze respondenten bezocht ook de website van een of meerdere buitenlandse archieven. Deze cijfers staan in schril contrast met deze van de totale dataset en deze van de andere categorieën van onze maat voor vertrouwdheid.

Dat archiefinstellingen een mooie virtuele toekomst hebben en het belang van de digitalisering van hun bestanden terecht benadrukken (zie ook het vorige nummer van *faro | tijdschrift over cultureel erfgoed*), blijkt onder andere uit het feit dat veel meer respondenten dan diegenen die fysiek of virtueel een archiefinstelling bezochten aangeven dat ze in het jaar voorafgaand aan het onderzoek via het internet oude kaarten, teksten of afbeeldingen bekeken, historische geluidsfragmenten of verhalen over vroeger beluisterden en/of via het internet historisch beeldmateriaal bekeken (zie grafieken 6c tot 6e). Alhoewel we ook nu weer een duidelijke relatie zien tussen vertrouwdheid met/bezoek aan fysieke archieven enerzijds en het verrichten van deze virtuele activiteiten anderzijds, stellen we toch vast dat ook heel wat mensen die niet of nauwelijks vertrouwd zijn met archieven dergelijke online activiteiten verrichten. Het zijn nu precies dit soort activiteiten die heel nauw aansluiten bij hetgeen waarvoor ze bij een archief of bewaarbibliotheek terecht kunnen. Wellicht is heel wat historisch bronnenmateriaal dat mensen online raadplegen, bekijken of beluisteren trouwens afkomstig uit een of ander archief of andere bewaarinstelling. Door het feit dat dit materiaal vaak aangeboden wordt via andere platforms (denk bijvoorbeeld aan Europeana: www.europeana.be of aan allerlei lokale of regionale beeldbanken) is de link met de instelling waar het bewuste stuk, beeld of fragment bewaard wordt voor de doorsnee internaut niet meer altijd duidelijk. Vraag is natuurlijk of dit ook nodig is. Bewustwording hieromtrent kan in elk geval de appreciatie en het draagvlak voor archiefinstellingen vergroten.

■ **Maat voor vertrouwdheid met archieven - Virtuele erfgoedparticipatie**

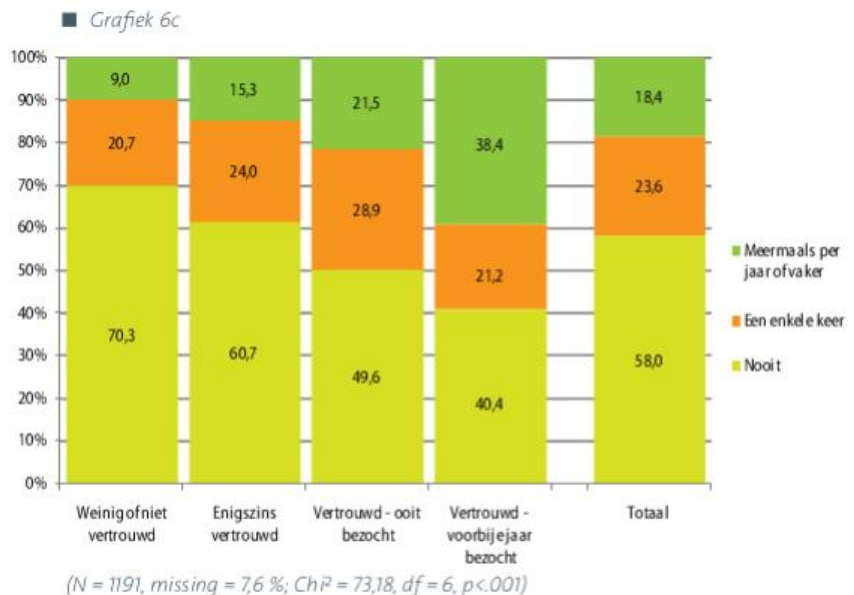
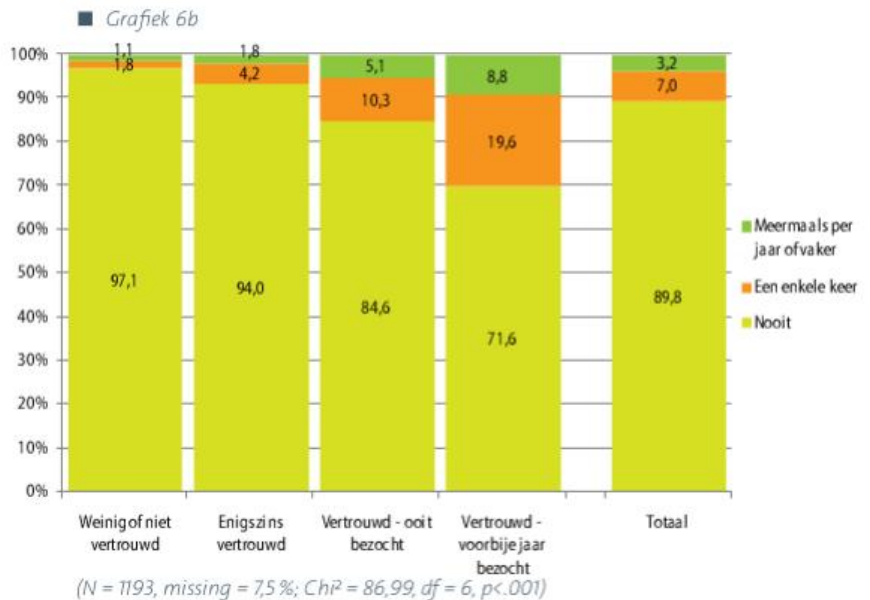
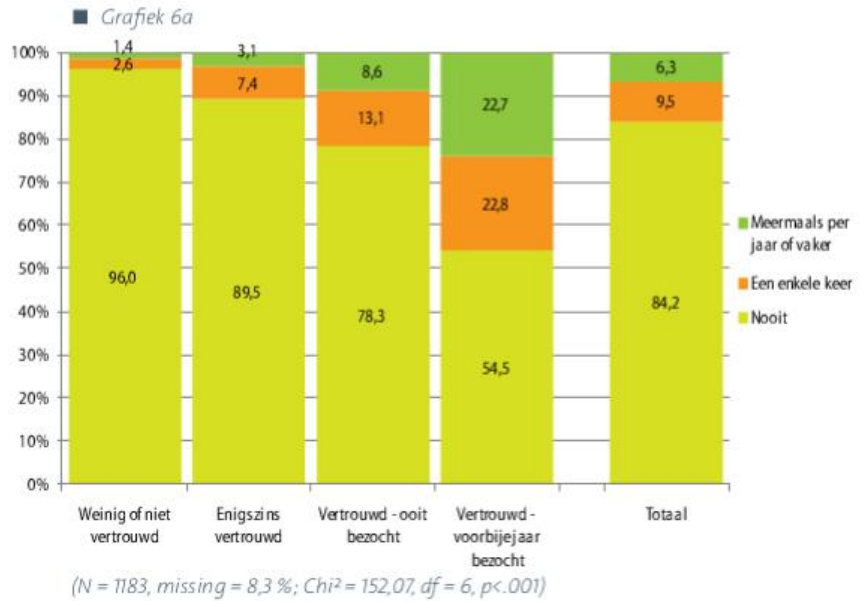
Grafiek 6a: hoe vaak heeft u het voorbije jaar een website van een Belgische archiefinstelling bezocht? Opdeling per categorie van de maat voor vertrouwdheid met archieven.

Grafiek 6b: hoe vaak heeft u het voorbije jaar een website van een buitenlandse archiefinstelling bezocht? Opdeling per categorie van de maat voor vertrouwdheid met archieven.

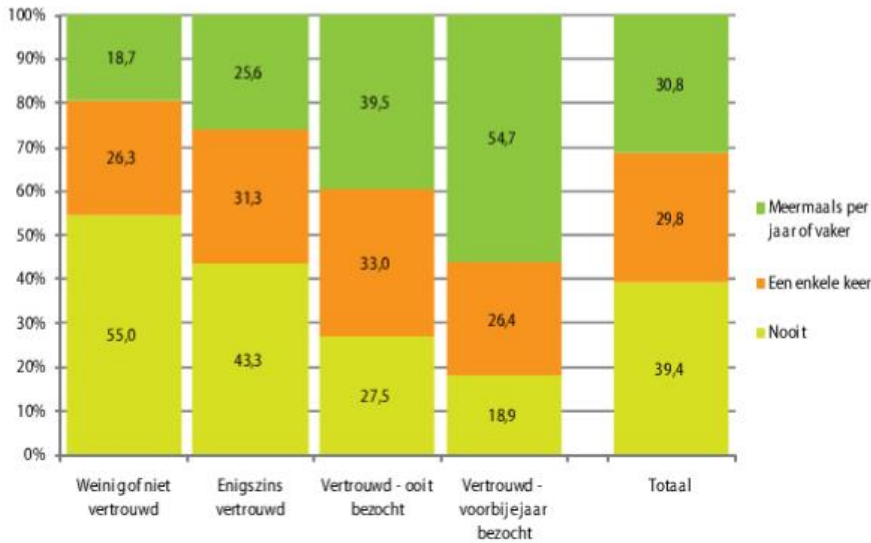
Grafiek 6c: hoe vaak heeft u het voorbije jaar op het internet oude documenten, boeken of kaarten bekeken? Opdeling per categorie van de maat voor vertrouwdheid met archieven.

Draagvlak voor archieven

Om te peilen naar het maatschappelijke draagvlak voor archieven in Vlaanderen namen we in het bevolkingsonderzoek ‘Vlamingen & het verleden’ ook een specifieke vragenbatterij op die op basis van een aantal stellingen dit draagvlak (of het gebrek eraan) moest aantonen. De eerste stelling die de respondenten in dit verband voorgeschoteld kregen met betrekking tot archieven luidde als volgt: “Archieven en bewaarbibliotheken spelen een belangrijke rol als geheugen van onze samenleving”. In grafiek 7a geven we per categorie van onze ‘maat voor vertrouwdheid’ alsook voor alle respondenten samen aan in welke mate ze het eens of oneens zijn met deze stelling. Wanneer we allereerst kijken naar de verdeling over de antwoordcategorieën voor de totale dataset, dan valt meteen op dat bijna 80 % van de respondenten zegt het (volledig) eens te zijn met deze stelling. Ongeveer 18 % kan of wil zich niet uitspreken over de stelling (noch eens, noch oneens), terwijl het aandeel respondenten dat het (volledig) oneens is met de stelling verwaarloosbaar is. Verder blijkt er een duidelijk verband te bestaan tussen de mate van instemming met deze stelling en de mate van vertrouwdheid met archieven. Hoe meer men met archieven vertrouwd is, hoe groter het aandeel respondenten dat instemt met de stelling. Zo zien we dat niet minder dan 91 % van zij die het afgelopen jaar een archief bezochten het (volledig) eens is met de stelling. Dit is een heel hoog cijfer. Naarmate de vertrouwdheid met archieven afneemt, daalt ook de mate van instemming. Zo zien we in grafiek 7a dat het aandeel respondenten uit de categorie ‘niet of weinig vertrouwd met archieven’ dat het (volledig) eens is

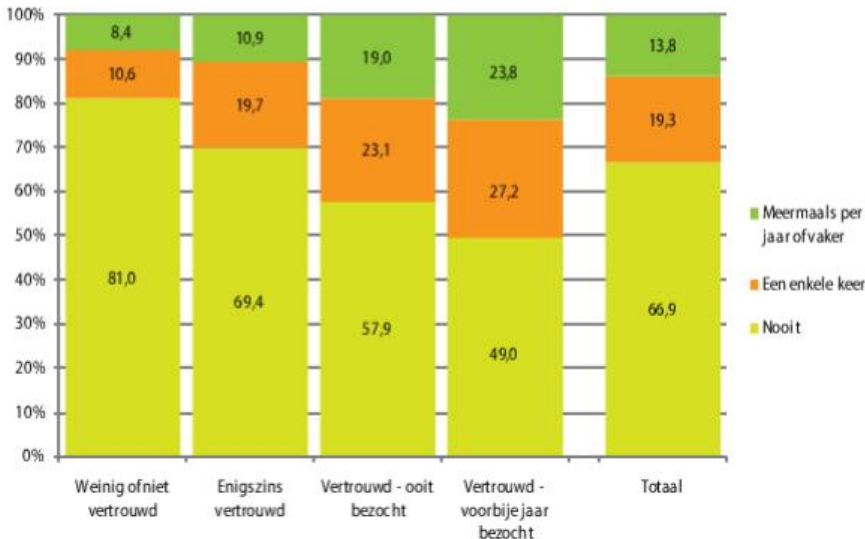

■ Grafiek 6d: hoe vaak heeft u het voorbije jaar op internet historisch beeldmateriaal bekeken? Opdeling per categorie van de maat voor vertrouwdheid met archieven.

(N = 1198, missing = 7,1%; Chi² = 99,54 df = 6, p < .001)

■ Grafiek 6e: hoe vaak heeft u het voorbije jaar op internet historische geluidsfragmenten of verhalen van mensen over vroeger beluisterd? Opdeling per categorie van de maat voor vertrouwdheid met archieven.

(N = 1190, missing = 7,7%; Chi² = 61,34, df = 6, p < .001)

met de eerste stelling gezakt is tot 58,2 %. We merken hier vooral een toename van het aandeel respondenten dat de 'noch eens, noch oneens'-antwoordoptie kiest, terwijl het aantal respondenten dat het (volledig) oneens is met de stelling ook in deze groep verwaarloosbaar blijft. Op zich is dit een opmerkelijke vaststelling. Ze impliceert immers dat, alhoewel de mate van instemming daalt naarmate de vertrouwdheid afneemt, dit niet wil zeggen dat degenen die er het minst mee vertrouwd zijn er een negatieve attitude ten opzichte van archieven en bewaarbibliotheken op na houden. Met een aandeel van bijna 60 % binnen deze groep die het (volledig) eens is met de stelling kunnen we zelfs

nog stellen dat het draagvlak ook bij de minst vertrouwden heel hoog blijft.¹⁹ Blijkbaar wordt het belang van een archiefinstelling dus zeer algemeen erkend. Dit blijkt ook wanneer we andere stellingen bekijken die expliciet gaan over het belang van archieven in onze samenleving. Zo liggen de scores van stelling 8 ("Ik vind het zeer belangrijk dat er archieven en bewaarbibliotheken bestaan.") helemaal in de lijn van de bevindingen over de eerste stelling. Het antwoordpatroon bij stelling 3 ("Het belang van archieven en bewaarbibliotheken als hoeders van onze geschiedenis en ons erfgoed wordt zwaar overschat.") ligt eveneens in de lijn van stellingen 1 en 8.²⁰ In tegenstelling tot

deze twee stellingen merken we hier wel een minder eenduidig beeld op. Alhoewel het aandeel respondenten dat instemt met deze stelling eerder klein is, zien we dat het aandeel respondenten dat kiest voor een neutrale middenpositie (noch eens, noch oneens) veel groter is. Zeker bij de 'weinig tot niet vertrouwden' is dit het geval. Wellicht heeft dit eerder te maken met de beperkte kennis over archieven dan met het expliciet geen stelling willen nemen in deze of gene richting. Als je immers weinig kennis hebt van archieven en bewaarbibliotheken kun je ook moeilijk inschatten of hun belang als hoeders van onze geschiedenis en ons erfgoed zwaar overschat zou worden.

Ook bij de andere stellingen die we de respondenten voorlegden, zien we vaak een minder eenduidig instemmings- of afkeuringspatroon dan bij stellingen 1 en 8. Dit uit zich dan opnieuw in een grotere groep respondenten die de 'noch eens, noch oneens'-antwoordoptie kiezen en niet zozeer in een antagonistisch antwoordpatroon. We zien dit bijvoorbeeld duidelijk bij de stellingen over publiekswerking en bezoekersaantallen (stellingen 2 en 6), deze over digitalisering en de gevolgen ervan voor archieven (stellingen 4 en 7), alsook bij de stelling inzake het vermeende overaanbod aan archieven en bewaarbibliotheken (stelling 5). Bij al deze stellingen zien we wel duidelijk de positieve relatie tussen het vertrouwd zijn met archieven en het instemmen met of afkeuren van specifieke stellingen. Bovendien stellen we telkens opnieuw vast dat er nauwelijks sprake is van wat we een anti-archievenattitude zouden kunnen noemen. Zelfs diegenen die het minst vertrouwd zijn met archieven pleiten nauwelijks voor de sluiting van archieven of bewaarbibliotheken, zijn niet tegen digitalisering, vinden niet dat er al te veel archieven of bewaarbibliotheken zijn ... Kortom, het draagvlak voor archieven en bewaarbibliotheken is in Vlaanderen behoorlijk groot.

Toch kan dit draagvlak met betrekking tot specifieke thema's nog vergroot worden. Zo zien we dat precies bij de vragen rond digitalisering, bij deze over het mogelijke overaanbod aan archiefinstellingen en bij deze rond een meer publieksgerichte archiefwerking een groter aandeel respondenten kiest voor de 'noch eens, noch oneens'-antwoordoptie. Zoals we hierboven reeds

■ *Grafiek 7a - stelling 1: archieven en bewaarbibliotheken spelen een belangrijke rol als geheugen van onze samenleving.*

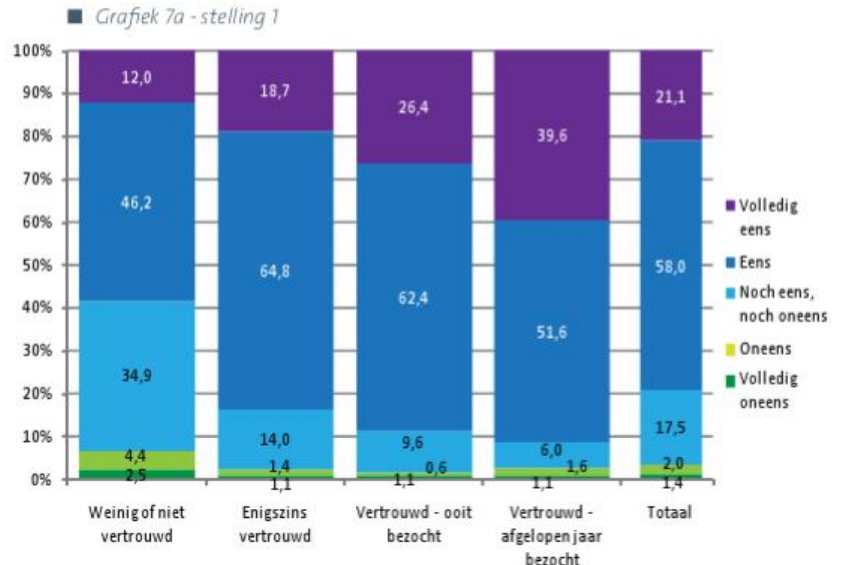
Grafiek 7b - stelling 2: archieven en bewaarbibliotheken moeten meer inspanningen doen om hun collecties op een toegankelijke wijze te presenteren voor een groot publiek.

Grafiek 7c - stelling 3: het belang van archieven en bewaarbibliotheken als hoeders van ons erfgoed en onze geschiedenis wordt zwaar overschat.

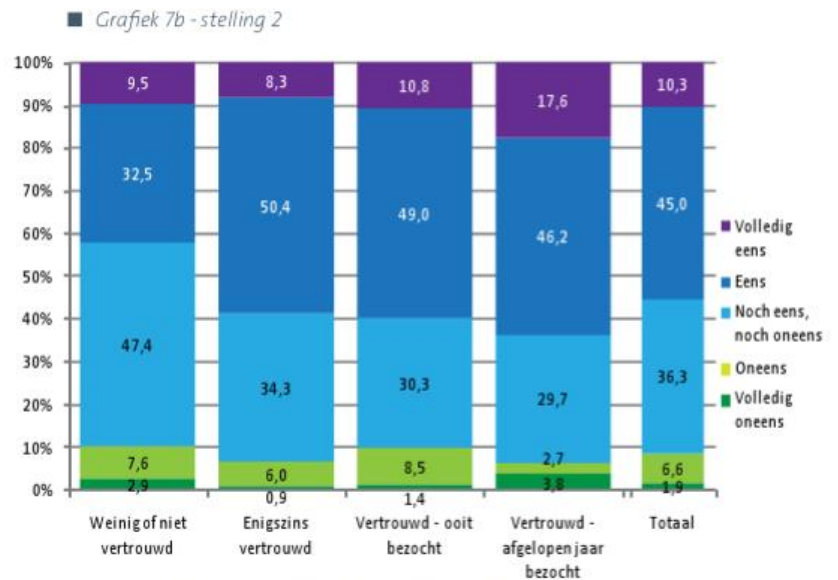
aanhaalden, heeft dit wellicht deels te maken met een gebrek aan kennis. Gegeven het feit dat oudere, laaggeschoolde respondenten oververtegenwoordigd zijn in de groep die het minst vertrouwd is met archieven en gegeven het feit dat veel van deze mensen zelden of nooit op het internet surfen, valt het bijvoorbeeld ook te begrijpen dat een groter aandeel onder hen onverschillig staat tegenover het digitaliseren van archiefstukken. Heel wat van deze respondenten kunnen zich wellicht ook niets of weinig voorstellen bij het digitaal toegankelijk maken van archiefmateriaal. Toch speelt hier wellicht niet alleen een gebrek aan kennis of vertrouwdheid. Bij bepaalde stellingen rond de zonet vermelde thema's zien we immers dat ook een niet onaanzienlijk deel van de respondenten dat wel vertrouwd is met archieven kiest voor de 'noch eens, noch oneens'-antwoordoptie. Dit wijst eerder op twijfel dan op een gebrek aan kennis. Moeten we inderdaad niet eens nadenken over wat we allemaal willen bijhouden en waarom? Moeten archieven niet zoeken naar andere manieren om hun collecties beter en voor een breder publiek te ontsluiten? Is het wel verantwoord dat kleine archiefinstellingen waar zelden iemand komt toch blijven bestaan als zelfstandige entiteiten? ... Het valt op dat deze twijfel zich precies manifesteert bij thema's die tijdens het colloquium 'Archieven 2020' door de rijksarchivarissen van zowel België als Nederland werden aangehaald als pijnpunten binnen het huidige archiefbestel. Dit wijst er in ieder geval op dat ook binnen de archiefsector het debat volop leeft en men goed weet welke zaken anders moeten of kunnen.

Slotbeschouwing

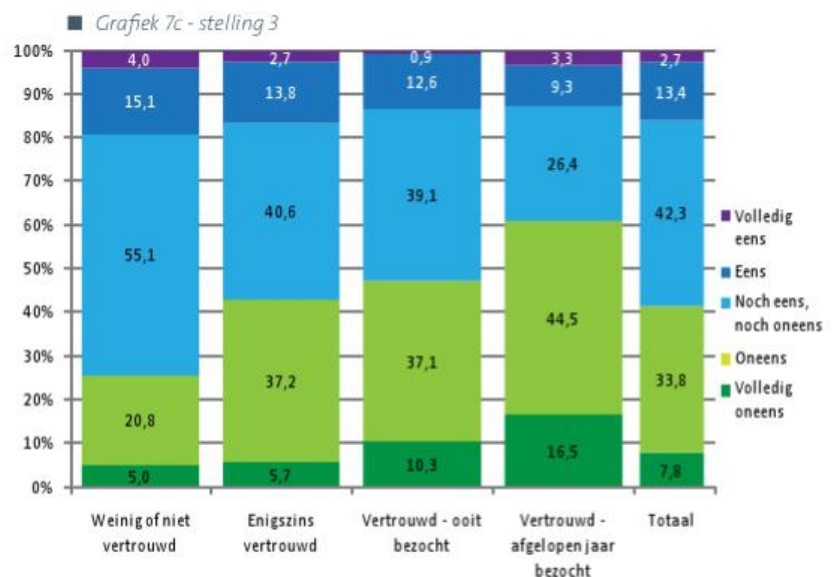
In zijn lezing tijdens het colloquium 'Archieven 2020' stelde de Belgische ►

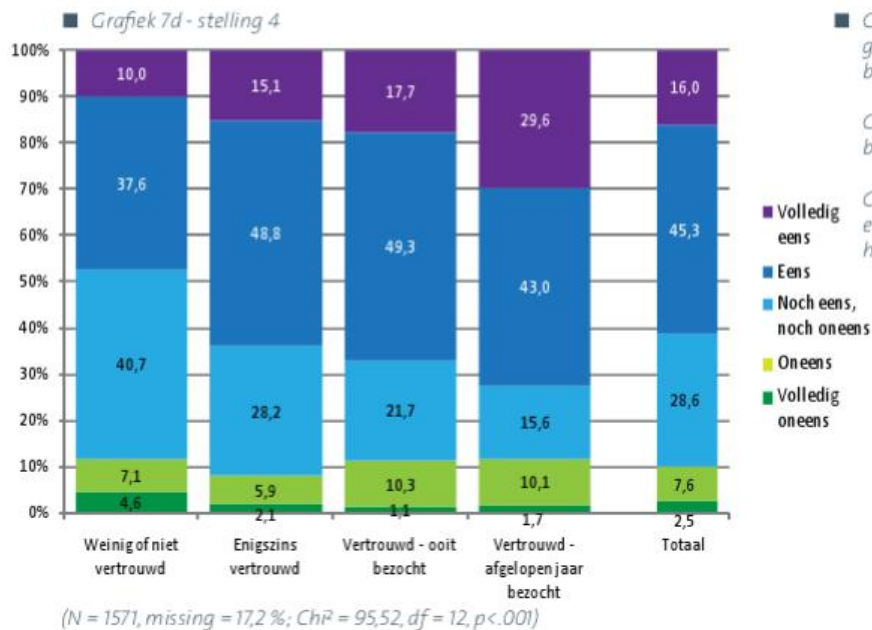
(N = 1587, missing = 16,4 %; Chi² = 191,19, df = 12, p < .001)

(N = 1579, missing = 16,8 %; Chi² = 68,42, df = 12, p < .001)

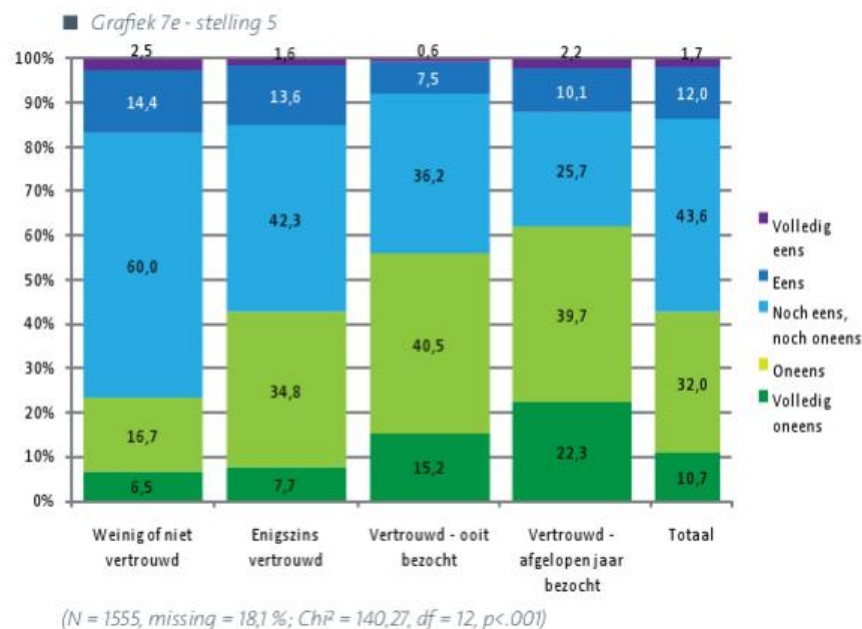
(N = 1564, missing = 17,6 %; Chi² = 95,85, df = 12, p < .001)

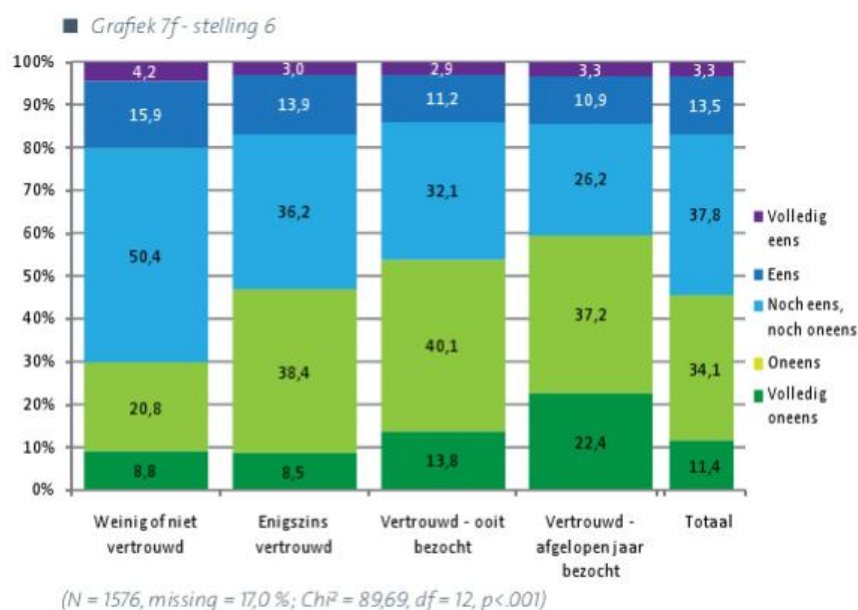
Grafiek 7d - stelling 4: in de toekomst moeten zoveel mogelijk stukken uit de collecties van archieven en bewaarbibliotheken digitaal raadpleegbaar zijn via het internet.

Grafiek 7e - stelling 5: er zijn al veel te veel archieven en bewaarbibliotheken: we kunnen niet alles bijhouden.

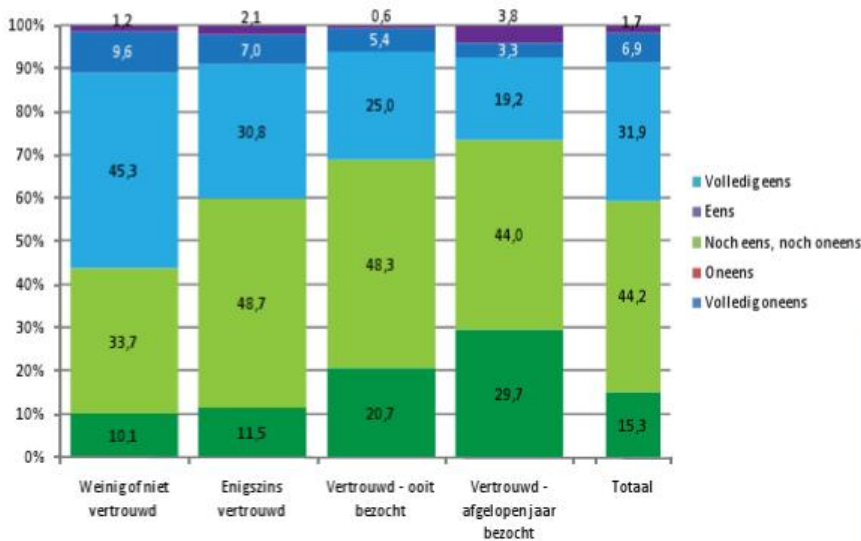
Grafiek 7f - stelling 6: als een archief of bewaarbibliotheek er niet in slaagt om veel bezoekers aan te trekken, dan zou het beter gesloten worden.

rijksarchivaris Karel Velle onder meer dat de archiefsector met een imago probleem kampt. Dit kan kloppen in die zin dat archieven en de archiefsector bij heel veel mensen quasi onbekend zijn en dus helemaal geen imago hebben. Dat dit niet hoeft te leiden tot het wegvallen van of het ontbreken van een draagvlak voor archieven in Vlaanderen hopen we middels ons onderzoek te hebben aangetoond. Niet alleen stelden we vast dat het draagvlak voor archieven over het algemeen behoorlijk groot is onder de respondenten van ons onderzoek. Daarnaast konden we ook aantonen dat er zelfs bij diegenen die niet of nauwelijks vertrouwd zijn met archieven nog altijd een voldoende groot draagvlak en zeker geen veralgemeende antipathie bestaat voor archieven en hetgeen zij doen. Wel is het zo dat, naarmate de vertrouwdheid met archieven toeneemt, ook de kracht van het draagvlak toeneemt. Daarom is het belangrijk dat archieven in de toekomst meer werken aan hun imago en een ruimer publiek dan tot nu toe het geval was beter laten kennismaken met hetgeen zij als erfgoedinstelling doen en waar ze voor staan. Op die manier kan de archiefsector zich ervan verzekeren dat het maatschappelijke draagvlak voor zijn instellingen blijft bestaan en die gedragenheid hebben ze zeker nodig. Uit de lezingen van zowel de Belgische als van de Nederlandse rijksarchivaris tijdens het colloquium 'Archieven 2020' blijkt immers dat het archiefbestel in zowel België als Nederland de komende jaren voor immense uitdagingen staat. In een tijd waar het beleidsmatige ordewoord bezuinigen is, blijft het voor de archiefsector dan ook van primordiaal belang om zijn draagvlak verder te vergroten door zichzelf midden in de samenleving te plaatsen. En dat archieven daar hun rechtmatige plaats kunnen opeisen, blijkt onder meer uit de grote tot zeer grote interesse voor het verleden en bijgevolg ook uit het grote aantal mensen dat in archieflezersalen of online op zoek is naar beschikbare en betrouwbare historische informatie.

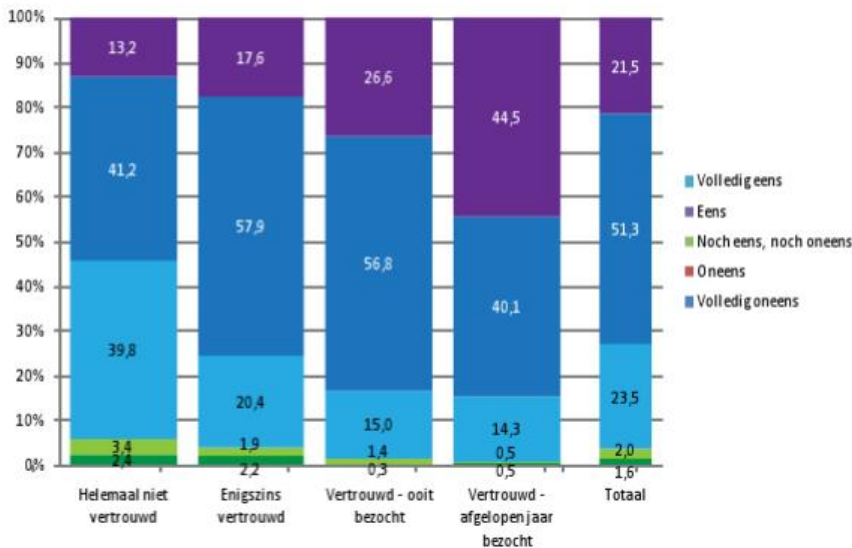

- Grafiek 7g - stelling 7: aangezien we in de toekomst alles via het internet zullen kunnen bekijken, worden archieven en bewaarbibliotheken eigenlijk overbodig.

(N = 1573, missing = 17,1 %; $\chi^2 = 113,56$, $df = 12$, $p < .001$)

- Grafiek 7h - stelling 8: ik vind het zeer belangrijk dat er archieven en bewaarbibliotheken bestaan.

(N = 1583, missing = 16,6 %; $\chi^2 = 167,66$, $df = 12$, $p < .001$)

Dr. Alexander Vander Stichele is stafmedewerker voor participatie en veldanalyse bij FARO en deeltijds docent kunst- en cultuursociologie aan de Erasmusuniversiteit, Rotterdam.

- Voor meer informatie, zie www.faronet.be/prisma/participatie-onderzoek
- Nadat ze aan enkele edities hadden meegedaan van de vanuit Nederland aangestuurde Archiefmonitor, organiseerden dertien Vlaamse archieven in 2011 in samenwerking met FARO een eerste Publiksonderzoek Archieven: www.faronet.be/blog/annemie-vanthienen/4E218019C2e-vertreuen-een-dikke-pluim/4E218019D-publiek-van-archieven-zeer-treuden-over-die. Het rapport met de algemene bevindingen van dit onderzoek verschijnt in de loop van dit voorjaar. Het federale Rijksarchief, waarvan de verschillende afdelingen voorheen ook deden aan de Archiefmonitor, organiseerde in 2011 eveneens voor het eerst een eigen publiksonderzoek: http://arch.arch.be/content/view/full/218/lang.nl_BE
- J. LIEVENS, H. WAEGE & H. DEMEULEMEESTER, *Cultuurlijker. Cultuurparticipatie gewikt en gevogen. Basisgegevens van de survey 'Cultuurparticipatie in Vlaanderen 2003-2004'*. Antwerpen, De Boeck, 2006.
- A. VAN DEN BROEK, J. DE HAAN & F. HUYSMANS, *Cultuurbezoekers en cultuurbezoekers. Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik*. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2009.

participatie en mediagebruik. Den Haag, Sociaal en Cultureel Planbureau, 2009.

- Talking Part Survey: www.dcms.gov.uk/publications/8734.aspx
- Les Pratiques culturelles des Français: www.pratiques-culturelles.culture.gouv.fr/08resultat.php
- Naast archieven werd in de vragenlijst van het bevolkingsonderzoek ook gevraagd naar kennis over en bezoek aan 'bewaarbibliotheken'. Deze laten we hier nu buiten beschouwing.
- Zoals wel vaker voorkomt bij een postenquête zijn niet alle vragen in onze survey even goed ingevuld. Door deze ontbrekende waarden kunnen niet alle respondenten in de analyse worden meegenomen, waardoor een vertekening van de resultaten kan ontstaan. Uit de analyse van de ontbrekende waarden blijkt dat laaggeschoolden en respondenten uit de oudere leeftijdsgroepen systematisch oververtegenwoordigd zijn binnen de groep met ontbrekende antwoorden. Aangezien we uit ander onderzoek weten dat respondenten uit deze sociodemografische categorieën een lagere kans hebben om aan culturele en/of erfgoedactiviteiten deel te nemen, worden de reële participatiecijfers positief vertekend wanneer deze doorgaans niet-participerende respondenten niet worden opgenomen in de analyse. De reële participatiecijfers liggen wellicht lager dan diegenen die wij bekomen. Daarom geven we bij de bespreking van de resultaten uit

ons onderzoek bijkomend de participatiecijfers waarbij we enigszins geforceerd alle respondenten met ontbrekende waarden beschouwen als niet-participanten. Wellicht liggen deze 'aangepaste' participatiecijfers dichterbij de buurt van het reële participatiecijfer.

- Uit de enquête 'Les Pratiques culturelles des Français' uit 2008 blijkt dat 22 % van de Fransen in de loop van hun leven ooit een archief bezocht. Let wel: men vroeg bij onze zusterburen dan specifiek naar archiefbezoek met het oog op genealogisch of historisch onderzoek.
- Voor meer info over de mogelijke oververtegenwoordiging van erfgoedgeïnteresseerden in ons onderzoek, zie kader stule A. VAN DER STICHELE, 'Vlamingen en het verleden. Een bevolkingsonderzoek naar erfgoedbeleving in Vlaanderen', in: *faro tijdschrift over cultureel erfgoed*, 4(2011), pp. 17-35.
- Uit onze analyses blijkt dat het profiel van de respondenten met ontbrekende waarden op de vraag over kennis van en bezoek aan archieven (en die bijgevolg niet opgenomen zijn in de analyse) nauw aansluit bij dat van de groep met het minst vertrouwen. Het percentage respondenten dat niet of weinig vertrouwd is met archieven ligt dus wellicht hoger dan 28 %.
- Onze 'maat voor vertrouwen met archieven' is natuurlijk enigszins artificieel. Zo kan het best zijn dat er binnen de derde categorie ('vertrouwd maar het afgelopen jaar niet bezocht') respondenten zitten die veel meer vertrouwd zijn met archieven en archiefwerking dan sommigen uit de vierde categorie ('vertrouwd en het afgelopen jaar bezocht'), maar die er om een of andere reden niet toe kwamen of het niet nodig hadden om tijdens de twaalf maanden voorafgaand aan de bevraging een archief te bezoeken.
- Het Franse onderzoek laat minder uitgesproken verschillen zien op dit vlak.
- Ook wanneer we via regressieanalyse nagaan wat de invloed is van geslacht, leeftijd en opleiding op het behoren tot de verschillende categorieën van onze 'maat voor vertrouwen' stellen we vooral een zeer sterk opleidings-effect vast. Uit onze analyses blijkt trouwens ook dat het profiel van diegenen met ontbrekende waarden op de vraag rond kennis van en bezoek aan archieven (en die bijgevolg niet opgenomen zijn in de analyse) nauw aansluit bij dat van de groep met het minst vertrouwen.
- A. VAN DER STICHELE, 'Vlamingen en het verleden. Een bevolkingsonderzoek naar erfgoedbeleving in Vlaanderen', in: *faro tijdschrift over cultureel erfgoed*, 4(2011), pp. 17-35.
- N = 1623, missing = 14,5 %; $\chi^2 = 109,08$, $df = 9$, $p < .001$
- Gelijkaardige percentages stellen we vast met betrekking tot het zelf 'historisch onderzoek uitvoeren in de vrije tijd of bepaalde historische feiten bestuderen' en het 'zich verdiepen in de eigen familiegeschiedenis'.
- De percentages die we weergeven in grafieken 6a tot 6e hebben betrekking op de respondenten die in de 12 maanden voorafgaand aan de bevraging het internet gebruikten in hun vrije tijd. Van diegenen uit de groep 'weinig of niet vertrouwd met archieven' gaf 64,6 % aan dat ze het jaar voorafgaand aan de bevraging het internet gebruikten in hun vrije tijd. Dit percentage bedraagt 80,7% voor de groep 'enigszins vertrouwd', 79,7 % voor de groep 'vertrouwd en ooit bezocht' en 86,6 % voor de groep 'vertrouwd en het afgelopen jaar bezocht'. Het aantal internetactieven neemt dus toe naar mate de vertrouwddid met archieven toenemt, wat grotendeels te wijten is aan het verschil in opleidingsniveau. Voor de totale groep respondenten ligt het percentage internetgebruikers op 76,7 %.
- Op basis van variantie-analyse kunnen we de verschillen tussen de onderscheiden groepen van 'mate met vertrouwen met archieven' verder en meer genuanceerd in kaart brengen. In de context van dit artikel zou dit ons echter te ver leiden.
- Aangezien het hier over een negatief geformuleerde stelling gaat, moeten we kijken naar het aandeel respondenten dat het (volledig) oneens is met de stelling.

www.faronet.be

▶ projectendatabank

▶ erfgoedkaart

▶ sectorpagina's

In februari 2008 lanceerde het steunpunt voor cultureel erfgoed zijn website FAROnet, die sindsdien geleidelijk aan verder ontwikkeld en uitgebouwd werd. Vier jaar later is het tijd voor een ingrijpende remake met een nieuw ontwerp. Wat destijds begon als een eenvoudige website voor de nieuwe fusieorganisatie FARO is inmiddels uitgegroeid tot een vaste waarde in de cultureel-erfgoedsector. Zo'n 850.000 bezoekers bezochten de voorbije vier jaar de website. In de loop der jaren groeide de website aan met verschillende nieuwe onderdelen zoals de erfgoedkaart, groepen en dossiers. Ook bij het nieuwe ontwerp horen nieuwigheden of volledig herwerkte onderdelen die we graag aan u voorstellen.

TEKST Bram Wiercx

FAROnet in een nieuw kleedje

www.faronet.be

In 2008 hielden we bij het ontwerp al rekening met mobiel internet, maar in het nieuwe ontwerp trekken we nu 100 % de kaart van het *responsive design*. Hierdoor past FAROnet zich aan het medium – zoals gsm, tablet, computer – waarop je de website bekijkt aan. Een andere nieuwigheid in het ontwerp zijn de grote foto's die afwisselend als achtergrond verschijnen. Ze geven een beeld van de boeiende cultureel-erfgoedsector waarvoor FARO werkt.

Het hoofdmenu is herleid van vijftien naar zes hoofdcategorieën, die de bezoeker helpen bij het vinden van informatie. Het menu klappt automatisch uit als u over een van de menu-items gaat. Als overgangmaatregel kunnen bezoekers de vorige indeling van de website terugvinden als ondermenu.

FAROnet is van bij het begin een website die de aangeboden informatie ook verder wil doen verspreiden. Daarom wordt het gros van de informatie gepubliceerd onder de creativecommonslicentie. Ondertussen nemen heel wat andere websites en platformen info van FAROnet over. Dat gebeurt soms automatisch via de RSS feeds, of door

de herpublicatie van berichten via een eigen website of tijdschrift. Ook op het vlak van integratie met sociale media doet FAROnet het goed. Alle nieuws- en blogberichten worden verder verspreid via Twitter. Onder elk bericht staan voortaan ook knoppen om het te delen via Facebook, Twitter of een van de andere sociale netwerken. Powerpoints (Slidesshare), foto's en YouTube-video's worden via het *mashup*-principe geïntegreerd in de website maar bereiken via deze media ook heel wat bezoekers rechtstreeks.

Op de kaart: de erfgoedkaart en de evenementenkaart

www.faronet.be/erfgoedkaart

De erfgoedkaart kreeg een nieuw design. De kaart vult nu het volledige scherm, zodat zoeken eenvoudiger wordt. De verschillende sectoren die op de kaart getoond worden, kregen elk een apart symbool. Ook de organisatiefiches werden verder uitgebreid. Vanaf nu kan u de openingsuren, sociale media, periodieke publicaties en een overzicht van de collectie terugvinden op de organisatiefiche. De integratie van Google Street View maakt het gemakkelijker om de weg te vinden. Met behulp van de locatiedetectie stelt de kaart de locatie vanwaar u surft automatisch in. De erfgoedkaart kan u nog steeds

integreren in de eigen website, ideaal om de cultureel-erfgoedorganisaties in uw omgeving te tonen.

Ook het overzicht van erfgoedevenementen werd volledig herwerkt. De evenementen zijn afkomstig uit de UiTdata-bank, waaruit we met enkele filters het ruime cultureel-erfgoedaanbod selecteren. Naast een lijst van evenementen gesorteerd op datum maakt een kaartje het mogelijk om ook evenementen in uw buurt in één oogopslag te bekijken.

www.faronet.be/evenementenkalender

De projectendatabank

Op verzoek van en in samenwerking met het agentschap Kunsten en Erfgoed bouwde FARO de projectendatabank. Daarin wordt een overzicht gegeven van de methodiek, de doelstellingen en de resultaten van voorbije en lopende cultureel-erfgoedprojecten die (ook) met Vlaams middelen gesubsidieerd zijn. De projecten worden opgedeeld in drie hoofdcategorieën: ontwikkelingsgericht project, internationaal project of eenmalige publicatie.

Buiten deze hoofdcategorieën wordt elk project ook ontsloten via enkele vaste en een aantal vrije trefwoorden. Bij de opstart van de nieuwe projectendatabank werd drie jaar terug in de tijd gegaan. Daardoor zijn al meteen gegevens over vijftig projecten in de databank beschikbaar. Vanaf nu zullen alle nieuwe projecten uiteraard onmiddellijk bij de toekenning van Vlaamse middelen worden toegevoegd, zodat het overzicht aangroeit in dezelfde mate waarin er investeringsbereidheid in projectwerking is.

Projectverantwoordelijken kunnen tijdens de uitvoeringsperiode van hun project de projectfiche blijven updaten via een FAROnet-login en het revisiesysteem. Op deze manier wordt aan heel de erfgoedsector en alle geïnteresseerden steeds een actuele stand van zaken geboden.

www.faronet.be/projectendatabank

De sectorpagina's en medewerkerspagina's

Speciaal voor musea, archieven, erfgoedbibliotheken en vrijwilligers zijn er nu sectorpagina's, die de informatie van de FAROnet-website gefilterd voor een specifieke doelgroep op een overzichtelijke startpagina bijeenbrengen. De filter kan je selecteren naast de zoekbox.

Ook de medewerkerspagina's zijn uitgebreid. Bij elke medewerker staat nu naast de functie ook waarvoor zij/hij het aanspreekpunt is bij FARO. U krijgt er ook een korte biografie, de recentste blogberichten en de projecten en cellen waarin de medewerker actief is. Nieuw is het overzicht van veldintermediairs die als aanspreekpunt fungeren voor een bepaald deel van de sector.

Onderdeel 'beleid'

Wie op zoek is naar informatie over het cultureel-erfgoedbeleid op Vlaams, lokaal/provinciaal of internationaal niveau, kan voortaan terecht in het onderdeel 'beleid'. Beleidsdocumenten, thema's uit het cultureel-erfgoedbeleid en contactinformatie werden voor u gebundeld in een handig overzicht dat bovendien voortdurend up-to-date gehouden wordt.

faro | tijdschrift over cultureel erfgoed

Vanaf deze jaargang kan u dit tijdschrift ook online lezen. Dankzij de integratie van de sociale mediatoepassing ISSUU wordt het laatste nummer van *faro* ook online aangeboden aan alle geïnteresseerde lezers. Bovendien zijn aan deze online versie ook allerlei audiovisuele extra's gekoppeld. ■■■

Unveiled: Rogier van der Weyden en de Arabische Lente

TEKST Katrijn D'hamers

■ © Thom Vander Beken

■ Rogier van der Weyden, De Zeven Sacramenten, KMSKA.
Foto: Lukas-Art in Flanders

Tijdens een bezoek aan de Gemäldegalerie van Berlijn was kunstenaar Thom Vander Beken zo zeer geïntrigeerd door de aanblik van het schilderij *Portret van een jonge vrouw* dat hij zich afvroeg welke actuele betekenissen dit werk kon hebben. Enerzijds voelde hij zich aangesproken door de blik van de geportretteerde vrouw. Anderzijds bracht haar sluijer hem terug naar de wereld van vandaag waarin het hoofddoekendebat volop woedt.

Dat was het vertrekpunt voor een artistiek parcours over het bemiddelen met, herkennen en vangen van emoties. Thom Vander Beken vond een groep moslimvrouwen bereid om met de emoties op de schilderijen van Rogier van der Weyden aan de slag te gaan. Uiteindelijk resulteerde dit in een video-installatie van foto's waarin de moslimvrouwen scènes uit de schilderijen nabootsen, zich inspirerend op eigen levenservaringen en taferelen uit de Arabische Lente.

Vander Beken wil niet louter een blik werpen op het verleden zonder zich af te vragen wat we vandaag de dag met dat verleden kunnen doen. De hedendaagse samenleving kenmerkt zich door migratie, maar welke boodschap hebben mensen met een migratieachtergrond aan de schilderijen van van der Weyden? Bovendien is de tijdgeest waarin van der Weyden zijn taferelen schilderde ook helemaal anders dan die van nu. Hoe kun je dan met een beeld een eigentijdse omgang met erfgoed voorstellen?

Vander Beken koos ervoor om met de poses door de moslimvrouwen toch zo dicht mogelijk bij de originele wer-

ken te blijven, zodat de relatie steeds kon worden gelegd. Aanvankelijk bleek het voor de vrouwen geen evidente opdracht om zich te inspireren op taferelen die ze niet uit hun (religieuze) leefomgeving kenden. Zowel de verhalen, de symboliek als de beeldcultuur waren hen vreemd. De oplossing lag in de focus op emoties. Door middel van workshops over het ervaren en verbeelden van emoties herkenden de vrouwen raakvlakken uit hun eigen context. De Arabische Lente, nu een jaar geleden, zorgde voor een doorbraak. De kunstenaar toonde hen verschillende foto's van emotionele opstandelingen, vaak vrouwen, naast de schilderijen van van der Weyden. De vrouwen voelden zich als betrokkenen gesterkt om met een eigen verhaal toch dezelfde emoties te vertolken.

De video-installatie is een eyeopener voor erfgoedorganisaties. Wat is de bruikbaarheid van vijfhonderd jaar oude schilderijen in de snel veranderende wereld van vandaag? Hoe kunnen deze schilderijen bemiddelen in een context van diversiteit en migratie? En hoe voelen mensen met een migratieachtergrond zich betrokken wanneer het gaat over erfgoed in Vlaanderen?

De video-installatie is na de lancering in Daarkom te Brussel nog op diverse andere plaatsen te zien. Geïnteresseerden vinden de route via www.thomvanderbeken.com.

Katrijn D'hamers is stafmedewerker culturele diversiteit en communicatie bij FARO.

ERFGOED DAG

HELDEN

ZONDAG 22 APRIL 2012

www.erfgoeddag.be

GRATIS PROGRAMMABROCHURE IS VANAF EIND MAART BESCHIKBAAR

- FARO. VLAAMS STEUNPUNT VOOR CULTUREEL ERFGOED VZW
- PRIEMSTRAAT 51 | BE-1000 BRUSSEL
- T +32 2 213 10 60 | F +32 2 213 10 99
- INFO@FARONET.BE | WWW.FARONET.BE